

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

A NYELVÚJÍTÁS IDŐSZERŰSÉGE

2.
2010

ETO: 821.511.141+811.511.141

YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

**AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉKÉNEK FOLYÓIRATA
2010. XLI. évf. 2. sz. ÚJ FOLYAM XI. évf. 2. sz.**

A NYELVÚJÍTÁS IDŐSZERŰSÉGE

ÚJVIDÉK

2010

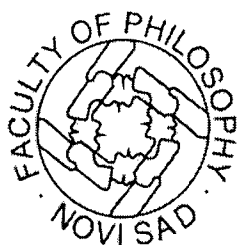
2.

UNIVERSITY OF NOVI SAD

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

OF THE FACULTY OF PHILOSOFY

VOLUME XLI-2/XI-2

NOVI SAD

2010

2

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

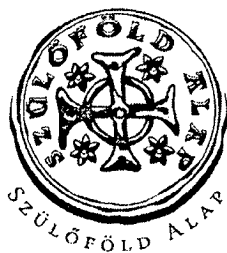
Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

A kiadásért felel: Ljiljana Subotić, dékán
Felelős szerkesztő: Láncz Irén
Főszerkesztő: Harkai Vass Éva
Szerkesztőbizottság: Deréky Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä),
Andrić Edit, Cseh Márta, Gerold László és Utsi Csilla
Szerkesztőségi titkár: Kovács Rácz Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta
Lektorok: Cseh Márta, Harkai Vass Éva, Kovács Rácz Eleonóra,
Utsi Csilla

A szám megjelenését
a Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási és Művelődési Titkársága,
valamint a Szülőföld Alap támogatta.

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

TARTALOM

A NYELVÚJÍTÁS IDŐSZERŰSÉGE

LÁNCZ Irén: Kazinczy Ferencre emlékezünk (Bevezető)	1–3
MOLNÁR CSIKÓS László: Természetes nyelvújulás, mesterséges nyelvújítás	4–10
LÁNCZ Irén: Kazinczy Ferenc európai mintái	11–20
RAJSLI Ilona: A magyar növénynevek fejlődéstörténetéből <i>A tömörítő jellegű növénynevekről</i>	21–29
TÜSKEI Vilma: A nyelvújítás selejtjei	30–43
PÁSZTOR KICSI Mária: Nyelvújító módszerek a chatelésben . . .	44–52
ANDRIĆ Edit: Az idegen szavak adaptálása a magyar és a szerb nyelvben	53–63
KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Idegen nyelvekből származó szavak a magyarban	64–78
KATONA Edit: Agrammatikus forma, stíluselem, neologizmus? . .	79–92
DANYI Magdolna: A tagolatlan vagy egy főtagú hiányos nominális mondat Pilinszky János költői nyelvében	93–103
VUKOV RAFFAI Éva: Az explicit beszédmód elemeinek megjelenése a 8–12 éves korúak beszédében	104–110
TÓTH Anita: A nyelvjáráshoz való viszonyulás <i>Attitűdvizsgálat Bácsfeketehegyén az általános iskolások körében</i>	111–125
NAGY Éva: A jezik–nyelv vezérszavú frazémák összevető vizsgálata a szerb és a magyar nyelvben	126–145

SADRŽAJ

AKTUELNOST JEZIČKE REFORME

Iren LANC: Sećanje na Ferenc Kazincija (Uvodne reči)	1–3
Laslo MOLNAR ČIKOŠ: Prirodna obnova jezika, veštačka reforma jezika	4–10
Iren LANC: Evropski primeri Ferenc Kazincija	11–20
Ilona RAJŠLI: Iz istorije razvoja mađarskih biljnih imena <i>O sintetizirajućim imenima biljaka</i>	21–29
Vilma TIŠKEI: Neprihvaćene reči mađarske jezičke reforme	30–43
Marija PASTOR-KIČI: Metode tvorbi neologizama u četovanju . . .	44–52
Edita ANDRIĆ: Adaptacija stranih reči u mađarskom i srpskom jeziku	53–63
Eleonora KOVAČ-RAC: Reči iz stranih jezika u mađarskom jeziku	64–78
Edit KATONA: Agramatična forma, elementi stila, neologizam? . . .	79–92
Magdolna DANJI: Neraščlanjene ili nepotpune nominalne rečenice od jednog člana u pesničkom jeziku Janoša Pilinskog	93–103
Eva VUKOV-RAFAI: Pojavljivanje elemenata eksplicitnog govora kod uzrasta od 8 do 12 godina	104–110
Anita TOT: Odnos prema dijalektu <i>O jezičkom opredeljenju učenika osnovne škole u Feketiću</i> . . .	111–125
Eva NAĐ: Komparativni pregled frazema „jezik–nyelv” u srpskom i u mađarskom jeziku	126–145

CONTENTS

TOPICALITY OF THE LANGUAGE REFORM

LÁNCZ, Irén: To the Memory of Kazinczy (Introductory words) . . .	1–3
MOLNAR CSIKÓS, László: Natural Language Renewal and Artificial Neology	4–10
LÁNCZ, Irén: Ferenc Kazinczy's European Models	11–20
RAJSLI, Ilona: On the Development of Hungarian Plant Names <i>Plant names of condensed character</i>	21–29
TÜSKEI, Vilma: Rejects of the Language Reform	30–43
PÁSZTOR KICSI, Mária: Neological Methods in Chatting	44–52
ANDRIĆ, Edit: Adaptation of Foreign Words in Hungarian and in Serbian	53–63
KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Words of Foreign Origin in Hungarian	64–78
KATONA, Edit: Agrammatical form, Stylistic element, Neologism?	79–92
DANYI, Magdolna: Elliptical or Nominal Clause with One Main Constituent in János Pilinszky's Poetic Language	93–103
VUKOV RAFFAI, Éva: Elements of Elaborated Code in the Speech of 8 – 12 Year Old Children	104–110
TÓTH, Anita: Attitudes toward Dialect <i>A research into attitudes among primary school students at Bácsfeketehegy</i>	111–125
NAGY, Éva: Serbian – Hungarian contrastive analysis of phrasemes with the key-word <i>jezik – nyelv</i>	126–145

A NYELVÚJÍTÁS IDŐSZERŰSÉGE*

*Hungarológiai Közlemények 2010/2. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/2. Faculty of Philosophy, Novi Sad*

KAZINCZY FERENCRE EMLÉKEZÜNK

Bevezető

Hölgyeim és Uraim! Kedves Vendégeink, Kollégák, Hallgatók!

Köszöntöm Önöket *A magyar nyelv éve* jegyében megrendezett nyelvész-konferenciánkon.

250 évvel ezelőtt született Kazinczy Ferenc, ma rá emlékezünk, s mint a korábbi években is, nyelvünk különböző kérdéseit járjuk körül, a közép-pontban természetesen – Kazinczy tevékenységéhez kapcsolódva – a mai nyelvújítás lesz.

A nyelv, így a magyar nyelv is folyamatosan bővül, magától is és irányítva is. Kazinczy korában be kellett avatkozni nyelvünk életébe, hogy az akkor modernnek számító tudomány és a kultúra értékeinek hordozója lehessen. Ma nem külön mozgalomnak köszönve gazdagodik a szókincs, hanem a világunkban bekövetkezett változások indukálják a szókincsbeli minőségi és mennyiségi változásokat.

Amikor Kazinczyék új szavakat alkottak vagy meglevő, de már elfelejtett vagy csak egy-egy területen ismert szavakat emeltek magasabb rangra ismert vagy új jelentésben, nagy viták zajlottak. Nemcsak az újítás lehetőségeinek elméleti kérdéseiben voltak eltérések a nyelv ügyében tevékenykedő nyelvészek, írók és mások között, hanem az egyes szavakat is különbözőképpen ítélték meg, attól függően, hogy milyen szempontokat vettek alapul véleménymondáskor, pontosabban a szavak ellen indított támadások során. Mert értékelték őket, nemcsak tényként állapították meg, hogy immár léteznek.

Miként kell ma eljárunk? – tehetjük fel a kérdést. Elég-e csak számba vennünk az új alkotásokat, vagy értékítéletünk is legyen velük kapcsolatban? S ahogy századokkal előbb, úgy ma is eltérő a nyelvtudomány álláspontja, igaz, a nyelv művelők tevékenysége jócskán megváltozott, már nem szélső-

* A folyóiratszám a fentiekben megnevezett, az újvidéki Bölcsészettudományi Karon 2009. november 17-én és 18-án tartott tudományos tanácskozáson elhangzott előadások szerkesztett és bővített szövegeit tartalmazza.

ségesek, és nincsenek csatározások egyes új szavaink körül. Ez azt jelentheti, hogy minden új szavunk megfelel nyelvünk szabályainak? A mai szóalkotások meglevő minták szerint jönnek létre? Bizonyára erre is választ kapunk tanácskozásunkon.

Amikor ma nyelvújításról beszélünk, nem mozgalomra kell gondolnunk, mint Kazinczy korában. És amikor vele kapcsolatban nyelvújítást mondunk, akkor sem csak a szóállomány bővítésére kell gondolnunk. Ugyanis a nyelvújítás több volt ennél. A magyar nyelv sztenderd változatát kellett létrehozni, s ebben volt kiemelkedő szerepe Kazinczynak.

Nyelvünk modernizálása volt a programja, irodalmi és stilisztikai modellje pedig a görög és latin irodalom meg a német és francia klasszicizmus. S ennek a modernizálásnak volt eszköze a nyelvújítás, úgy, hogy a széphalmi mester idegenszerűségeket emelt nyelvünkbe.

A nyelvújítás folyamatának fokozatai voltak, az elsőben a fő cél az volt, hogy magyarul szólaljon meg a tudomány, a másodikban az egységesítés, a harmadikban pedig nyelvészeti szempontok kerültek előtérbe. A nyelvújítás tulajdonképpen kultúrateremtés volt, nemcsak nyelvteremtés.

Kazinczy elérte célját, sok helyen, leveleiben is, nyelvészeti tanulmányai-ban is többször elmondta, hogy nyelvünk szebb lett. Bár nem tudta ellenőrizni a folyamatot, melyet elindított. Csak a saját írásain tapasztalhatta a nyelv kifejezőképességében bekövetkezett változásokat.

Ma Kazinczyra vonatkoztatva nem tartják szerencsésnek a nyelvújítás terminust, helyette a neológiát említik, tehát differenciálódnak a szakszavak. Kazinczy ugyanis egyike volt azoknak, akik szavakat alkottak vagy élesztettek fel, s mint tudjuk, szavai beépültek nyelvünk szóállományába. Tehát ő is része a 70 évig tartó szóújítás periódusának. Neológiája több a szóújításnál, vele kapcsolatban stílusújításról beszélhetünk, és új magyar nyelv létrehozásáról.

Neológiájának elveivel sokan saját korában és később sem értettek egyet, azzal például, hogy az író ura a nyelvnek és a grammatika ellenében is lehet szavakat meg szerkezeteket alkotni, a fontos az, hogy szépek legyenek, mert ami szép, az jó is. A grammatikákat nem tartotta nagyra, Verseghyt is igencsak elmarasztalja, de nemcsak nyelvtana miatt, hanem azért is, mert Verseghy a korabeli nyelvhasználatot tartotta mérvadónak. S bár jól tudta Kazinczy, hogy a nyelvnek változatai vannak, és nem mindenki ugyanazt a változatot beszéli, a köznép nyelvhasználatát nem értékelte. Persze ellentmondásokba is keveredik, mert szavainak jó része éppen a nyelvjárásból való. Hogy miként vélekedik Verseghy tevékenységéről, a *Pályám emlékezetéből* tudjuk: egy alkalommal, hogy lezárja a nyelvvel kapcsolatos vitát, arra kérte Verseghyt, inkább énekeljen, mert ahhoz jobban ért.

E mondata persze egyéniségére is és önképére is rávilágít.

Ettől függetlenül most rá emlékezve hangsúlyozzuk, hogy nyelvfejlesztése több volt, mint nyelvbővítés. Nem belülről közeledett a nyelvhez, hanem mint művelődéspolitikus vagy mint a művelődés teoretikusa kívülről, és ahogy Benkő Loránd írja, ezen az úton mélyen behatolt a nyelvnek mind elméleti tematikájába, lényegének, funkciójának megértésébe, mind a nyelvészeti ismeretek részleteinek igen széles gyakorlati vetületű körébe. Anyanyelv-korszerűsítése teljes nyelvi tervezési folyamat volt, és azt se feledjük, hogy az általa irányított mozgalomnak köszönve nyelvünk használati köre és jogi érvényessége kiterjedt.

Szauder József a legnagyobb magyar írástudónak nevezte, Kosztolányi szerint pedig mindenki, aki magyarul ír, adós neki.

Láncz Irén

Molnár Csikós László

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
mcsikos@gmail.com

TERMÉSZETES NYELVÚJULÁS, MESTERSÉGES NYELVÚJÍTÁS

Natural Language Renewal and Artificial Neology

A szerző abból indul ki, hogy a nyelvek folyamatosan újulnak, rendszerint belső forrásból, de más nyelvre is támaszkodhatnak. Olykor azonban szükségessé válik, hogy ezt a természetes folyamatot mesterséges akcióval váltsa fel a nyelvközösség annak érdekében, hogy a nyelvnek bizonyos rendszerbeli problémáit, hiányosságait közös erővel megoldja. A magyar nyelv több nyelvújításon is átesett, közülük az volt a legjelentősebb, amely két évszázada folyt azért, hogy a magyar is alkalmas legyen a művelt nyelv szerepére, és nemzetivé váljék. A nyelvújítók fáradozásai gyakran nem járnak sikerrel, javasolataiknak leginkább csupán a töredékét fogadja el a nyelvszokás. Hosszú távon a nyelvújulás az eredményesebb, ez válik inkább a nyelv javára, rövid távon viszont nyelvújítással is lehet eredményt elérni.

Kulcsszavak: nyelvújulás, nyelvújítás, nemzeti nyelv, ortológia, purizmus, magyartás

Az élő nyelvek folyamatosan újulnak, ez leginkább természetes folyamatként zajlik. Napjainkban is lépten-nyomon találkozhatunk újulási jelenségekkel. Az újulásnak rendszerint belső forrása van, vagy a már meglevő nyelvi eszközökből indul ki, vagy pedig a beszélők nyelvteremtő képességén alapul.

Belső forrásból, a rendelkezésünkre álló nyelvi eszközök alapján jelent meg például a mai szóhasználatban a *napvitorla* főnév. Ismerősnek tűnik, de nem hagyományos szó, hanem korunk terméke. Kétféle jelentésben használják. Az egyik jelentése 'árnyékolásra használható eszköz', más szóval árnyékvitorla. Olyan különleges árnyékolóról van szó, amely kevés merev szerkezeti elemet igényel, egy négyzet vagy rombusz alakú ponyvát rugós drótkötélrendszerrel irányítanak: Pl.: Napvitorla árnyékában élvezet szürcsölni a hús italt. A napvitorla másik jelentése az úrhajózással van kapcsolatban, meghajtoként alkalmazzák úrhajókhoz: Új típusú napvitorlát szőtt egy

finn csoport. A klasszikus vitorlákra nem emlékeztető hajtómű a Nap felől érkező ionizált gázokat használja fel.

A *fordulékony* melléknév is a rendelkezésünkre álló nyelvi eszközök alapján jelent meg a mai szóhasználatban. Gépek, járművek, eszközök stb. jellemzésére használják: Ezzel a fordulékony elektromos kerekessel kényelmesen elláthatja az otthoni és irodai teendőit. – Ez a kocsis városban fordulékony, országúton élvezetes, az autópályán pedig rendkívül biztonságos. – Mivel két elektromotor hajtja meg, a hajó nemcsak igen fordulékony, hanem pofonegyszerűen lehet vezetni. A fordulékony melléknév feltehetően az angol *maneuverable* megfelelőjeként jött létre. Jelentése: 'könnyen irányítható, jól mozgatható, manőverezésre alkalmas'. Ennek a szónak az a különlegessége, hogy voltaképpen olyan képzővel jött létre, amelyet a nyelvújítás idején mesterségesen alkottak, de azóta a nyelvnek természetes eszközévé vált. A fordulékony szó arról tanúskodik, hogy az a nagyszabású mozgalom, amely két évszázaddal ezelőtt folyt a magyar nyelv korszerűsítéséért, napjainkig érezteti hatását. A nyelvújítási módszerek és eszközök későbbi korokban is előkerülnek, szükség esetén segítségükkel születnek újabb szavak. Ezek a szavak ugyanúgy bekerülhetnek a nyelv vérkeringésébe, mint a jövevényszóvá alakult idegen szavak vagy a közkeletűvé vált tájszavak.

Külső forrás, idegen elem is lehet alapja az újulásnak. Eszerint jött létre például a *reppel* ige az angol eredetű *repp* (ang. *rap*) nevű előadóműfajra utaló főnévből. Jelentése: 'sajátos ritmusban ad elő valamely szöveget'. A reppeléshez nincs szükség hangszerre, sem pedig énektudásra. A repper saját rímes alkotását vagy mások ritmikus szövegét mondja el. Például: Szeretem, ahogy reppelsz. Egyéni a stílusod és jók a rímek. – A dolog érdekessége, hogy Roni magyarul reppel. – Náluk még te is jobban reppelsz. – Talán felesleges hangsúlyozni, de ő sem a megélhetésért reppel. – Ne feledjétek, jövő héten Debrecenben reppelünk!

Olykor szükségessé válik, hogy a nyelvújulás természetes folyamatát mesterséges akcióval váltsa fel a nyelvközösség annak érdekében, hogy bizonyos rendszerbeli problémáit, hiányosságait közös erővel megoldja. Két évszázaddal ezelőtt, a 18. század végén a felvilágosodás eszméinek terjedése a magyar nyelv állapotára irányította az érdeklődést. Felismerték, hogy a szellemi élet csak akkor lendülhet fel, ha művelése mindenki számára érthető nyelven, mégpedig az anyanyelven történik, a korabeli magyar nyelv viszont egyelőre nem volt elég árnyalt ahhoz, hogy a hivatalos latin vagy a mellette használatos német helyébe léphessen. Tudjuk, hogy a német nyelvet II. József tette hivatalossá Magyarországon 1784-ben, de 1790-ben visszavonta rendeletét. A felvilágosodás korának magyarjai úgy gondolták, hogyha a magyar nyelv nem eléggé felel meg a kor igényeinek, akkor alkalmassá kell

tenni arra, hogy a közélet, a tudomány és egyáltalán a műveltség fogalmait megfelelően hordozhassa.

Tehát azért indult meg szervezett mozgalomként a nyelvújítás, hogy a magyar nyelvet tudatos és mesterséges fejlesztéssel alkalmassá tegyék a nemzeti nyelv szerepére, és hogy ezáltal a magyar is a művelt európai nyelvek közé kerüljön.

A nyelvújítási mozgalom nagyobb jelentőséget Kazinczy Ferenc és iskolája által kapott. A nyelv állományának megújítása érdekében ezrével gyártották a szavakat. A létrehozott szavak tömegéből a nyelvszokás kiszűrte, és csupán azokat fogadta el, amelyekre igazán szüksége volt, attól függetlenül, hogy szabályosan vagy szabálytalanul alkották-e meg őket. Mintegy száz-ezernyi szóalkotási javaslat született a nyelvújítási mozgalom során, de csak körülbelül tízezernyi újítás terjedt el. Még az elfogadott szavaknak is egy része elavult a 19. század végére, legtöbbjük azonban állandó és nélkülözhetetlen elemévé vált a magyar szókészletnek. Eleinte módjával végezték a szóalkotást, nem ragadtatták magukat túlzásokba, de utóbb már szinte mániává fajult a dolog, előfordult olyasmi is, hogy ha valaki egy bizonyos fogalomra nem tudta a megfelelő magyar szót, alkotott egy újat, nem mindig törődve a magyaros szóképzés szabályaival. Annak idején olykor szükség mutatkozott arra, hogy a regényekhez és más irodalmi művekhez külön szójegyzéket készítsenek, hogy az egyszerű halandó is megértse a bennük használt új szavak jelentését. A mozgalom folyton nőtt, és 1830-ban már a Magyar Tudományos Akadémián is győzött. Az újítás nemcsak a köznyelvre irányult, hanem a szaknyelvekre, elsősorban a tudományos és a hivatali nyelvre is kiterjedt.

A 19. század első évtizedeiben nyelvújítási harc bontakozott ki két tábor között. A neológusok táborába azok tartoztak, akik az újítás híveinek számítottak, az ortológusok táborát pedig azok alkották, akik fenntartásokkal viszonyulnak az újítások iránt. Voltaképp azonban a neológusok és az ortológusok szembeállítás meglehetősen elnagyolt, ugyanis a korabeli szerzők nagy része különböző alkotói korszakaiban máshogyan értékelte a jelenségeket, sőt, az sem volt ritka, hogy máshogy ítélt elvileg, és máshogyan járt el a gyakorlatban. Jó példa erre a Mondolat, az ortológusok gúnyirata. Ennek eredetije a neológusok tollából született és a neológián belül elfogadhatatlannak tűnő, túlhajtott jelenségeket kívánta pellengérré állítani, és csak később vált az ortológusok eszközévé. Másrészt az ortológusok sem azt hangoztatták, hogy mindenfajta nyelvi újítás kártékony; csak máshol húzták meg a határvonalat az elfogadható és az elvetendő között. A korabeli értelmiségiek zöme egyetértett abban, hogy a magyar nyelvnek szüksége van a megújulásra, ahogyan előzőleg más európai nyelvek (mint a német és a francia) is megtették ezt az utat. A megújulás mikéntjéről azonban többféle elképzelés

élt, volt, aki mindenáron újítani akart, akár erőszakkal is, mások viszont mérsékeltebb magatartást tanúsítottak e tekintetben. Az egyik szélsőséget a nyelvi hagyományokat sutba vágó szófarigcsálók képviselték (mint például az alkotásairól hírhedt Helmečy Mihály, akiről úgy vélekedtek kortársai, hogy „Helmečy a szókat elmetszi”). Másrészt az 1795-ben megjelent, Debreceni Grammatika címmel emlegetett könyv is szélsőségesnek számított azzal a megállapításával, hogy a nyelv befejezetten áll, törvényei adva vannak, és változások csak ezek között a keretek között lehetségesek.

A nyelvújítók új képzőket is létrehoztak, úgy, hogy leválasztották azokat a szóvégeket, amelyek több szóban azonosak voltak, majd képzőfunkcióval látták el őket, és más szavakra is átvitték. Így lett képzővé többek között az *-nc* (fegyenc, újonc), a *-c* (élc, bohóc), a *-da*, *-de* (cukrászda, uszoda), a *-ma*, *-me* (gyurma, kelme), a *-ca*, *-ce* (álca, mérce), a *-v* (érv, terv). A szóképzésnek egyéb módjait is alkalmazták. Úgy is alkottak új szót, hogy egy már meglévő képzőt egy másik szónak kikövetkeztetett tövéhez illesztettek (ehhez az elvonás módszerét alkalmazták); így keletkezett például a figyel, az alkot, az erény, a csomag szó a figyelem, az alak, az erő, a csomó szótő megcsonkításával.

A nyelvújítás alkotásai közül minden típusból voltak olyanok, amelyek széles körben elterjedtek. Ma már a legfurcsábbakat sem érezzük különösnek, sőt akár összetett szónak sem. Például: könnyelmű (könnyű + elméjű), lég (levegő + ég), higany (híg + anyag), talaj (talp + alj). Rengeteg olyan összetétel vagy csonkoltan egybeolvasztott szó is keletkezett, amely nem állta ki az idő próbáját, például: teve-párduc (‘zsiráf’), dalabáj (‘fülemüle’), szarvorrú (‘orrszarvú’), popont (‘kettős-pont’), emember (‘művelt ember’), kirányú (‘centrifugális’).

A nyelvújítás legfőbb eredménye, hogy a szókincsnek és a kifejezőkészletnek rendkívül nagyméretű és értékű bővítését hajtotta végre. A nyelvújítással létrehozott szavak nélkül ma aligha szólalhatnánk meg művelten magyarul. Nélkülözhetetlen szavak hosszú sorával gyarapodott a magyar nyelv, többek között a művészetek, a politikai élet, az érzelmi és értelmi működések, a tudományok, a kereskedelem, az ipar és a mindennapi élet területén. Ezzel párhuzamban megújult a stílus, és változatossága révén alkalmazkodott a különböző műfajokhoz.

A szabadságharc leverését követő erős németesítő törekvésekre a magyarság a német szavak és kifejezések elleni kíméletlen harccal, a nyelvújítás új hullámával válaszolt. Sokan azonban túlzásba estek. Egyrészt gyakran minden idegen szót magyarral akartak helyettesíteni. Másrészt nem vagy nem eléggé törődtek azzal, hogy az új szó megfelel-e a magyar nyelv hagyományainak, törvényszerűségeinek. A Magyar Tudományos Akadémia pártolta ugyan a

nyelvújítást, de a túlzások ellen már felemelte szavát. 1872-ben megindította a Magyar Nyelvőrt, szerkesztését a harcias Szarvas Gáborra bízta. Az új ortológia aztán több évtizedes harccal jobbra visszaszorította a nyelvújítás szabálytalan alkotásait, és megállította efféle alakulatok újabb gyártását.

A magyar pozitivistá ortológia tételei egyértelműen az újgrammatikusok nyelvelméletéből származnak. Szerintük a nyelv szerves rendszer, önműködő természeti organizmus, tehát nem kell, nem szabad rajta változtatni. Mindebből következik, hogy a nyelvet természettudományos módszerekkel kell leírni. A nyelvi törvények örök életűek, a nyelvi szabályok mindenhatóak. A nyelv változik ugyan, de nem az ember változtatja, nem is teheti. Ezekből a tételekből az új ortológusok levonták a megfelelő következtetéseket: a nyelvújítás elhibázott mozgalom volt, Kazinczy csak kárt okozott a magyar nyelvnek, a régi nyelv, a népnyelv, a „romlatlan” nyelvérzék a mérvadó. A Magyar Nyelvőr kíméletlenül támadta a tizenkilencedik század 20-as és 30-as éveitől jelentkező új irodalmat, az új nyelvi jelenségeket. Az új ortológia volt az első olyan nyelvi mozgalom, amely egyfajta helyességet próbált központilag elfogadtatni az egész magyar nyelvközösséggel. Visszautasította a nyomasztó német nyelvi hatást a sajtóban, a szaknyelvekben és az iskolai oktatásban, de túlzásaival némiképp hiteltelenné tette a nyelvi értékek felderítésének és leírásának lehetőségét, a nyelvbe, a nyelvnek és beszélőinek viszonyába való tudatos beavatkozás ügyét.

A nyelvújításnak újabb, kevésbé erőteljes hulláma jelentkezett a huszadik század 30-as éveiben. Ekkor a sportnyelvnek (pályázatok útján való) magyarítása járt elég nagy sikerrel. Ekkor keletkeztek például a következő szavak (zárójelben az az idegen szó, amelyet helyettesítenek): edző (tréner), fedezet (half), hátvéd (bekk), lelátó (tribün), les (ofszájd), mez (dressz), rajt (start), rangadó (derbi), szorító (ring), szöglet (korner), szurkoló (drukker). Az igaz, hogy a mai választékos beszédben többnyire az újítások (tehát a magyar szavak) használatosak, viszont az idegen szavak zöme is megmaradt, és általában a bizalmas stílusban jelenik meg.

A 20. század első felében számos magyarító szótár jelent meg, Tolnai Vilmosé, Kelemen Béláé, Szécsi Ferencé stb. Ezek a szótárak a purista mozgalom jegyében láttak napvilágot, a fölösleges idegen szavak elleni küzdelem eszközei voltak, az idegen szavak helyettesítésére kínáltak újonnan alkotott, találó vagy éppenséggel erőltetett szavakat. Számos javaslatuk életképtelennek bizonyult. Nem maradt fenn például a radír szó helyett javasolt *dörgölő*, a meteorológus megnevezésére az *időjárás-vizsgáló*, a football helyettesítésére ajánlott *rúgólabda*, vagy a nagypályás kézilabdának, a hazenának a fogalomjelölőjeként a *tenyérlabda*. A 20. század második felében viszonylag ritkák voltak a nyelvújító tevékenységek, többnyire csak néhány szópályázatra kor-

látozódtak. Például a spray magyarítására meghirdetett szópályázaton a *permet* nyert ugyan, de nem sikerült elfogadtatni a nagyközönséggel, furcsának és mulatságosnak minősítették a megszokott idegen szóval szemben.

A Kazinczy-féle magyar nyelvújítás sikerrel járt, megszületett a művelt magyar nemzeti nyelv, viszont a nyelvek történetében a nyelvújítás vereségére is akad példa. A görögök jártak így az ógörög nyelv felújított változatával. A 19. században mesterségesen felújították az ógörögöt, 1834-től majdnem másfél évszázadig a hivatalos nyelv szerepét töltötte be, majd a jelenkori népnyelv hívei kerültek fölénybe. 1976-ban a katonai diktatúra bukása után fogadták el azt a törvényt, amely a dimotiki változatot tette meg az ország hivatalos nyelvének. Azt is mondhatnánk, hogy Hellászban az ortológusok győzedelmeskedtek. A katharevusza öröksége azonban még ma is jelen van Görögországban, az egyház, a bíróságok és a hadsereg szóhasználatában ma is számos katharevusza elem található. Aki választékosabban szeretné kifejezni magát, a katharevusza készletéből való szóval vagy fordulattal él.

Ha egybevetjük a természetes nyelvújulást a mesterséges nyelvújítással, megállapíthatjuk, hogy hosszú távon az előbbi hatékonyabb módja a nyelv állománybővítésének, viszont rövidebb távon nyelvújítással is lehet eredményt elérni. Beavatkozhatunk tehát a nyelv természetes fejlődésébe, de ez rendszerint nem megy zökkenőmentesen, nem mindig jár együtt a nyelvközösség tagjainak az egyetértésével. A nyelvújításhoz sok lőszere van szükség, találatot, netán telitalálatot viszonylag nehezen ér el az ember.

Irodalom

- BÁNHIDI Zoltán (1971): A magyar sportnyelv története és jelene sportnyelvtörténeti szótárral. Akadémiai Kiadó, Bp.
- CSERESNYÉSI László (2006): Nyelvek és stratégiák. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- FÁBIÁN Pál (1984): Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Bp.
- FOGARASI János (1875): Az új szókról. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
- KELEMEN Béla (1906): Jó magyarság. Tanácsadó a magyar nyelvtan és helyesírás kétséges eseteiben I. A helyes magyarság szótára. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Bp.
- LÁNCZ Irén (1987): Az új ortológia korának általános nyelvészeti nézetei. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- PACH Zsigmond Pál, szerk. (1975): A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. Akadémiai Kiadó, Bp.
- SIMONYI Zsigmond (1891): A nyelvújítás és az idegenszerűségek. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
- SZARVAS Gábor (1875): A nyelvújításról. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
- SZÉCSI Ferenc (1935): Idegen szavak nagyszótára. Magyar és eredeti helyesírással, a származás feltüntetésével, az idegen szólásmódok és szállóigék magyarázatával. Univerzum könyvkiadó, Bp.

- SZÉCSI Ferenc (1941): Hivatali és köznapi nyelvünk magyartalanságai. Antiqua Rt, Bp.
SZILY Kálmán (1902, 1908): A magyar nyelvújítás szótára I-II. Hornyánszky Viktor kiadása, Bp.
TOLCSVAI NAGY Gábor (2004): Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében, Áron Kiadó, Bp.
TOLNAI Vilmos, szerk. (1900): Magyarító szótár: a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. Hornyánszky Viktor kiadása, Bp.
TOLNAI Vilmos (1929): A nyelvújítás. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
VÁCZY János (1908): A nyelvújítás győzelme. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.

NATURAL LANGUAGE RENEWAL AND ARTIFICIAL NEOLOGY

The author starts out from the fact that language renewal is a continuous process and it usually happens from inner sources, but renewal can rely on other languages as well. Now and then, however, it becomes necessary that this natural process be exchanged for an artificial action undertaken by the language community in the wish to collectively solve certain structural problems or deficiencies of the language. The Hungarian language has passed through several language reforms; the most important of which took place two centuries ago, which set out to make the Hungarian language suitable for the role of a cultured language and also, to turn it into the national language. The efforts of the neologists did not always meet with success, and only a small fraction of their proposals were accepted by colloquial usage. Language renewal is more effective in the long run and is more in the interest of the language; nevertheless, success can also be achieved through language reforms/neology as well.

Keywords: language renewal, language reform/neology, national language, orthology, purism, 'magyarítás' (translating/rendering into Hungarian)

ETO: 811.511.141:81'373.43

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Láncz Irén

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
lancz@eunet.rs

KAZINCZY FERENC EURÓPAI MINTÁI

Ferenc Kazinczy's European Models

Az 1770-től 1840-ig tartó időszak a magyar nyelv sztenderdizációjának és kodifikálásának fontos időszaka. A magyar nyelv elmaradott volt, szükség mutatkozott megújítására, hogy alkalmas legyen az irodalom magas szintű művelésére.

Kazinczy Ferenc, a magyar kultúra vezéregyénisége olyan utat talált, amely lehetővé tette a magyar nyelv kiművelését. Az európai irodalmi és nyelvi modell (minta) lehetőségeit mind az elméleti kérdésekben, mind a gyakorlatban, azaz a fordításokban jól hasznosították a neológusok, köztük maga Kazinczy is.

Kulcsszavak: európai modell, nyelvi minta, fordítás, írói szabadság, izlés, szépség, szokás, idegenszerűség, idegen szavak, új szavak, nyelvi eszmény

A 18. század második felében jelentős változások történtek a magyarság szellemi életében. A 70-es években megteremtődtek a feltételek, hogy a figyelem középpontjába kerüljön a nemzeti függetlenség és a kulturális élet modernizálásának gondolata, és ezzel együtt az anyanyelvi írásbeliség igénye is (újra) jelentkezett. Bessenyei röpirataiban fejti ki, hogy a magyar nyelvet alkalmassá kell tenni arra, hogy a felvilágosult Európa új tudományos szellemének hordozója legyen. Általánosan elfogadott tény volt ugyanis, hogy a magyar kultúra elmaradott a nyugat-európai nemzetek kultúrájához viszonyítva, és hogy a magyar nyelv állapota nem tette lehetővé a felzárkózást a művelt nemzetekhez, mert nem volt alkalmas az irodalom magas szintű művelésére, ugyanakkor hiányzott a tudományok magyarul történő megszólalásához nélkülözhetetlen lexika is. Az 1790-től az 1820-as évek közepéig tartó időszak a szűkebb értelemben vett nyelvújítás időszaka, mely többet jelent a magyar nyelv bővítésénél. A nyelvújítás összetettebb folyamat volt, a magyar nyelv sztenderd változatának kodifikációját is jelenti, s ennek utol-

só előtti szakasza történt a 18. század utolsó harmadában. (A kodifikációs tevékenység az 1848 előtti években bontakozott ki és hozott eredményeket a maga teljességében. Vö. TOLCSVAI NAGY 2007)

Kazinczy az 1780-as évektől haláláig (1831-ig) aktív résztvevője volt a szellemi életnek, és 25–30 éven át meghatározó szerepet játszott a művelődési folyamatok alakításában. A magyar kultúra vezéregyénisége volt, aki a magyar nemzeti lét felemelkedésének, kibontakozásának útjára, a 19. század elején egyedül lehetséges, európai korszerűségű programjára talált (vö. SZAUDER 1960; XI.). Kazinczy mint művelődéspolitikus tevékenykedett, írói, költői, fordítói, nyelvészi, szerkesztői, levélfírói és kritikai tevékenysége összefonódott, s arra irányult, hogy a magyar nyelv és kultúra felzárkózzon a modern európai nyelvekhez és kultúrához. A szellemi vezérnek, a klasszikus ízlés és szépség mesterének, az irodalmi élet szervezőjének köszönhetően az európai kultúra teljesítményei beépültek a magyar kultúrába.

Kazinczy gondolatainak, elveinek európai forrásai vannak. Az eszmei hatások több felől érkeznek hozzá. Forrása egyrészt Johann Joachim Winckelmann műközpontú művészetszemlélete és a nagy német klasszikus irodalom művei, másrészt, ami pedig nyelvi programjával kapcsolatos, a német neológia és Daniel Jenisch, aki nyelvhasználati tanulmányában ismertette nyelvészeti szemléletét.

Kazinczy programjának fontos pontjai a következők:

- 1) az írók nyelvalkotó joga,
- 2) a magyar nyelvnek a nyugati művelt nyelvek mintájára történő megújítása és
- 3) az idegenszerűségek (germanizmusok) meghonosítása a magyar nyelvben.

Ezek a pontok szorosan összefüggnek és szoros kapcsolatban vannak a fordítási irodalommal. A európai művelt nyelvek mintájára történő újítás egyik útját ugyanis a fordítás biztosította. Kazinczy fordításai a magyar nyelv megújítását szolgálták. A művet eszköznek tekintette, célja új nyelv teremtése volt. Nem fordításprogramja volt, hanem nyelvi programja. A fordításokkal a variabilitás lehetőségeit kereste a magyarban, és mintát mutatott.

Pályafutását a szellemi vezér fordítással kezdte. Azt vallja, hogy nyelv „virágzása nélkül semmi nép nem emelkedhetik culturára” (KAZINCZY 1879; 125). A fordításnak nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint az önálló művek írásának. Meggyőződése, hogy a fordítások által a nyelv bővül és szépül.

Kazinczy több nyelvet ismert és több nyelvből fordított, németül, franciául jól beszélt, jól tudott latinul is, értette az olaszt és az angolt, a göröggel azonban nehezen boldogult. Jól ismerte a német irodalmat, és legtöbbet né-

metből fordított, a német íróktól tanult legtöbbet. Ismerte a latin írókat is, Sallustiuszt, Horatiust, Cicerót és Quintiliánust.

A *Pályám emlékezetében* írja, hogy „nyelvünket és literaturánkat mostani korában, semmi sem gyarapíthatja inkább, mintha a régiség és a külföld classicus íróit, kiknek érdemök közönségesen el van ismerve, minél nagyobb gonddal fordítgatjuk. Kellenek ugyan grammatikázások és theorizálások is, de a sok grammatikázás többére elposhasztja azt, a ki azon apróságokkal sokat bibelődik; [...] A mi főcélunk látszhatnék, hogy a csudált műveket lefordítván, magunkévá tegyük, az cél ugyan, de csak másodrendű; a fő cél az, hogy a dolgozás alatt nyelvünk bővüljön, simuljon, szépüljön. Addig gondolkodni mesterművek teremtése felől, míg a nyelv el nincs készülve, az az míg az írók a szükséges teremtéseket s változtatásokat a nyelvben megteszik, az olvasók pedig a javítás által elfogadják; azt én mindig fonák igyekezetnek néztem” (KAZINCZY 1879; 329). Meggyőződése, hogy okosabb fordítani, mint saját művet írni. Tisztában van vele, hogy efféle gondolkodása ellentétben áll másokéval, akik szerint nem kell fordítani, mert a fordítás megfoszt a „nemzeti arctól”. Tehát vannak, akik úgy gondolkodnak, hogy nem idegen példák szerint kell alkotni, hanem a nyelv saját erejét kell kihasználni. A fordítással ugyanis – vélik a fordítást ellenzők –, ha a nyugati nyelvek példáit vesszük alapul, korcsot csinálunk nyelvünkéből. Kazinczy viszont meg van győződve róla, hogy az idegen nyelvű irodalom magyarra ültetésével szebb lesz a magyar nyelv. Álláspontja az, hogy minél több különböző nyelvű írórt kell fordítani, franciát is, németet is, újat és régit, Wielandot, Klopstockot, Cicerót és Sallustiuszt (KAZINCZY 1879; 158). A különböző műnemek fontosságát többször is említi. „Mert minden nemnek más meg más nyelve lévén, a mi nyelvünk csak akkor emelkedik fel majd a főpontra, mikor minden nemre elkészül” (KAZINCZY 1879; 330). Ezután ugyanígy felsorolja, kik a legkedvesebbek számára a külföldi írók közül: ismét megemlíti Sallustiuszt és Cicerót, majd Marmontelt, és így folytatja: „én most Athént, Rómát, Párist és Weimart teremtek a magyarnak” (KAZINCZY 1879; 331).

Életrajzában és leveleiben többször említi Salomon Gessnert is, ő volt a leginkább kedvelt írója (özvegyével levelezett). Már gyermekkorában felfedezte, és ez „életének nagy szellemi találkozása volt”. Az *Idyllen* fordítása (*Gessner' Idylliumi*, 1788, Kassa) a 18. század egyik legnagyobb könyvsikere volt. Hogy milyen hatása volt Gessnernek Kazinczyra, Fried István fejtette ki. „Kazinczy az érzékeny magatartást kifejező regényekben, idillekben, pásztorjátékokban lelte meg a maga számára a fogódzót, az eligazítást.” Művei segítik a természetesebb, emberibb életforma kialakításában, „az irodalomnak életté érzése, és viszonya az életnek irodalmivá »emelése« főleg a XIX. század elejétől, tehát fogsága után mintegy máig hatásos iro-

dalmi modell lesz” (FRIED 1984; 277). Fried kitér arra is, hogy Kazinczy fordításaiban tiszta nyelvi megoldásokra törekedett, hogy az erénynek, az ártatlanságnak és az érzelmeknek megszólaltatására vállalkozott, melyeket a Gessner-idillektől tanult. A Gessner-fordításoknak nagy hatása volt a korabeli fiatal költőkre, és a fordításoknak köszönhetően új nyelvi lehetőségek születtek meg a magyar irodalomban.

Mintája és példaképe Lessing, Goethe, Schiller is. Mindhármuktól fordít, s mint írja, nem azért, hogy kialakítsa saját stílusát, hanem hogy az olvasó érezze, milyen különbségek vannak a szerzők között és mi jellemzi őket, meg azért, hogy az idegen művek szépségeit átvegye a magyar nyelvbe. Ugyanis „magyarul is csak az írhat szépen, a kinek írásán az idegenek szépségei átsugárланak” (KAZINCZY 1879; 244). Elve, hogy jó műveket kell fordítani. Ezzel kapcsolatban a következőket írja a *Pályám emlékezetében*:

„Nyelvünk még nincs elkészülve, mondám, s így mestermű sem érdemelhet óhajtott javulást, mint érdemelhetne tehát a középszer munka fordítása? Csak az igazán jót kell fordítani, s az fényt vet a hibás fordításra is. Azért választanám az említetteket, és a miket görögből, latinból, olaszból, franciából hoztam által” (KAZINCZY 1879; 157).

A német írókra azért hivatkozik, mert ők is újítottak, idegen szavakat és idegenszerűségeket vittek a nyelvbe. Lessing, Klopstock, Goethe, Wieland, Schiller, Voss „mennyi graecizmust s gallizmust vittek be nyelvökbe s neologizálásuk által mint tették nyelvöket a Hans Sachséhoz hasonlatlanná”. Goethével kapcsolatban pedig így ír: „de a ki nyelveket ért, vegye elő írásait, s csudálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az angol, de legalább a francia nyelvek virágait mint egyesítette a német nyelv virágaival, és hogy ezek a sokféle virágok az ő írásaiban mely gyönyörű játékot tesznek” (KAZINCZY 1898–1903; 294–95). Simai Ödön a 20. század elején elismerően nyilatkozott az újításokról: „Így gazdagodik nyelvünk Kazinczy által a legkiválóbb német stiliszták gondolataival, nyelvük szépségeivel” (SIMAI 1911; 127).

A fordítások közül említsünk meg néhányat. Lefordította például a *Hamletet* (Schröder átdolgozása alapján), a *Makbethet* (ezt a fordítást Gottlieb August Bürger német költő fordítása alapján készítette), Molière-t is fordított: *A' kéntelen házasságot*, *A' botcsinálta doktort*; Goethe-fordításai: *Esztelle*, *Clavigo*, *A testvérek*, *Egmont*, *A Vak Lantos*), Lessing-fordításai: *Missz Szára Sampson*, *Emília Galotti*, *Minna von Barnhelm*. (Goethe és Lessing darabjait alkalmasnak tartotta, hogy meghódítsák a közönséget. A külföldi drámák fordításával a magyar színházkultúra meghonosításához is hozzájárult.) Fontos fordítás továbbá Cristoph Martin Wieland *Gratiái*, a *Musarion* és a *Diogenes*. Klopstock *Messiásából* tíz éneket fordított prózá-

ban stb. A Wieland-műveknél érdemes megállnunk, ugyanis Kazinczy fordításainak döntő szerepük volt a német költő magyar befogadásában. Rajongott a költőért, 1791-ben írt levelében írja: „Ich denke ganz, wie Wieland” (KazLev. XIII. 388). A „gráciák tana” beépült Kazinczy művészetébe is és életvezetésébe is, és „ezen eszmények egészen praktikus, hétköznapi megjelenései azonban még inkább alátámasztják a Wieland-élmény központi szerepét” (BODROGI 2008). Hász-Fehér Katalin pedig részletesen kifejti a hatás mibenlétét: „Kazinczy szimpozionszerű virtuális társaságában a társadalmi rang, az egyházi méltóság, az életmód, a tájékozottság, a műértés, a jellem, a lelki erények éppúgy szerepet játszanak, mint a családi viszonyok, sőt a külső megjelenés, a viselkedési szokások vagy a beszédmód. Az esztétikum iránti érzéknek Kazinczy szerint az ember külsején, fizionómiáján, megjelenésén, viselkedésén és életkörülményein is látsania kell. Mindez a gráciaideal bizonyítéka (HÁSZ-FEHÉR 2000; 92).

Kazinczy fordításaival költőivé, új ideák befogadására alkalmassá tette nyelvünket. Szó- és stílusbeli újításokat vezetett be, idegenszerűségeket épített be fordításaiba. Lefordított szerkezeteket, terjesztette a külföldi íróknál talált szavakat, és újakat is alkotott, képszerű idegen nyelvű kifejezések magyar megfelelőit terjesztette, s mindezzel szépítette a magyar nyelvet.

Pályájának két szakaszát szokták megkülönböztetni. Az első korszak 1795-ig tartott, azaz fogságáig. Kazinczy ugyanis részt vett a jakobinus összeesküvésben, ezért halálra ítélték, majd megkegyelmeztek neki. Öt évig raboskodott várbörtönökben, Budán, Brünn mellett Obrovicon meg Kufsteinben. Többször lejegyezte, hogy rabsága 2387 napig tartott. 1801-ben szabadult, s ekkor kezdődik munkásságának második korszaka. (Újabban megkérdőjelezzük a két korszak meglétét, s három időszakot említene. E szerint az értelmezés szerint az első korszakában radikális és szélsőséges álláspontokat hirdetett [1805 körül], a másodikra a higgadtabb hang jellemző [1810 körül], a harmadik időszakban a Magyar Tudós Társaság ügye kerül előtérbe, s ekkor már nem szavakról, hanem inkább elvekről esik szó.)

Tény azonban, hogy 1795 előtt kerülte az új szavakat, inkább megtartotta az idegeneket, azaz „szófaragásra vetemedni nem akart”. Elve az, hogy úgy kell fordítani, hogy ne lehessen észrevenni, hogy fordításról van szó. Az ismeretlen szerzőjű német regény – az *Adolfs gesammelte Briefe* – átírása, a *Bácsmegyeinek öszveszedett levelei* (alcíme: *Költött történet*) nagy sikert aratott, megítélése szerint azért, mert „az olvasó így melegebben és közelebbről érezheté magát megilletve. [...] némely kedves és érzékeny s poetai képű szólításokat hoztam be a nyelvbe, melylyel előttem senki nem éle még nálunk [...] ismert idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyezni meg, a mit mások s többére igen szerencsétlenül, cselekedtek” (KAZINCZY

1879; 157). Fogsága előtt egyébként többször szóba hozta a magyar nyelv sajátosságait s azok fontosságát.

A második korszakban, a kiszabadulása utáni években is a fordítások elsőbbségét hirdette, azzal az indokkal, hogy a külföldi, tökéletesebb irodalmi mű magyarra fordítása irodalmi és nyelvi mintát ad, kikényszeríti a nem ismert nyelvi kifejezések és stílusformák magyar megalkotását. Ugyanakkor az eredeti művek alkotását is immár fontosnak tartja. Tolcsvai Nagy Gábort idézve: „Kazinczy álláspontja önmagában tartalmazza recepció és kreativitás egyidejű kettősségét, ezt is rövidesen elsodorta azonban az irodalmi gyakorlat az eredeti művek elsőlegességének elvével, áthelyezve a hangsúlyt a recepcióról a kreativitásra, de nem tagadva az előbbi” (TOLCSVAI NAGY). Ekkor már azt hangsúlyozza, hogy új szavakat kell teremteni. Az idegenszerűségek öntudatos és széles körű alkalmazása mint elv határozta meg tevékenységét. Az elv lényege: nem baj, ha idegen, fontos, hogy szép legyen. Nincs kizárva, hogy ez az elv a táncról írva fogalmazódik meg nála először.

Az európai írók fordulatait, szerkezeteit tehát szépeknek tartotta, és meg akarta honosítani őket a magyarban. Csakhogy az alaki szépségek idegenszerűségek voltak, „idegen virágok, kecsék” – ahogy ő mondja. Az idegen fordulatok átvételét azonban megengedhetőnek, sőt szükségesnek is tartotta, mert ezt követelte meg a nyelvgazdagítás, a hűség és a jellemzés. A szépség iránti elkötelezettség irányította tehát nyelvünk modernizálásában.

„[S]zemünk ezen idegen kecsék látásához a magyar arczon végre hozzá szokik, s az idegen kecs a magyar arczon, addig nézzük, hogy végre *magyar kecs* leszen [...] a mi műveletlenségének szennyében senyedett nyelvünk ezeket a szennyeit végre lerázza, természeti erejét kifejti, a neki tulajdon szépségében előkél, és ezt idegen, de elfogadható szépség által nevei” (KAZINCZY 1898–1903; 315).

Az elve tehát az, hogy az írónak mindent szabad, csak hogy írása szép legyen.

Ahogy Wieland megmutatta, írja, a nyelvet „nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, a hová az felhághat; s az újonnan teremtett vagy származtatott szónak elfogadására mindig hajlandónak fogja magát mutatni a nép, ha az *mulhatalanul szükséges és széphangzású leszen*” (KAZINCZY 1898–1903; 319). „Minden kérdés az, hogy a nyelv bővebb és szebb lesz-e, mert a mi szép, mindig jó” (KAZINCZY 1879; 330).

Álláspontja az, hogy amit az írók szükségesnek, hasznosnak ítélnek, azok átkerülnek majd a mindennapi használatba, és az egész nemzetéi lesznek. Nem fogadja el, hogy a nyelv szokásaihoz kell igazodni, mert nem lehet megfenekleni a nyelv törvényeiben.

Sokat idézett mondata a következő: „Az író nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad, akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem” (KAZINCZY 1879; 154).

„A nyelv dolgában nem a szokás a főtörvény, hanem a *nyelv ideálja*, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez*. – De ennek értésére komoly tanulás, el nem foglalt elme, idegen nyelvek ismerete s dolgozási gyakorlatok vezethetnek el bennünket” (KAZINCZY 1898–1903; 315). Az sem baj, ha az irodalom nyelve eltávolodik a nép nyelvétől: „szólásunk, a köznép szólásaitól eltávolodván, nemesebbé lesz, energiát, precisiót, kellemet, zengést nyer”, a nyelv többszínűséget kap (KAZINCZY 1898–1903; 316).

A szokást azonban ő is tiszteli, mondja, de nem azt, amelyet az ortológusok, hanem azt, melyet „rész szerint az idő, rész szerint a jó írók hoznak be”. Azaz az író helyezi a szokás elé.

A szépség mellett másik kulcsszava az ízlés: az ízlés érzi, mi a szép, ezért ízlést kíván az írótól. Az ízlés tanítja meg az írókat, hogy „rettegni az újtól, szokatlantól, idegentől éppen úgy hiba, mint mohón kapni mindazon, ami új, szokatlan, idegen” (KAZINCZY 1898–1903; 294).

Szemere Pálnak ezt írja céljáról: „az én igyekezetem nem oda célzott, hogy a nyelv teljes-vérűségét elkorcsosítsam, hanem hogy teljes-vérűségét az idegen szépségek általvételével megneemesítssem, amit Rómának írói is tevének a latin nyelv teljes-vérűségével, mint Klopstock és Schiller a németben” (KAZINCZY 1979; 656).

Első fordításában még sok az idegen szó, íme közülük néhány példa Simai Ödön gyűjteményéből: *actio, atmospera, clima, compositio, correspondentia, energia, generatio, genius, idea, malancholia, planum, textus, colorit, concert, dilettant, visit, solo, tutti, andante, adagio, fortepiano*; idegen szavak magyar képzővel vagy raggal: *resignált, intressál, componal, profanal* stb. A kritikai kiadás jegyzeteiből is idézhetünk: *actor, acteur, actualis, actus, administrator, adresz, anonymus, antiquitas, austerus, band, cabinet, camerae preaes, camerarius, coronatio, cousin, crayon, curator, curiosus, domine, elenchus, examen, excerptum, ferslag, fiscus, gravitas, actio, atmospera, clima, compositio, correspondentia, energia, generatio, genius, idea, malancholia, planum, textus, colorit, concert, dilettant, visit, solo, tutti, andante, adagio, fortepiano* stb.

Fordítással létrejött szavaival gazdagodott nyelvünk: hangyadomb (Haufern voll Ameisen), kártyavár (Kartenhaus), iskolatárs (Schulcamerad), szappanbuborék (Seifenblase), virágliget (Blumen-Hain), vízómlás (Wasserfall).

A metaforikus kifejezések, a jelzők nagy száma teszi széppé, újjá az első fordítások nyelvét, s nyelve közelebb áll a 19. század nagy nyelv művészeinek stílusához, mint a kortársakéhoz, állapítja meg Simai.

Képes kifejezések a Gessner-fordításokból: álnok hab (Gessnernél csak a plätschernd szerepel), andalgó öröm (schwemüthige Entzückung), bizatató álom (hoffnunksvoll), fecsegő patak (sprudelnd), hideg habok (Wellen) stb.

Kazinczy elgondolásait és elveit leveleiben is megtaláljuk. A levelekben versek egész sora is olvasható, saját és mások versei egyaránt, így terjeszti a korabeli irodalom alkotásait, s ezzel együtt nyelvi mintát is ad, és a „fentebb stílus” követését várja el az íróktól.

Az európai nyelvi modellt Daniel Jenisch fogalmazta meg, s nála találta meg Kazinczy a nyelvújítás elméleti alapjait. Jenisch, a berlini evangélikus lelkész 1796-ban Berlinben megjelent pályaművének (*Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens*) nagy szerepe volt az egyetemes nyelvi eszmény megismerésében (vö. BALÁZS 1980). Jenisch 14 nyelvet vizsgált (a görög, latin, olasz, spanyol, portugál, francia, angol, német, holland, dán és svéd, lengyel, orosz, litván nyelvet), kifejtette, mi a tökéletes nyelv eszménye, és meghatározta, hogy melyik nyelv felel meg Európa legnevezetesebb nyelvei közül az eszménynek.

A mű nagy visszhangot váltott ki a magyaroknál. Balázs János írja, hogy először Kis János ev. lelkész, író, fordító, irodalomszervező, Kazinczy barátja hivatkozott rá 1806-ban, de Kazinczy is nagy lelkesedéssel tanulmányozta, és kivonatot is készített belőle 1815 táján (BALÁZS 1980; 69). De jegyezzük meg, hogy a *Pályám emlékezetében* arról ír, hogy ő hívta fel Kis János figyelmét Jenischre. A német szerző megerősítette az eszménnyel kapcsolatos magyar elképzeléseket. Jenisch nyelvészeti szemlélete szerint az eszményi nyelv 1) gazdag (intenzív), 2) energiával van tele (belső erő, tömörség van benne a kifejezésre), 3) világos (kiművelt a szókészletben, az alak- és mondatban, a szavak jelentése határozott) és 4) jól hangzó. E szempontokat figyelembe véve szerinte a görög az eszményi nyelv, főképp a latinnal szemben, és a francia a némethez viszonyítva. A belső erő kérdésében Jenisch a német esztétikai irodalom szempontjait követte, Winckelmann, Lessing, Herder, Schiller, sőt Goethe is hangsúlyozza az *energeia-elv* fontosságát. A német szerzők gondolatai tehát közvetve is hatottak Kazinczyra. A világosságról írva a német szerző a görög és latin retorikákat követte, hangsúlyozva, hogy amit mondunk, annak világosnak kell lennie. Ezért szükséges a nyelvi kifejezőeszközök megújítása, átformálása, mindazoknak az akadályoknak az elhárítása, melyek gátolják a világos és félreérthetetlen kifejezést.

Jenisch a német nyelvészet nem tekinti nagy teoretikusnak, nem is volt olyan nagy hatása, mint a magyaroknál. Különösen azok a gondolatai hatottak, melyek a nyelvújítással kapcsolatosak, hogy ti. a nyelv csinosítható, és kellő műveléssel szép lesz a nyelv, meg hogy a „merész zsenik írásai” fejleszthetik az irodalmi nyelvet. Tanulmányából a nyelvújítás lehetőségét olvassák ki a magyar gondolkodók, és nemcsak Kazinczy, hanem mások is, többek között a már említett Kis János és Kölcsey Ferenc is. Kölcsey elkészítette a Jenisch-mű magyar kivonatát, és Szemere Pál is felhasználta (vö. BALÁZS 1980).

A görög, a latin, később a német, a francia nyelv és műveltség hatása az „európai modell” érvényesült a magyar nyelv, irodalom és az egész kultúra fejlődésében (vö. BALÁZS 1980).

Kiadások

- KAZINCZY Ferenc (1960) Válogatott művei I. Szépirodalmi Könyvtár, Bp.
KAZINCZY Ferenc (1879): Pályám emlékezete. Abafi kiadása, Bp.
KAZINCZY Ferenc (1979): Levelek. Szépirodalmi Könyvtár, Bp.
KAZINCZY Ferenc (1898–1903): Válogatott munkái: Lampel Róbert kiadása, Bp.
KAZINCZY Ferenc: Báróczy Sándor élete = KAZINCZY 1898–1903.
KAZINCZY Ferenc: Dayka Gábor élete = KAZINCZY 1898–1903.
KAZINCZY Ferenc: Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél = Szalai Anna, szerk.: Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1981–1826. Szépirodalmi Könyvtár, Bp., 1980.
KAZINCZYNAK Poetai berke. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 2008.

Irodalom

- BALÁZS János (1980): Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell. Magvető Könyvtár, Bp.
BENKŐ Loránd (1982): Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Akadémiai Kiadó, Bp.
BODROGI Ferenc Máté (2008): Egy szerepváltozat távlatáról – Az ifjú Kazinczy arcképéhez három pontban. URL: <http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=42509>
CSETRI Lajos (1990): Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a Magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Akadémiai Kiadó, Bp.
FRIED István (1984): Haller, Gessner és a magyar felvilágosodás. Helikon, 2–4.
HÁSZ-FEHÉR Katalin (2000): Elkülönülés és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
SIMAI Ödön (1909, 1910, 1911): Kazinczy Ferenc nyelvújítása. Magyar Nyelv
TOLCSVAI NAGY Gábor (2007): 1831. A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza. Mondolat = Szegedi-Maszák Mihály – Veres András, szerk.: A magyar irodalom története II. Gondolat Kiadó, Bp., 40–56.

TOLCSVAI NAGY Gábor: Recepció és kreativitás kettőssége a „nyelvújítás” elméletében és gyakorlatában. URL:<http://www.philinst.hu/recepcio/htm/5/502_belso.htm>

TOLCSVAI NAGY Gábor: A különbözőzés egysége. Kazinczy nyelvértelmezésének funkcionális alapjai. URL:<<http://www.mta.hu/fileamin/losztaly/eloadastar/Kazinczy>>

SZAUDEK József (1960): Bevezetés = Kazinczy Ferenc Válogatott művei I. Szépirodalmi Könyvtár, Bp.

FERENC KAZINCZY'S EUROPEAN MODELS

The Hungarian language of the eighteenth century was undeveloped compared to the languages of the highly cultured nations in Europe; consequently, the need for its innovation and cultivation arose, so as to make it suitable for the creation of literary works of high standard and its use in the sciences. The 1770-1840 period was an important stage in the standardization and codification of the Hungarian language, namely, the time of the language reform. The leading light of the neologistic movement and of Hungarian cultural life was Ferenc Kazinczy, who managed to find the path suitable for carrying into effect his programme, which rendered possible the cultivation of the Hungarian language.

Ferenc Kazinczy was born 250 years ago. With this paper the author pays tribute to the memory of the writer, literary organizer, translator and language reformer, and shows the importance and role of his translation work in enriching and cultivating the Hungarian language.

Potentialities offered by the European linguistic and literary models were well implemented by Kazinczy and other language reformers, both in theory and in practice, that is, in translations and in expanding lexis. Kazinczy's models were the language and style of the eminent writers of Greek, Latin and classical German literatures; he translated works by Horatius, Gessner, Klopstock, Wieland, Goethe, Lessing and others, and adopted things he found beautiful in their works; others who also influenced him with their ideas about a universal language ideal were Herder, Winkelmann and Jensch. It was from their writings that he adopted the idea and possibility of a language reform and other views on language.

Keywords: European model, linguistic model, translation, a writer's freedom, taste, beauty, custom, foreignism, foreign words, new words, language ideal

ETO: 811.511.141(091):582

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Rajšli Ilona

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajšli@stcable.net

A MAGYAR NÖVÉNYNEVEK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉBŐL

A tömörítő jellegű növénynevekről

On the Development of Hungarian Plant Names
Plant names of condensed character

A magyar növénytani nomenklatúra sokféle forrásból épült fel: az ősi eredetű lexikai állomány jövevénelemekkel bővült, amit a latin átvételek ugyancsak gazdagítottak. Emellett folyamatosan jelen volt a népi, népetimológias szóalkotás is; valamint az egyéni névteremtés, újítás jelensége. A tanulmány a korai (16–18. századi) gyűjtemények növényneveinek egy sajátos vonására, a jelentéstömörítő jellegű nevek néhány típusára figyel. Ebbe a csoportba főleg az összetételek és szoros szókapcsolatok egyes fajtái tartoznak.

Kulcsszavak: nyelvtörténet, névtani elemzés, növénytani nomenklatúra, korai magyar botanikai könyvek, jelentéstömörítés, szóösszetételek, szoros szókapcsolatok, jelzős szerkezetek

Bevezetés

A növénynevek leírásának kezdetei

A magyar növénysszókincs csaknem ezer esztendőös múltra tekinthet vissza. Már az ómagyar kori szórványemlékek – főként a glosszák, szójegyzékek – mutatják korai növényneveink morfológiai, jelentéstani sajátosságait. A Berrár Jolán és Károly Sándor által elkészített *Régi magyar glosszárium* (1984) 1600-ig több száz korabeli magyar növénynevet tartalmaz. A népi növényismeret már meglehetősen fejlett lehetett, amikor az első tudományos igényű botanikai mű, Melius *Herbariuma* 1578-ban megjelent.

Korábban való azonban egy kevésbé ismert mű, az erdélyi Lencsés György 1577-ben írt orvosi könyve, amely számos gyógynövény nevét tar-

talmazza; sajnos ez a mű a mai napig kéziratban maradt. A 16. század második felétől megjelennek a nyomtatott növénytani munkák is: Melius Juhász Péter említett *Herbariuma* mintegy 1200 magyar növénynévvel, Carolus Clusius és Beythe István közös munkája, az első kétnyelvű (latin–magyar) növénynévszótár 1584-ből közel 400 korabeli magyar növénynévvel. A kisebb lélegzetű orvosbotanikai kiadványok után új korszakot jelez Lippay János 1664–67-ben kiadott *Posoni kert* című műve, amely három kötetben megalapozza a magyar kertészeti irodalmat, egyúttal a korabeli magyar növénynevek legfontosabb forrásműve is.

A magyar botanikai nomenklatúra alakulástörténetében is a Linné által 1753-ban bevezetett kétszavas nevezéktan volt a választóvonal. Ezt magyarul elsőként 1783-ban Benkő József mutatja be a pozsonyi *Magyar könyv-ház* című folyóirat hasábjain. Felsorolása 2400 növénynevet tartalmaz, részben a szerző alkotásait. A szakma ismerői őt tartják a magyar botanikai nomenklatúra megalkotójának. A régi – főleg népi neveket felölelő – gyűjtemények közül ki kell emelni Csapó József (1775), Veszelszki Antal (1798), valamint Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály (1807) füveskönyvét. Ez utóbbi szerzőpáros műve sem a botanika, sem a növények meghatározása szempontjából nem annyira jelentős, mint éppen a terminológia és a nomenklatúra szempontjából. Arany János a szerzők nyelvújításában a mértéktartást és a jó nyelvérzékét dicsérte. Sok száz névalkotásuknak a zöme ma is használatban van. A 19. század fordulóján a kor nagy botánikusának, Kitaibel Pálnak, a magyar tudományos botanika megteremtőjének a gyűjteménye, növényleírása jelenti a Kárpát-medence flórájának legteljesebb ismertetését, amire a későbbi művek is építeni tudtak.

A tömörítő jellegű növénynevek

A magyar növénytani névhasználat rendkívül nagyszámú és sokféle forrású névvel rendelkezik; a nevek morfológiai rendszere sokrétű, de egyazon név szinonimaállománya táji változatokban is bővelkedik. Mindez azt mutatja, hogy a magyar növénynevek a latintól eltérően fejlődtek: az ősi eredetű lexikai elemekre ráépültek a (gyakran magukkal a növényekkel együtt érkező) jövevényelemek, a tudományosnak tekintett latin átvételek; ugyanakkor folyamatosan jelen volt a népi és népetimológiás szóalkotás, amelyet később az egyéni névalkotások, újítások színezték.

Növényneveinket sokféle megközelítésben vizsgálhatjuk: meg lehetne kísérlni a névadás fejlődéstörténetét átfogó jellegű diakron perspektívában láttatni, a növény-nomenklatúra egyes korszakainak szinkron képét is kutathatnánk, szóba jöhetne az egyes korszakok történeti metszetének az összevetése; továbbá fontos aspektus volna a népi/népnyelvi és a tudatos névalkotás

korrelációjának a vizsgálata is, bár ez utóbbi kérdéskör nehezen kivitelezhető, mert a korai nyelvállapotban nehéz kikövetkeztetni a nevek eredetét, motiváltságát.

Jelen vizsgálódásunk során a korai (a 16. század második felétől a 19. század közepéig terjedő) gyűjtemények növényneveinek egy sajátos vonására: a jelentéstömörítő jellegű növénynevek néhány típusára figyelünk. Kiinduló korpuszunkat Lippay János 1664–7. évi botanikai könyvei (*Posoni kert*), valamint egy későbbi fordításkötet, Szabó Józsefnek Kassán 1824-ben kiadott könyve (röviden: *Virágos Kertecske*) képezte. A mai nómenklatúra leírásából pedig a legnagyobb haszonnal Priszter Szaniszló *Növényneveink* című kötetét forgattuk. Erdemes megjegyezni, hogy ez utóbbi szerző, aki a mai növény-nómenklatúra egyik meghatározó egyénisége, Lippayt alig, Szabó művét viszont egyáltalán nem említi.

A jelentéstömörítő jellegű növénynevek csoportjába főleg az összetételek és a szoros szókapcsolatok egyes fajtái sorolhatók. Ritkábban találkozunk jelzős szerkezettel.

Összetételek

Alárendelt összetételek

(*Alanyosok*) A korai népi növénynevekben alárendelő alany gyakran fordul elő átmeneti szófaj, igenév-ige (egyek szakirodalomban: ige-igenév) mellett; pl.: *angyalírtafű*¹, *boszorkányléptefű*, *csúszóharaptafű*, *ördög marta* vagy *harapta fű*, *vérejáró fű* stb.

Ezekre az összetételekre gyakran jellemző az alanyi bővítmény E/3. személyjelezettség.

A metaforikus használat révén a szerkezet tagjai között jelentésváltozás következett be, majd közeledtek a valódi összetett szavakhoz.

Egy kis kitérőként idekíváncozik egy különös mozzanat a magyar növénynevek alakulástörténetéből, mégpedig a debreceni orvos és természettudós Földi Jánosnak a korabeli növénynevekről szóló erőteljes bírálata, miszerint az istenről, ördögről, angyalról vagy a szentekről elnevezetteket megbotránkoztatónak és kerülendőnek tartja, másokat gyerekeseknek, sőt egyes népi szóalkotások szerint sértik a jó ízlést. Túl gyakran véli az állatnév előtagúakat, a -fű utótagúakat és így tovább. Vannak máig érvényes intelmei: pl. az, hogy ne legyen egy növénynév hat szótagnál hosszabb, és már ekkor, 1795-ben kerülendőnek tartja a homonim nevek kialakulását, használatát.

¹ A példaanyag helyesírása, tagolása az eredeti szövegekben fellelt formát követi elnagyolt fonetikus átírásban.

(*Tárgyasok*) A tárgyi bővítmény jelöletlen, ez elősegíti a jelentésszűkülést és a lexikalizálódást. Jelentésbeli sajátságait tekintve: ezekbe a nevekbe a növények hatása, haszna, a hozzájuk fűződő javallatok is be voltak sűrítve, ami a korai orvosbotanikai könyvek egyik fontos célja is volt. Ilyenek pl.: *vérállató fű, kötőfű, sebkötőfű, pápalátófű, ineresztőfű, tyúkbolondító, lábmosó fű* stb.

(*Határozósok*) Ennél a típusnál az igenévi alaptag és a bővítményként szereplő ragos névszó viszonya olykor nem haladja meg a szoros szókapcsolat fokát. Ezekbe az összetételekbe a népi névadás a legfontosabb körülményeket és sajátságokat sűrítette bele. Pl.: *Napra néző (fű), fülbeeresztő (fű), fülbecsöpögető(fű), árpál író 'árpával érő' (körte), vérrejárófű, fára folyó rózsza* stb.

(*Minőségjelzősök*) A minőségjelzős szerkezetek összetett szavakká sűrűsödése a magyar nyelv legkorábbi szakaszától kezdve jelen volt. A legváltozatosabb és a leggazdagabb összetételféle. A metaforikus használatú főnévi jelzők esetében szoros a kapcsolódás, pl.: *gyöngyvirág, boglárvirág, sárga csillagvirág* stb. Korai szövegeinkben különösen értékesek azok a szöveghelek, ahol a szerző a névadás motívumait is kifejti: „*Boglár virág, mivel a' formája olyan kerekded. A' Németek, Sz. Catharina virágjának nevezik: ki kék, ki kékvörös, ki fejér.*” (LIPPAY 1966; I/197) Hasonló a következő példa is: „*Cardinál virág, a' színérűl nevezetik annak: mivel a' virághjának színe vörös, mint a' szép bársony.*” (LIPPAY 1966; I/100)

Ebből a csoportból azokat a neveket emeljük ki, amelyek esetében az összetétel jelentése tömörítő jellegű; jelentésszűkülést vagy metaforikus jelentésváltozást mutat. Már 1500 körül megjelenik a glosszákbán a *dinnyeizű fű* a *borágó* neveként, a *csimaszillatú fű, csimaszfű* (itt a *csimasz* 'poloska' jelentésű); ezt az utóbbi nevet a 16. századtól a *palackafű, palackferegű* elnevezés váltja fel, ahol a *palacka* szó úgyszintén 'poloska' jelentésű, de immár szláv átvétel.

(*Mennyiségjelzősök*) Kevesebb példát találunk a korai magyar nyelvben erre a szerkezetre: *ezerfű, ezerjófű*, amelynek a neve a népi tudás, a népi gyógyítás tapasztalatait sejteti.

(*Birtokos jelzősök*) Nagyszámú összetétel tartozik ide; pl.: *publikán tolla, ökörnelyve, ligetéke, vörös virágú egérfark, tyúkláb, disznókenyér* („*Cyklamen, kit az Németek disznó kenyérnek neveznek Magyarúl Porcs fű, vagy virág*” – LIPPAY 1966; I/64). A képi jelentésben használt szerkezetek

esetében váltakozik a jelölt és jelöletlen forma: *ebnyelv* ~ *ebnyelve*, *csabair* (*fű*) ~ *csabaíre*. Ez utóbbi növénynév számos kérdést felvet: vajon a mondai hős alakjáról lehetett-e szó már a növénynév kialakulásakor, amit azután a 16. századi növényi nomenklátúra megalkotói tudatosan megerősítettek. További kérdés az, hogy mennyiben hathatott a *csabaíre* név fejlődésére a folyamatosan működő népetimológia, amit e gyógynövény egy társnévének, a *csabaüröm* változatnak a kialakulása is mutat. Morfológiai jellegét tekintve beleillik a magyar növénynevek nagy hagyományú sorába: *Szent Péter kulcsa*, *Boldogasszony papucs*a, *Szent László füve* stb.

Az alárendelő összetételeknek van egy rétege, amelynél az alárendelő viszony minősége nem határozható meg egyértelműen: *csudafa* (Lippaynál: „*Csuda fát, [kit a' deákok Ricinus-nak neveznek] ültetnek*”. II/223), *méhfű*, *bajfű*, *angyalfű*, *pokolfű*, *csatafű* stb.

Valamely történet, epikai előzmény fűződik a *passióvirág*, a *szégyenvirág*² típusú növénynevekhez: a *passióvirág* (a golgotavirágfélék régebbi elnevezése) leírásának elején Lippay fontosnak érzi magyarázni a növény nevét: „*Mivel ebben a virágban, Chrisztus szenvedésének eszközei, igen szépen ki-ábrázlatnak...*” (uo., I/99), majd hosszasan ecseteli a virág színében, formájában a szenvedéstörténet attribútumait: ahogyan a töviskorona, az ostor, a dárda, a szögek, a spongya, a sebek formája felsejlik a virágon. Érdekes módon a kassai kiadás később *szenvedő bércse* vagyis *Clematis Passionsblume* névvel látja el.

Mellérendelő viszonyt tartalmazó összetett szavak és szoros szókapcsolatok

Halmozásos szoros szókapcsolatnak, legfeljebb laza összetett szónak tekinthető az *élekhalk* növénynév. Kialakulásában feltehetően szerepet kapott az elő- és utótag azonos szótagszám-egyeztéséből eredő ritmuspárhuzam, a lexikalizálódást a mezőösszefüggés is segítette, a tagok között antonimikus viszony van. Ez a növény Veszeliszki szerint a *pásztortáska* egyik elnevezése, a Dunántúlon *papvirágnak* nevezik, a *margaréta* (*Leucanthemum*) egyik népi megfelelője. A Pallas Nagylexikon szótörténeti magyarázattal is szolgál: „*Fehér sugárvirágait »élek halok« szó ismétlésével le szokás szaggatni, s hogy élek vagy meghalok-e, a fészken maradt utolsó szírom szabja meg aszerint, hogy az élek vagy halok szó jut az utolsó szíromra.*”

² Jung Károly a *Máriaülte* gaz nevet is említi egyik tanulmányában.

Hozzárendelő viszonyt tartalmazó összetett szavak és szoros szókapcsolatok

Alaki szempontból fontos, hogy a létrejött összetételi tagok kapcsolódási rendje követi-e az eredeti szerkezet alany–állítmány egymásutánját. Ez különösen vonatkozik a következő növénynevekre.

Nebáncsvirág

Noha a mai szórendű virágnév csak az 1800-as évek elejéről datálható, a latin *noli me tangere* fordításaként már 1781-ben felbukkan a következő szinonimapárban: *Az Engem-ne-bánts, avagy Üveg-szárú-fű.* (NySz.) A forrásokban előző alakja a *nebáncsd virág* lehetett, majd a *bánt* ige főnevesült E/2. személyű tiltó alakjának és a *virág* főnévnek jelzős kapcsolatából forrt össze. Ennek a növényfajtának a korabeli népi használatban ismert volt még a *nyenyűlhozzám*, *engem ne illess*, *hozzám ne érij/ne nyűlj* alakja, ugyanakkor a *fáj-* előtagú *fájvirág*, *fájtlinka* is. A korai füveskönyvekben (így még a kassai kiadásban is) külön fajtaként találjuk a *Ne nyűlj hozzám* nevűt és a *fájvirágot*. Sokszor a botanikai könyv forrásnyelve is kihat az elnevezés formájára: a kassai kiadás esetében a német *Rührmichnichtan* tükörfordítása kerül a magyar szövegbe.

Nefelejcs

Növénynévként viszonylag későn, Kazinczy folyóiratában, az Orpheusban jelent meg 1790-ben: „*A' parton lengett a' fövényben Egy Ne-felejs*”. Akár nyelvújítási szónak is tekinthetjük a virágnevet, jóllehet meglévő szerkezetet használt fel, amely a *memória*, *Erinnerung* fordításakor jött létre, és már 1701-ből van rá adatunk: „szürkében öltözvén kendrül emlékezvén nefelejcsét kérvén.” (NySz.) Virágnévként sokáig annyira ritka lehetett, hogy a háromkötetes Szarvas–Simonyi féle Nyelvtörténeti szótár nem is említi. A szó utóéletéhez tartozik, hogy szórványosan női névként is használatos (l. LADÓ J. – BÍRÓ Á. 2003).

Temondád(fű) ~ temondád(tő)

Úgyszintén mondat lexikalizálódása játszódik le ebben az esetben. A legkorábbról ránk maradt forrásban, Lencsés György 1577-ből való *Orvosi könyvében* ez áll: „*Pünkesd havában szeggyed az The mondád fűvet*”. Ebben a forrásban az illető gyógynövény valamely nárciszféle lehetett, Ballagi szótárában: a mezei tarsóka népies elnevezése. Ez a növénynév igen nagy területen ismert lehetett, emellett átvitt értelmű jelentése: a 'pletyka' is adatolható már

az 1600-as évek elejéről. Ballagínál: *temondafészek* a költött híreket terjesztő ember, Szinnyi tájszótárában fellelhető a *temondál~temondáz* 'pletykál' igealak, a *temondaság* képzett névszó stb., de a szó növénynévként nem fordul elő. Maga az összetétel a *te mondád* predikatív szerkezetből sűrűsödött, mögötte viszont egy bibliai kép, Jézus szenvedéstörténetének (Máté 26:64) az a mozzanata áll, amikor Kaifás főpap megkérdezi: Mondd, te vagy-e a Messiás, az Isten fia? *Magad mondtad* – feleli Jézus. A *magad mondtad, te mondtad* szerkezetben az alany áll a leghangsúlyosabb helyen, ez lehetett alapja annak, hogy a szintaktikai szerkezet metaforikus jelentésmódosulással összetett szóvá forrt. Ezt erősítette az a jelenség is, hogy az alany mellett nem állhatott más igealak. Az ige elbeszélő múlt ideje fokozatosan háttérbe szorult, s talán a hasonló jelentésű *monda* szó hatására a rövidebb *temonda* is sokáig fennmaradt nyelvjárási szinten. Lehetett ennek a növénynévnek egy másféle – feltehetően mára már feledésbe merült – hiedelemszerű vonatkozása is. Erre utal a NySz. adata: [Hogy a] „Gyermekeket meg ne ígizhessék, rá gondolnak, küszöb alá temondád töben ott élásnak.” (RMK. IV. 257.) Ezt a mozzanatot érdemes lenne szélesebb körben megvizsgálni.

Szintagmatikus viszonyt nem tartalmazó összetett szó

Ezekben a növénynevekben a kötött szórend a funkcionális tényezők, tehát a szó terminus technikus szerepe miatt lépett fel, amit lexikalizálódás követett (vö. LŐRINCZY 1992; 879).

Semfűsemfa

Priszter Szaniszló a *közönséges ördögcérna* elnevezéseként említi, s e növény ismeretében csak csodálni lehet a népi elnevezés találó voltát.

Indulatszó is lehet előtag az összetételekben: *jajrózsa, jajkóró* – ezek a népi nevek széles körű elterjedtségüknek köszönhetően még belekerülnek a mai névjegyzékekbe. Csak a régi glosszáriumokban találni az *alleluja fű* elnevezést, a későbbi névlajstromok nem említik.

Több lexémából álló

összetett szavak és szoros szószerkezetek

Ezek egyik részénél többelemű bővítményi rész + alaptagként szereplő egyszerű szó található: *nap után járó virág, szépasszonytemyere, erőtlen nátha fű, méregnyomó fű, vérehulló fecskefű* stb.

Ugyancsak szintagmából tömbösödött összetétellel a *páternosztərborsó*, más néven *olvasófa*, ennek érdekessége a latin szó megmaradása.

Halmazott tautologikus növénynévnek mondható a kassai *Virágos kertecs-ke egérful holgyomál* neve (293), ahol a romlott névváltozat a korai *hölgyomál* (a *hölgy* szó 'hermelin' jelentése, a *mál* szóé pedig 'állat hasi része') szóra vezethető vissza, amelynek ekkorra már elhomályosodott a jelentése.

Jelzős szerkezetek

Néhány esetben a jelentéstömörítés jelzős szerkezetben tapasztalható. A növénynevekben előtagként fellelhető hely-, illetve földrajzi név is gazdag asszociációkat indukál; pl. *memyei rózsa*, *jerikói rózsa*, *jeruzsálemi virág*. Ez utóbbi szinonimájaként e virágnak Lippay János a német nyelvre hivatkozva kialakítja a mai napig érvényes hivatalos nevét: *égőszerelem* (*Lychnis chaledonica*), a kassai kiadásban később: *teljes égő szerelem* (295).

A *Posoni kert* szerzője jól ismerhette Calepinus szótárát, ugyanakkor előszeretettel emelte be szövegébe a népi elnevezéseket is, sok esetben egyidejű táji változatokat. Szinonimái így a nyelvjárási változatosságot: pl. *Belén*, *avagy Bolondító fű*, *Méh fű*, *vagy méreg nyomó fű*, másrészt az idegen nyelvi hatást is mutatják: ilyen például a *zászpa* név, amelyet (igaz, sikertelenül) Lippay az *altatófű* formával próbált magyarítani.

Összegzés

Növényneveink kialakulásában kirajzolódnak, nyomon követhetők nyelvünk egyetemes történetének a mintái, eljárásmodjai. Ebben a lexémacsoportban nem alakult ki a latinhoz hasonló hivatalos, köznyelvi nomenklatúra, hanem lassú folyamatként – sokféle forrásból gazdagodva fejlődött ki, akárcsak a nyelvjárások sokféleségéből építkező magyar köznyelv. Ebből kifolyólag mind alakтанát, szerkezetét, mind eredetét tekintve egyenetlen, lazán strukturált, a szigorú terminus technikusok tekintetében akár logikátlan-nak, kuszáknak is nevezhető. De nyelvi szempontból fontos, hogy megőrzött számos ősi névadási réteget, ellenállt a mindenkori purista szándékoknak, amely révén számos népi elnevezés eltűnt volna. Nem utolsósorban meg kell említeni, hogy ebben a névadási rétegben nyelvünk tömörítő sajátosságának szép példái maradtak ránk: a jelentéssűrítő összetételek, amelyek bonyolult szintagmatikus láncok helyett egy szóban, néha rejtélyes asszociációkkal és metaforikus feszültséggel fejezik ki jelentéstartalmukat.

A névanyag forrásai

BERRÁR Jolán – KÁROLY Sándor, szerk. (1984): Régi magyar glosszáríum. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984.

CSAPODI Vera – PRISZTER Szaniszló (1966): Magyar növénynevek szótára. Mezőgazdasági Kiadó, Bp.

- LIPPAY János (1966): Posoni kert. Faksimile kiadás, Bp. (Az első könyv Nagyszombatban, a második Bécsben jelent meg 1664-ben. A harmadik könyvet 1667-ben adták ki Bécsben.)
- OLÁH Andor (1982): „Fübe-fába az orvosság!” (Békés megyei népi orvoslás) I. Békés megyei Tanács V. B.
- PENAVIN Olga (1962): Erdő, mező virágai Baranyában és Szlavóniában. Magyar Nyelvőr, 4., 439–442.
- PRISZTER Szaniszló (1998): Növényneveink. Mezőgazda Kiadó, Bp.
- SILLING István (1982): Kupuszina népi növényneveinek jegyzéke. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 53., 573–579.
- SZABÓ József (1824): Az önn’ maga tapasztalásából tanító okos, gondos és értelmes kertész. A’ vagy egy csálhatatlan kertész-könyv... A’ legjelesebb kertész-könyvek’ használása után kiadta I. B. M. Magyarra fordította Sz. J. Kassán

Irodalom

- JUNG Károly (1986): A „Máriaülte gaz” eredetmagyarázó mondatípus elterjedésének kérdéséhez (Komparatistikai adatok). Létünk, Újvidék, 1., 51–62.
- LADÓ J. – BÍRÓ Á. (2003): Magyar utónévkönyv. Vince Kiadó, Bp.
- LŐRINCZY Réka (1992): Összetett szavak és szoros szószerkezetek = A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. (A kései ómagyar kor. Morfematika). Főszerk.: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Bp., 853–888.
- PRISZTER Szaniszló (1993): A tudatos magyar növénynévadás kezdete és kifejlődése. Magyar Nyelvőr, 4., 560–564.

ON THE DEVELOPMENT OF HUNGARIAN PLANT NAMES

Plant names of condensed character

Hungarian botanical nomenclature has been built from various sources: the old lexical stock has increased with new loan elements and was also enriched with borrowings from Latin. Next to this, folk etymological word formation has also been continuously present, as well as the occurrence of individual name creation or neology. The study focuses on a specific feature of plant names in early (16th – 18th century) collections, namely, on several types of names of condensed meaning. This group mainly contains compounds and strict collocations.

Keywords: linguistic history, onomastic analysis, botanical nomenclature, Hungarian botany books, condensed meaning, compounds, strict collocations, attributive constructions

Tüskei Vilma

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
wiklaj@gmail.com

A NYELVÚJÍTÁS SELEJTJEI

Rejects of the Language Reform

A nyelvújítás fontos korszaka volt nyelvünknek. Ezért sokat foglalkoztak ezzel a korról, nyelvi hozadékaival, ám azok a szavak, amelyek nem kerültek be nyelvünkbe, már ritkán kerültek a figyelem középpontjába. A dolgozat ezeknek a csoportjait, fajtáit vázolja föl. Az egyik fölosztás szerint azt vizsgálja, hogy e selejtek egyáltalán használatba kerültek-e. A második vizsgálati szempont a korpuszt a szóalkotási módok szerint mutatja be. Ezen fölosztás szerint a legtöbb selejt a nyelvünkben legelterjedtebb szóalkotási móddal – a szóképzéssel – jött létre. A dolgozat nagy részét ezeknek a képzőknek a bemutatása teszi ki. A többi szóalkotási módot is szemügyre vesszük, ám mivel a vizsgált anyagban kevesebb volt az így létrejött szó, kevesebb teret is kaptak. Ennek ellenére érdekességekkel is találkozhatunk, ilyenek pl. a sajtóhibából keletkezett szavak.

Kulcsfogalmak: nyelvújítás, szóalkotás a nyelvújítás korában, szóképzés, deverbális névszóképzők, denominális névszóképzők, deverbális verbumképzők, denominális verbumképzők, szóösszetétel, szóösszevonás, tükörfordítás

A 18. század végi és a 19. századi nyelvújítás fontos társadalmi szükségletet elégített ki (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967; 350). Eredményeiről és jelentőségéről ezért sok tanulmány született, és születik ma is.

Ebben a dolgozatban a főleg csak érdekességként említett meg nem honosodott szavak típusait fogjuk fölvezetni.

Ezeket a „selejteket” Szily Kálmán kétkötetes nyelvújítási szótárából (SZILY 1902—1908) gyűjtöttük ki. Kb. ezer ilyen címszót találtunk, de számuk jóval nagyobb: egyrészt a szerző maga is megjegyzi, hogy gyűjteménye nem teljes, másrészt nincs minden szónak saját szócikke. Mi ez utóbbiakkal itt nem foglalkozunk.

A selejtelek használata szerinti főosztás

A „selejteket” többféleképpen is lehet vizsgálni. Az első csoportosítást aszerint végeztük el, hogy egyáltalán használatba kerültek-e a létrejött szavak.

I. Az első csoportba azok a szavak tartoznak, amelyek formailag ma is élnek, de jelentésük megváltozott. Néhány példa (a teljesség igénye nélkül):

- *ábra* – Barczafalvi 1787-ben a ’forma’, 1793-ban pedig a ’dráma’ jelentésben használja;
- *adat* – először ’adag’ értelme van, 1831-ben már mai jelentésében bukkán föl;
- *forda* – a szaknyelvben ma ’vetésforgó’-t jelent, a nyelvújítás korában a metafora magyar neve;
- *ív* – nyelvújításkor nyerte el ’papiros’ jelentését, előbb csak fegyver volt: ’kéziv’. Az előbbi értelemben az *árkus* szót használták. „Az ív geometriai értelmét a matematikusok: Dugonics, Bresztyenszky, Bolyai fejlesztették ki [...], a papirosra vonatkozó értelmét pedig az írók.” (SZILY 1902—1908; 148)

II. Formai változáson átesett szavak:

- az *ábrálni* jelentése ’ábrázol’;
- az *álladalom* összevonása 1851-ben történt meg, így jött létre az *állam*;
- a *bizonyosúlni* jelentése ’bizonyosodni’;
- a *belépti jegy* helyett a ma élő *belépődíjat* még a 20. század elején is helytelenítették.

III. A harmadik csoportba azok a szavak tartoznak, amelyek egy ideig használatban voltak:

- az *álagya* jelentése ’elégia’;
- az *aligmúlt* az elbeszélő múlt elnevezése;
- *hangász* (*hangászat* – musica), a *conservatorium* még az 1850-es években is *hangászegyleti zenede* volt, de a 19. század végén „már csak a kényesebb cigányok neveztetik magukat hangászoknak.” (SZILY 1902—1908; 121)

IV. A negyedik csoportba azok a szavak tartoznak, amelyeket nyelvközösségünk nem fogadott el:

- az *agyacs* ’kisagy’ jelentésben az *agy* címszó alatt található meg;
- *agylob* – jelentése ’velőgyuladás, agyatlan fejű’;
- *akasz* – ’appendix, appensum’, elvonás az *akasztból* a *szakasz*, *támasz*, *tapasz* stb. mintájára;
- a *csatány* csak Jókainál jelenik meg.

A szóalkotás szerinti fölosztás

A második felosztás a szavak létrejöttének módján alapul.

I. Vizsgált korpuszunkban a *szóképzés* dominál.

A legtöbb képzés útján létrejött „selejt” deverbális névszó. Ezek közül az igéből keletkezett főnevek vannak többségben, majd következnek a deverbális melléknévek. Azokat a képzőket mutatjuk be részletesebben, amelyek a deverbális névszók többségéhez kapcsolódnak.

1. Deverbális névszóképzők

1.1. A *deverbális névszóképzők* többsége főnévi alaptaghoz járul.

a) Az *-alom/-elem* deverbális névszóképző általában elvont cselekvést, történést fejez ki (RUZSICKY 1961; 374—375). Példák: *gyuladalom* 'szenvédelem, gerjedelem', *izzadalom* 'izzítani', *mondalom* 'mondás', *tudalom* 'tudomány'.

b) Az *-ály/-ély* képző kifejezi a cselekvés eszközét (RUZSICKY 1961; 379), pl. *beszély* 'novella'; *hevély* 'ami az embert hevíti, felrázza; emotio'. A *Budapesti Hírlap* *hevedelemre* javítja, holott az *-adalom* képző szintúgy nem függeszthető melléknévhez vagy főnévhez, akárcsak az *-ály* képző.

c) Az *-ás/-és* deverbális képző termékeny, legtöbbször elvont cselekvést, történést jelentő főnevet hoz létre (RUZSICKY 1961; 372). A „selejteket” közül legtöbbször nem tőszavakon, hanem képzetteken (leginkább névszókön) jelentkezik.

– Az *álladás* jelentései: 'forradás; szerkesztés; kapcsolódás' - az *áll* ige addig szokatlan továbbképzése.

– Az *ejtegetés* – 'declinatio = eltérés, elhajlás, kitérés' esetében egy tükröfordításhoz, az *ejtés*hez járul a gyakorító-, majd az *-és* deverbális képző.

– A *kinézés* jelentését a legjobban a szótárban adott példamondattal lehet megvilágítani: „kedves kinézéseket ad a jövőre” (SZILY 1902—1908; 504).

A következő néhány esetben az ige, amelyhez ez a képző járul, névszóból (főnévből vagy melléknévből) lett képezve, és a létrejött ige igen szokatlan: *bízatlankodás* vagy *bizodalmatlankodás* 'bizatlankodás'; *medrezés* 'folyamszabályozás'; *súlyosulás* 'súlyosbodás'; *szükséglet* 'szükséglet'.

Egyes esetekben egy szón több szóalkotási módot is alkalmaztak, pl. a *marcongás* esetében összevonás is végbement (a *marcangolás* volt a kiinduló szó). A *hiúkodás* 'hiúskodás' és a *butakodni* 'butáskodni' szavakba idővel betoldották az *-s* melléknévképzőt, tehát: buta → butás → butáskodni.

Az *-ás/-és* képző néhány esetben *-ít* képzős igékhez járul: *becsesítés* 'felbecsülés', *egyenlítőgetés* 'nivellatio', *emberítés* 'antropomorfizmus'.

A *szólomás* a *hallás* – *hallomás* mintájára jött létre 'szólás', valamint 'beszéd, oratio' értelemben.

d) Az *-ász/-ész* is denominális névszóképző (RUZSICKY 1961; 397). A nyelvújítás korában foglalkozásnevek alkotására igékhez is hozzákapcsolták. „Döbrentei az *építész*t is *építérnek*, a *festész*t *festérnek* akarta elnevezni, az *-ész* képző ellen lévén kifogása.” (SZILY 1902—1908; 185)

e) Az *-at/-et* képző leginkább a cselekvés, történés eredményét fejezi ki. Régebben sok elvont cselekvést, történést jelentő szót alkottak vele (RUZSICKY 1961; 376). Példák: *adat* 'adag', *csigázat* 'amikor több mozdonyt, gépet egymáshoz kapcsolnak', *egyenezet* 'hozzáigazítás', *kedvezet* 'kedvezmény', *nyomozat* 'nyomozás, kutatás', *összevonat* 'összefoglalás', *sarkolozat* 'sarok', *vélekezet* 'vélemény'.

f) A *-dal/-de* képző a nyelvújítás idején sok szó létrehozásában játszott szerepet. Rendszerint a cselekvés helyét jelöli (RUZSICKY 1961; 389). Ez a képző elvonással jött létre (TOLCSVAI NAGY 2004; 28). A szabálytalan képzések körébe tartozik, mert „nem létező képzőket vontak el egyes főszavak végéről, és ezekkel új szavakat alkottak. A csárda, kaloda szavakból kikövetkeztettek egy *-da/-de* helyiségnévképzőt, és ezzel nemcsak főnévből, hanem igéből is új szavakat képeztek: *uszoda*, *járda*.” (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967; 349). Példák: *észlelde* 'observatorium' (ugyanaz a jelentése a *csillagvizsgálódnak* és a *szemléldének* is); *öltözde*, *távirda*, *vigarda* (helyettesítésére jött létre a *vigadó*).

g) A *-dalom/-delem* deverbális névszóképző „részben a cselekvést, történést fejezi ki, részben a cselekvés, történés eredményét, illetőleg tárgyat jelöli.” (RUZSICKY 1961; 372). Példák: *álladalom* (összevonással lett belőle *állam*), *függedelem* 'függetlenség', *gyakorodalom* (a gimnázium helyébe ajánlották), *járadalom* 'diadalmenet', *türedelem* 'tolerancia'.

h) A *-dék* képző ritka, „főleg a cselekvés, történés eredményét jelenti” (RUZSICKY 1961; 378). Példák: *duzzadék* 'dudor a ruhákon, dudor az építészeten'; *engedék* 'engedmény'; *essedék* 'maradék, hulladék'; *feledék* 'felejtés'; *hajladék* 'elhajlás, eltérés'; *szájadék* 'száj; szelelő nyílás; szájkosár'; *szálladék* 'üledék, csapadék'; *száradék* 'ahonnan a víz kiszáradt'.

i) Az *-ék* képző leginkább a cselekvés, történés eredményét fejezi ki (RUZSICKY 1961; 377). Példák: *kopácsolék* 'diónak héja, haja, kopácsa'; *nevezék* 'predikátum'; *vágaték* 'héj'.

j) Az *-ény* régi képző föllevenítése (TOLCSVAI NAGY 2004; 28). A szótárban a következő példákat találtuk: *billegény* 'barázdabillegető' (Kazinczy alkotása); *dülény* 'rombusz'; az *égény* jelentése 'tüzelőszer, éter, nafta';

egyközény 'paralelogramma'; *füzény* 'Szent Ilona füve'; *jelentmény* 'szimbólum' (hogyan meg lehessen különböztetni a jelentéstől).

k) A *-lék* képző mai nyelvünkben ritka, legtöbbször a cselekvés, történet eredményét jelöli (RUZSICKY 1961; 378). Példák: *hajtalék* 'parabola a geometriában', 'kanyar'; *hántalék* 'a búza héja'; *szerzelék* 'ráadás, toldalék, appendix'.

l) A *-mány/-mény* képző kb. ötvenszer jelentkezik.

Hasonlóan viselkedik a *-vány/-vény* képzőhöz. Helyettesítheti az *-ás/-és* deverbális képző (amely azonban nem mindig a cselekvés által létrejött eredményt jelöli). Példák: *fizetmény* 'fizetés'; *intemény* 'intés'; *szármány* 'származás'; *keresztelmeny* 'keresztelés'; *szaporodmány* 'szaporodás'; *védemény* 'védés'.

A *létemény* ma *létezés* vagy csak *lét* (az igéből létrejövő főnév egyes esetekben nem képzett formájában maradt meg, hanem elvonással megrövidült, pl. az *árul* a nyelvújítás idejében *áruomány*, ma viszont *áru*). Egyes esetekben sokkal jobb lett volna a *-dalom/-delem* képzőt használni, mint pl. *gerjedmény* helyett *gerjedelem*.

Sokszor körülírást kell alkalmaznunk ahhoz, hogy a cselekvéssel létrejött dolgot vagy személyt jelöljük, pl.:

- *keresztelmeny* helyett 'megkeresztelt személy', vagy igenevet használva 'megkeresztelendő' vagy 'megkeresztelt';
- *ejtemény* 'az, amit ejtünk';
- *emésztmény* 'az, ami elfogy, elemésződik (trágya, zsiradék, emésztet)'.

Igenevet (igekötővel) használhatunk még pl. a *hódítmány* esetében 'meghódított'.

Ma az *-at/-et* képzővel létrehozott szóalakot használjuk pl. a következő esetekben: *főzemény* 'főzet'; *értemény* 'ismeret'; *fuvalmány* 'fuvallat'; *jegyzemény* 'jegyzet'; *látszomány* 'látszat'.

Ma az idegen nyelvből átvett alakot használjuk pl. a következő szavaknál: *kérdemény* 'probléma'; *ugrány* (a csalogány mintájára) – 'kenguru'.

Ezt a képzőt megpróbálták felhasználni arra is, hogy némely melléknévből főnevet hozzanak létre. Példák *nehézmény* (jelentése 'számadási nehézség'), *szépmény*, *nagymány*, *rútmány*. Sőt, határozószóhoz is próbálták illeszteni: *túlmány* 'túlkiadás', de nem terjedt el.

m) Az *-nc* (*-oncl/-encl/-önc*) képző állapotot, szerepet, minőséget, esetleg bizonyos tulajdonságokkal meghatározott személyt jelentő főnevek létrehozásában játszott szerepet. Elsősorban névszóhoz járult, ritkábban igéhez is. Ez a képző elvonással keletkezett (TOLCSVAI NAGY 2004; 28). Példák: *futonc*, *nyargonc*.

n) A *-nok/-nek/-nök* a nyelvújítás idején főnévképzőként is szerepet kap (TOLCSVAI NAGY 2004; 28). Igetőhöz járulva a következő két „selejtet” találtam:

- A *hordnok* csak egyszer jelenik meg, mégpedig a *Pesti Hírlap* 1901. október 18-i számában, az 5. lapon, a német *träger* fordításaként. A szerzőt annyira befolyásolta a német szó, hogy nem jutott eszébe egyetlen magyar megfelelő sem; sem a *hordó*, sem a *hordár*, sem más, pl. *oszlop*, *képviselő* stb. (SZILY 1902–1908; 133).
- A *futnok* a német *laufer* ’futó’ fordítása.

o) A *-vány/-vény* képző kb. harmincszor jelentkezik.

Egyes esetekben ma az *-ás/-és* képzővel létrejött névszokat használjuk. Ez a képző főnevesíti a cselekvést, míg a *-vány/-vény* képzővel létrejött főnév feladata kifejezni a cselekvés hatására létrejött eredményt, pl.: *aratvány*, *csurgóvány*, *fölmentvény* (a cselekvés a *fölmentés*), *kibocsátvány*, *kinálmány* (’kínálást magában foglaló iromány’).

Más esetekben a mai nyelvben e képző helyett az *-at/-et* áll: *foglalvány* ’foglalat’, *idézővény* ’idézet’, *ígérvény* ’ígéret’, *ismervény* ’ismeret’, *változóvány* ’változat’.

Egyes esetekben (a szócikk magyarázata szerint) az újonnan létrejött szó nem főnév, hanem melléknév: *dőlevény* ’dülékeny, hajló’; *égevény* ’égő’. Más szavaknál ma körülírást alkalmazunk ahhoz, hogy kifejezzük azt a jelentést, amelyre felkínálták az új szót, pl.: *gyúróvány* ’gyúrott, dagasztott dologból készült’. Vannak olyan nyelvújítási selejtek is, amelyek helyett más tövű szót használunk: a *csepegvény* helyett ma a *cseppkő* járja.

De ilyen szavakkal is találkozhatunk: *járóvány*, *tetszvény* (így, maghánhangzó-harmónia nélkül!).

p) Az *-or* képző az *áldor* ’áldozópap, primás’; illetve a *népáldor* ’plébános’ értelemben a *tudor* mintájára készült. Felhasználták pl. a *lobor* szóban, amely a piramis „magyaros” elnevezése. A szó első része (görög mintára) elvonás útján jött létre a *lobogásból*, a végét pedig a *szobor* szóból kölcsönözték.

1.2. A deverbális névszóképzők között melléknévképzőket is találunk.

a) Az *-akony/-ékony* képző kifejezi azt, hogy a cselekvő hajlamos bizonyos cselekvésre (RUZSICZKY 1961; 385). Példák: *állékony* ’stabil’ („állékony egyensúly”); *evékony* ’falánk’; *fájtékony* ’érzékeny a fájdalomra’; *feddékony* ’feddő’; *fojtékony* ’fojtó’; *futékony* ’szőkevény’; *hulladékony* ’hullékony’; *irthatékony* (ez a szó példa az *-akony/-ékony* és a ható képző kapcsolatára).

b) A *-tlan/-tlen* fosztóképző negatívumot fejez ki: valaki vagy valami nem végzi el vagy nem szenved el a cselekvést (RUZSICZKY 1961; 382). Példák: *fizetlen, gyanítlan* 'gyanús'.

c) Az *-atag/-eteg* képző kifejezi azt, hogy a cselekvés végzése jellemző valamire vagy valakire (RUZSICZKY 1961; 385). A nyelvújítás egyik igen kedvelt képzője (SZILY 1902—1908; 396). Példa: *hullatag* 'hullékony'.

1.3. Igei alaptaghoz járulva az igezőtő néhány esetben (elsősorban tükörfordításkor) vesz részt a névszó megalkotásában: *kikezdet* – 'bekezdés', *kívám* – 'ausfuhrzoll / exportvám'.

2. A denominális névszóképzők főnevet vagy melléknévet hoztak létre.

2.1. Főnevek képzésében korpuszunk alapján a következők vettek részt:

a) Az *-ász/-ész* képző korpuszunkban főnevekhez kapcsolódik, és azt fejezi ki, hogy valaki a főnévben megjelölt fogalommal foglalkozik. Példák: *dinnyész; dolgász* 'üzletember'; *földész* 'földműves'; *hadász* 'hadtudós, harcos'; *képzész* 'bildner'; *könyvész* 'könyvismerő'; *levelész* (Barczafalvi a postamestert nevezte így, a levélhordót pedig *levelesnek*; Sándor István az írnokot *főlevelesnek*, az archivariust meg *levelésznek*).

b) Az *-dal/-de* képző a cselekvés helyét jelöli (RUZSICZKY 1961; 389). Példák: *csónakda, kóroda* 'kórház' (a *tanoda* mintájára jött létre).

c) A *-lat/-let* képző azok közé a képzők közé tartozik, amelyek ma is élnek, és jelentésüket illetően csoportba nehezen foglalható származékot hoznak létre, elsősorban névszói alapszóból (RUZSICZKY 1961; 399). Példák: *címerlet* 'cím', Széchenyinél 'cégér'; *derület* 'derű'; *érdeket* 'érintés, megérintés', Bajzánál 'érdeklődés'; *iránylat*.

d) A *-nok/-nek/-nök* képző nyelvújításkor főnévképzőként is szerepel (TOLCSVAI NAGY 2004; 28). Példák: *dalnok* (Kazinczynál) 'költő, dalköltő'; *gyámnok; határnok* 'határkatona'; *korlátnok* 'ajtonálló'.

e) A *-ság/-ség* nomenképző elvont tulajdonságot, állapotot jelentő szavak képzésében vesz részt (RUZSICZKY 1961; 394). Példák: *cselekvényesség, hittség, kiség, közértelmesség*. Névmáshoz is kapcsolták: *énnesség* 'egoizmus'. Széchenyi gyakran a melléknévek középfokához illeszti: *alacsonyabbság, drágábbság, kellemetlenebbség*.

f) A *-styán* képzővel alkotott szavak a *hadastyán* és az *aggastyán* formájára jöttek létre abban a hiszemben, hogy a *-styán* képző. Így hozták létre a *dalastyánt* is, melynek jelentése 'agg énekes'.

g) A *-zat/-zet* képzőt kedvelték ebben a korban. Gyűjtő értelmű főnevek alkotásában játszott szerepet (RUZSICZKY 1961; 398). Nem vesződtek az-
zal, hogy a főnévhez előbb a *-z* igeképzőt illesszék, majd azután az *-at/-et*

főnévképzőt, hanem a kész *-zat/-zet* lett a szóhoz illesztve. Példák: *arányzat* 'proportio'; *fullánkzat*; *gúnyázat*; *karimázat*; *különzet*.

2.2. A denominális nomenképzők között melléknévképzőket is találtunk:

a) Az *-ákony/-ékony* képző nemcsak igékhez, hanem főnevekhez is járulhat (igaz, kevesebb példát találtunk): *csodatékony* 'csuda-tévő' ember' (a *kártékony* mintájára). Ugyanazt fejezi ki, mint a deverbális melléknévképzés esetén.

b) A *-dalom/-delem* nemcsak deverbális névszóképző volt, hanem melléknévhez is hozzájárulhatott, hogy névszót (főnevet) hozzon létre: *tágalalom* 'enyhítés, relaxáció'.

c) Az *-s* melléknévképző kifejezi azt, hogy valami valamivel rendelkezik. Az elvont jelentésű alapszóból állapotra utaló származékot hoz létre (RUZSICZKY 1961; 404–405). Pl.: *huzalékos* 'tiráda' (huzalékos beszéd); *jövedelmes*, *jutalmas* 'előnyös'; *kerületos* 'körös'; *kezdetes*.

d) A *-tlan/-tlen* fosztóképző főnévből melléknévet hoz létre: *gögte-len* (az okos/oktalan mintájára); *indulatlan* 'mozdulatlan; indulat nélküli'; *kártevékettlen* 'nem tesz kárt'.

3. A denominális verbumképzők közül kiemelnénk néhány főnévhez és melléknévhez járó igéképzőt:

a) Az *-ít* gyakran használt, termékeny képző. 'Valamilyené tesz' jelentésű igéket képezünk vele (RUZSICZKY 1961; 367), pl. *alkalmatosítani* 'alkalmazkodni'; *bájosítani*; *elízetleníteni*; *érzékenyíteni* 'érzékenyedni'; *félénkíteni*; *fonákítani* 'eltorzít, elcsúfít'; *fösvényíteni* 'szűkíteni'; *gyümölcsteleníteni*; *helyesíteni* 'helyesnek, igaznak megmutatni' (Verseghy a logikai dedukciót nevezte így); *hibátlanítani*; *kétszeresíteni* (a *többszörösít* mintájára).

A 19. században főnévhez ritkán járt, pl. *gyönyöríteni*. Verseghy különösen kedvelte az ilyen képzéseket: *emberít*, *képít*, *szentít* stb. Ilyen mintára jött létre a maga nemében egyetlen *hercegíteni*. A 19. század végén a *grófosítás*, *bárósítás* jött divatba, ekkor e képzőnek a jelentése inkább 'valamivel ellát, valamivel ellátottá tesz'.

b) Az *-lize* képző 'valamit létrehoz' jelentésben gyakran megtalálható korpuszunkban. Például: *ábrálni* 'formálni' (az *ábra* szó továbbképzése); *árnyékolni* 'árnyékban heverni' (a nép nyelvéből átvéve); *csíkolni/megcsíkolni*; *dérlelni* (a *fagylal* mintájára, csak hogy a *fagy* ige is, a *dér* pedig nem az [SZILY 1902–1908; 46]); *divatolni* az *estelizni* mintájára; *egészeln*; *festékelni* 'festeni'; *kegyelni* (ebből jött létre a *kegyelet*); *képelni* 'alakítani, idomítani' (*képlő művészet* 'plastische kunst' – 1858-ban Toldynál a *plastisch* előbb *ábrázmányos*, majd *képlékeny* – ez utóbbi szókinszünkben ma is megtalálható).

Ez a képző határozatlan számnévhez is csatlakozott: *kevesülni*.

c) Az *-ull/-ül* a gyakori és termékeny képzők közé tartozik, és elsősorban mellénevekhez járul (RUZSICZKY 1961; 370). Megtalálható 'valamilyen névé' jelentésben, pl.: *büszkülni*; *elnemzetlenülni* 'denationalisiren, nemzetleníteni'; *elnyomorulni* 'elnyomorodni'; *halmosulni* („rájok halmosult a haza legszebb áldása”, „fölhalmosul a pénz”); *hatalmasulni*; *korcsulni*.

d) A *-z* az egyik leggyakoribb termékeny képzőnk (RUZSICZKY 1961; 363). 'Valamivel ellát, fölszerel' jelentésben pl. a következő szavaknál lehet föl: *fölfátyolozni*, *gyertyázni*, *hírezeni* 'telegrammozni'; *fuvattyúzni* 'szivattyúzni; élesztetni'; *igényezni* 'valamit létrehozni'.

4. Deverbális verbumképzők

a) Az *-ad/-ed* igeképző ma kezdő értelmet fejez ki, a selejtszavakban azonban jelentését nem könnyű meghatározni, lásd: *bomladni* 'bomladék; bomlasztani'; *függedni* 'függeszkedni'.

b) A *-dal/-del* képzőt a nyelvújítás korában igen kedvelték (RUZSICZKY 1961; 350). Korpuszunkban nem találtunk sok ilyen szót, pl.: *járdalni* (Kazinczy szerint mást jelent, mint a *járálni*, *sétálni*.)

c) A *-doz/-dez/-döz* képzőt mai nyelvünk már ritkán alkalmazza, de régen sem volt nagyon gyakori (RUZSICZKY 1961; 349). A cselekvés elaprózottságát fejezi ki: *aléldozni*; *forradozni* („minden túlélberségre forradoz”).

d) Az *-ít* deverbális verbumképző mai nyelvünkben már nem termékeny, habár még elég sokszor jelentkezik (RUZSICZKY 1961; 353, 356). Korpuszunkban sem számottevő. Példa.: *bámítani* („elbámította a Názáretiekét”).

e) Az *-ong/-eng/-öng* képző ma is gyakori és termékeny (RUZSICZKY 1961; 347). Vizsgált korpuszunkban is ismétlődő cselekvést fejez ki, pl.: *dúlongani*, *gyúlongani*.

f) A *-t* deverbális verbumképző a műveltetés kifejezője, 'valamilyen állapotba való juttatás'-t fejez ki (RUZSICZKY 1961; 356): *döbbenteni* 'megdöbbentni, megdöbbsenteni'.

g) Az *-ul/-ül* visszaható képző, új szót ritkán képez. A származékosz leggyakrabban iktelen, leginkább kezdő vagy tartós cselekvést fejez ki (RUZSICZKY 1961; 360). Kevés ilyen szót találtunk, pl.: *fogulni*.

h) Az igekötők érdekes kombinációt alkothatnak az igével, pl.: *átsszemlélni* 'áttekinteni'; *bevám* – 'einfuhrzoll, behozatali vám'; *fölvigyázni*; *kiébredni*; *kikülönböztetni* 'megkülönböztetni'; *kidrágítani*; *kivonatkozni* 'kihúzni, kivonni magát vmből'.

5. A határozószók és a képzés

a) Mellénevből határozószó, pl. *kötelesképp* – ma: *kötelességszerűen*.

b) Főnévből határozószó: *képleg* 'látszólag'.

c) Határozószóból főnév: *bennék* 'tartalom'; *előzet* 'előlső rész'.

d) Határozószóból melléknév: *igenleges*; *korányi* 'korai'; *köröttes* 'körülötte levő' (az *alantas*, *fölöttes*, *helyettes* mintájára); *körülti* 'körüli'; *külség* 'külsőség'.

e) Határozószóból ige is keletkezett: *bizonyolni* 'valamit bizonyral erősíteni, bizonyítani'; *elkülönözni* 'separare' (a *különözni* a régi irodalmi nyelvben csak a *meg* igekötőhöz kapcsolódhatott (SZILY 1902—1908; 61); *hamarítani*; *közelebbíteni*; *megkülönözni* 'megkülönböztetni'.

II. A szóösszetételek

A magyar nyelv másik kedvelt szóalkotási módja a szóösszetételek létrehozása. Korpuszunkban sokkal kevesebbet találtunk, mint képzett szót.

A legszámottevőbbek a főnévi alapú jelzős összetett szavak. Példák: *alapmondás* 'aforizma; axióma'; *aránysúly* 'egyensúly'; *asszonyszabó* (a *férfiszabó* mintájára); *bátorlét* 'biztonság'; *bel-erő* 'virtus; intenzitás'; *dalabáj* 'fülemüle'; az *ércz-fonal* a *drót* első magyarosítása; *étkívány* 'étvágy'; *falóra* 'falióra'; *helyirat* 'topográfia; helyszín'; *hitnyomozás* 'inkvizíció'.

Szám előtagú selejtszavak: *egyközény* 'paralelogramma'; *egyközű* 'párhuzamos'; *egyvéleményűség* 'következetesség'.

A szótárban néhány határozói előtagú jelzős összetétel is olvasható: az *aligmúlt* a Debreczeni Grammatikában jelentkezik; *együttmunka* 'együttes munka'; *fölülfizetni* 'túlfizetni'.

A ma használt *napéjegylenlőség* szó helyett az *éjnapegyent* található.

III. Szóelvonással sok „selejt” jött létre.

1. A következő példákban névszóból névszót hoztak létre:

1.1. Főnévből főnév keletkezett: *bék* 'békeesség'; *besze* 'erzählung, elbeszélés'; *boncz* 'nyaki ékesség'; *csir* – 'kiscsibe', elvonás a *csirkéből*; *emle* – elvonás az *emlék* szóból; *emlézni* 'memorizálni'; *hábor* – elvonás a *háborúból*, 'aufruhr, zendülés, perpatvar, forrongás, lázadás'.

A *gar* a „*nagy garral járni*” székely mondásból jött létre. Kunoss ötlete a 'recenzens' jelentésű *gara*, a *garálni* 'recenzálni', *garálat* 'recensio' szócsoporthoz.

1.2. Melléknévből főnév: *dombor* (elvonás a *domborúból* a *nyomorú*, *nyomor* mintájára); *éd* (elvonás az *édes* melléknévből); *egyen* (elvonás az *egyenesből*), jelentése 'síkság, tér'.

2. Igéből szóelvonással létrejött szavak:

2.1. Igéből ige: *bíbelni* (elvonás a *bíbelődni* szóból); *imázni* (elvonás az *imádkozni* szóból).

2.2. Igéből névszó:

2.2.1. Főnév:

Bom 'bomladék, valami elbomlott dolog' (a *rom* - *romlik* mintájára); *cáf* (elvonás a *cáfolat*ból); *dag* 'tumor; hegy'; *dörg* 'mennydörgés'; *élesz* (elvonás az *éleszt* igéből a *támasz*, *tapasz*, *rekesz* mintájára); *esk* – elvonás az *esküvés* igéből; *falám* – 'falánk' (elvonás a *falámol* szóból); *gör* 'görgőfa' (elvonás a *görög*ni, *gördít*ni igéből); *homor* – elvonás a *homorúból*; *horty* (elvonás a *hortyog* igéből); *hörp*; *ind* 'inger' (elvonás az *indít*, *indul* szóból); *indokozni* 'motiválni'; *ite* 'az, aki ítél' (elvonás az *ítélből* a *vádol* – *vád*, *kovácsol* – *kovács* mintájára); *kápra* – 'káprázat';

Az *erj* az *erjedés* elvonásával jött létre. Fogarasi magyarázata ilyen lehetett: ami külsőleg nagyobbodik, annak tere van és terjed, ami belsőleg erőre terjed az *erjed*, *terj* – *terjedés*, *erj* – *erjedés* (SZILY 1902—1908; 75).

A *könyörű*-t a *könyörül* igéből vonták el, amely a *könyör* továbbképzése. Vörösmarty is használta, de kiadója nem értette, ezért *gyönyörű*-re változtatta.

2.2.2. Melléknév:

bódor – elvonás a *bódorog* igéből a *kóborog* – *kóbor* mintájára.

IV. Összevonással is több „selejt” jött létre:

Császna 'császári korona'; *ébrény* 'a magzat első csírája [ébredő lény]; *fémer* 'medaillon', (a *fém* és a *címer* összevonása); *forraszcso* 'forrasztócső'; *gyarlandó* (a *gyarló* és a *halandó* egybekeverése); *kovand* vagy *kovond* (a *kova* és a *porond* egybekeverése); *küzdhely* 'küzdőhely, küzdőtér'.

Az *agancsár* az *agancs* és a *bogár* összevonásával keletkezett. Jelentései: 'szarvasbogár', 1860-tól pedig 'hímszarvas, a nyolc ágastól fölfelé'.

V. A tükörfordítást is többször alkalmazták:

Bolda – a *Beatrix* fordítása a *Bódog* mintájára (ami a *Félix* fordítása); *durrlég* 'knallgas, robbanógáz'; *érelem* 'érték'; *földközepi* 'a Mediterrán térsége'; *földközi* 'földközi-tengeri'; *gátatlan* 'schrakenlos, korlátlan'; *Gerő* és *Gerőke* 'Viktor és Viktória'; *gyökér-ok* 'grundursache, lényeg'; *izgatag* 'mozgékony' (élőre értve); *kényállítmány* 'hipotézis'; *kézbér* 'munkabér'; *kézmű* 'kézműves' (a *kézi* és a *művészet* főnevek összevonásából jött létre); *kiérdemült* 'emeritus'.

VI. E korban elavult szavak föllevenítésére is sor került.

Az *aggastyánt* Kazinczy újította föl; az *Ágoston* névhez kapcsolható (SZILY 1902—1908; 3).

Az *eszély* Szemere Pál alkotása (Kossuth is támogatta). Az *ildom* Fogarasi alkotása, és ezt a szóalakot Széchenyi is pártolta (SZILY 1902—1908; 449).

Az *ét* élt a régi irodalmi nyelvben, de a 18. század elején már nem volt használatban. Különálló szóként nem is kapott életre, ma csak összetételekben található meg: *étvágy, étterem, étlap, étrend* stb. (SZILY 1902—1908; 82–83)

A *falárd* a népnyelvből került át a köznyelvbe (SZILY 1902—1908; 85).

VII. Képzőcsere történt az *alkalatos* szóban, ahol fölcserélték az *-at* és az *-alom* képzőt (SZILY 1902—1908; 408).

VIII. Sajtóhibából jött létre pl. a *kög* (SZILY 1902—1908; 184–185). A régi nyelvben a *kört, körvonalat, versenypályát kölgynek, kögynek* nevezték. Calepinus szótárában egy helyen (circus alatt) sajtóhibából *kögnek* van nyomtatva, innen több szótár is átvette. Baróti Szabó Dávid *Kisded Szótárában* (1784. I. kiadás és 1792. II. kiadás) 'kerek udvar' jelentésben jelenik meg. A *circulus*ra már megvolt a *kör*, így a *kögöt* 'centrum' értelemben akarták felhasználni. (A *körzöt kögölőnek* is nevezték.) A *concentrare* igére Greguss Ágost javasolta a *kögít* igét (mondása volt: „szerves egésszé kögíteni”).

Összegzés

Mint példáinkban is láhattuk, a magyar nyelv megújítására több önkényes szóalkotásmódot is felhasználtak, ám „selejtszavak” több szabályos alkotásmóddal is létrejöttek.

A szóképzés dominál. A képzők között több szabálytalan is megtalálható (mint a nem létező *-ály/-ély* kikövetkeztetése). A legtöbb „selejt” azonban nem köthető néhány bizonyosan létező képzőhöz (kettőn kívül; a *-mány/-mény* és a *-vány/-vény* a legtermékenyebb).

Korpuszunkban az igekötős igék aránya nem nagy, míg az elfogadott szavak között sokkal több található (ZSILINSZKY 2003; 727).

Mind az igekötős igék, mind az összetett szavak között több tükörfordítás is található, ösztönözte őket az idegen (elsősorban német) hatás (ZSILINSZKY 2003; 727). A tükörfordítások között olvasható példákat szemlélve megfigyelhetjük, hogy nemcsak tö-, illetve összetett szavakat hoztak létre ily módon, hanem képzéseket is.

„Selejtes” összetett szavaink között – akárcsak az elfogadottak között – az alárendelő szintaktikai viszony van túlsúlyban (ZSILINSZKY 2003; 729). Ezen belül elsősorban főnévi előtagú (minőség)jelzős összetételek fordulnak elő.

A nyelvújítás korában kedvelt szóalkotási mód volt a szóelvonás (ZSILINSZKY 2003; 730). Így természetes, hogy ily módon sok selejt is létrejött. Közöttük a legtöbb az olyan főnév, amelyet igéből hoztak létre.

Láthattuk, hogy pl. sajtóhibából is keletkeztek új szavak. Az anyag nagysága miatt (kb. 1000 szó) azonban nem vettünk minden szóalkotási módot számba ebben a dolgozatban. Ha egyszer valaki vállalkozni fog arra, hogy pontosan fölvázolja a szótár teljes anyagát (egy nagyobb és részletesebb dolgozat keretében), érdekes lenne összehasonlítani, hogy az elfogadott és a selejtes szavak szóalkotási módja ugyanolyan arányt mutat-e. Alapvető föltevésünk az volt, hogy a sok fordítás kedveltebbé tette a tükörfordítást, amely többször jelentkezik ugyan, de sokszor ötvöződik más szóalkotási módokkal. A képzőkkel létrehozott szavak létrejötte viszont nem mindig tekinthető a fordítás eredményének (már meglevő magyar szavak is mintául szolgálhattak).

Mindezeknek áttekintése segítséget adhat a ma végbemenő nyelvújításnak (amely a tudományok és a technika fejlődését kíséri). Nemcsak azt láthatjuk meg, melyek a sikertelen szavak, hanem (a sikeresebbeket) esetleg föl is használhatjuk a mai nyelvben.

Irodalom

- BÁRCZI Géza, főszerk. (1959—1962): A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR (1967): A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó, Bp.
- GYÖRKÖSY Alajos, szerk. (1998): Latin–magyar szótár. A 4. teljes kiadás változatlan lenyomata. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KISS Jenő–PUSZTAI Ferenc, szerk. (2003): A magyar nyelv története. Osiris Kiadó, Bp.
- RUZSICKY Éva (1961): A szóképzés = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I. Bevezetés. Hangtan. Szótan. Szerk.: Tompa József. Akadémiai Kiadó, Bp.
- SZILY Kálmán (1902—1908): A magyar nyelvújítás szótára I–II. Hornyánszky Viktor kiadása, Bp.
- TOLCSVAI NAGY Gábor (2004): Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében. Áron Kiadó, Bp.
- ZSILINSZKY ÉVA (2003): Szókészlettörténet = Magyar nyelvtörténet. Szerk.: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc. Osiris, Bp.

REJECTS OF THE LANGUAGE REFORM

The language reform was an important stage in our language. Consequently, considerable attention has been given to this period and to its linguistic gains; nevertheless the words which failed to come into usage have rarely come into the focus of attention. In our paper we give an outline of these groups and types of words. According to one of the classifications, we wish to find out whether these rejected words were ever in use. Another

aspect shows our corpus from the point of word formation. According to this classification most of the rejects were created by the most frequent word formation method: derivation. The major part of our paper is on presenting these derivative affixes. We also look at other methods of word formation, but since we have significantly fewer examples, they have taken up less space. Nevertheless, we have found some interesting examples, like, for instance, words originating in misprints.

Keywords: language reform, word formation at the time of language reform, derivation, compounding, blending, calque/loan words

ETO: 811.511.141:81'373.43:81'322 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Pásztor Kicsi Mária

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
samageto@cunet.rs

NYELVÚJÍTÓ MÓDSZEREK A CHATELÉSBEN

Neological Methods in Chatting

A chatelés mint a világhálón folytatott kommunikáció népszerű formája az írott és beszélt nyelv köztes formájának tekinthető, a kötetlen spontán beszédre jellemző informális sajátosságok túltengésével. A nyelv fejlődésére tett hatása szempontjából általában a negatív tényezőket (nyelvrontást) szokták kiemelni, bár a konkrét produktumok bizonyos hányadában szemmel láthatóan felfedezhető a nyelvi kreativitás igénye is. A vizsgálat arra próbált fényt deríteni, hogy milyen nyelvújító módszerek fedezhetők fel e viszonylag új kommunikációs műfaj konkrét produktumaiban.

Kulcsszavak: chat, chatelés, chatnyelv, internetnyelv, internet, világháló, nyelvújítás, nyelvújító módszerek

Mi a chatnyelv?

A *chat* (ang.: 'kellemes, kötetlen társalgás, csevegés') az elektronikus kommunikáció elsősorban számítógép segítségével megvalósítható válfaja, mely a világhálón, különféle vitafórumokon, illetve az ún. *IRC csatornákon* zajlik. Az *IRC* betűszó az angol *Internet Relay Chat* ('hálóközvetítésű csevegés') kezdőbetűiből keletkezett, s egy *kliens-szerver* alapon működő *csevegőprotokollt* jelöl, melynek segítségével a világ bármely tájáról, akár százezeren is cseveghetnek egyidejűleg különböző témákról, különféle csatornákon.

A *chat* további meghatározó jegye, hogy írott formában történik (grafikus és egyéb vizuális jelek segítségével), de a publikálásra szánt írott szövegekkel szemben teljes mértékben informális, s így nyelvi jellegét, nyelvrétegbeli pozícióját illetően inkább a beszélt nyelvhez hasonlítható¹. A beszélt

¹ A chat-kommunikáció írásbeli és szóbeli jellemzőivel többek között Érsok Nikoletta Ágnes foglalkozott. L. (ÉRSOK 2005; ÉRSOK 2006)

nyelvvel rokonítja továbbá dialogikus formája is, ahol a beszédtevékenységre jellemző stratégiák érvényesülnek. Pl. a Labov és Fanshel által felállított négy funkcionális beszédaktus csoport a chatben is érvényesül², hisz a fórum résztvevői, vagyis a chatelő felek kezdeményezik a beszélgetést, megszakítják azt, új irányt szabnak neki stb. (*metanyelvi funkciók*), információkat cserélnek, különböző dolgokat fejeznek ki, ismernek el, állítanak stb. (*reprezentációk*), s különböző kéréseket, illetve kihívásokat intéznek egymáshoz. Ugyancsak kimutatható, hogy a chatelés során is a partnerek megnyilatkozásai konvencionális – *szomszédsági* – párokba rendeződnek, aszerint, hogy a pár egyik tagja hívójelként szerepel (pl. köszönés, kérés, kérdés stb.), az erre adott válasz pedig – akár *preferált* (vö. ALBERTNÉ HERBSZT 1992), akár nem – a hívójel kiváltotta reakcióként értelmezhető (pl. visszaköszönés, a kérés teljesítése/elhárítása, a kérdés megválaszolása/kiegészítő kérdés feltevése stb.), ahol preferált válasznak tekinthető az, amelyet kapni szeretnénk.

Ami az élő beszélgetéstől megkülönbözteti, az a közvetlen jelenlét hiánya. A *szoba*, amelyben a *csevegés* folyik, *virtuális*, a felek nem látják és nem hallják egymást. Nem vághatnak egymás szavába, nem szakíthatják félbe egymást, a legépelt szöveg ugyanis csak akkor válik láthatóvá, amikor írója az *enter* gombot megnyomta. Nem élhetnek a közvetlen beszélgetés során megszokott paralingvisztikai eszközökkel (gesztusok, mimika, tekintet stb.), sem a szupraszegmentumok adta lehetőségekkel. Ezeket a chat sajátos konvencionális grafikus jeleivel, az ún. *emotikonokkal* pótolják (pl. *mosolygós arc*: kettőspont, kötőjel, berekesztő kerek zárójel; *szomorú arc*: kettőspont, kötőjel, nyitó kerek zárójel; *pislogás*: pontosvessző, kötőjel, berekesztő kerek zárójel; *meglepődés*: kettőspont, kötőjel, kis o; *nagy mosoly*: kettőspont, kötőjel, nagy D; *kinyújtott nyelv*: kettőspont, kötőjel, kis p stb. – azzal, hogy a kötőjel el is maradhat, s ekkor a jelképes arcnak nem lesz orra). Ami viszont ismét a beszélt nyelv felé hajlítja a chatet, az mindenképpen a nyelvhasználat kötetlensége, a szókészlet azon rétegeiből való „táplálkozás”, mely

² Labov és Fanshel a beszédcselekményeket funkcióik szerint négy nagy csoportra osztották: 1. *metanyelvi* (kezdeményez, megszakít, új irányt szab, folytat, válaszol, ismétel, megerősít, befejez, jelzi: kész, visszavonul); 2. *reprezentációk* (információt ad, kifejez – vélekedést, bizonytalanságot, elkeseredést, tiszteletadást –, demonstrál, utal, megerősít, elismer, állít, értékel, értelmez, orientál, tagad, egyetért, támogat, átértelmez, ellentmond); 3. *kérések* (kér – cselekedtetet, információt, megerősítést, egyetértést, értékelést, értelmezést, rokonszenvet –, végrehajtja ugyanezeket, kivédi ugyanezeket, elvet – magyarázattal vagy magyarázat nélkül –, elismer, újra felállít, új irányt szab, meghátrál, enyhít, felújít, elfogad, visszautasít, felhúzza az orrát); 4. *kihívások* (kihív, kétségbe von, védelmez, beismer, felhúzza az orrát, meghátrál, enyhít) (L. LABOV – FANSHEL 1997; 400).

nem igazán az irodalmi vagy az igényes köznyelvre jellemző, hanem inkább a *familiáris, bizalmas nyelvhasználatra*, olykor egészen *vulgáris, durva* beütésekkel. Az írásképp is sokszor a renyhe artikulációt, elnyelt szóelemeket imitálja, tudatosan elkövetett helyesírási vétségekkel. De, természetesen, mindez csatornától csatornáig, fórumtól fórumig változik, mivel a chatnél még az sem szabály, hogy nincs szabály.

Hogyan kötődik mindez a nyelvújításhoz?

Ha a nyelvújításról esik szó, általában Kazinczyra és a nyelv termékenyülésére, gazdagodására gondolunk. A nyelvújítás korának eredményeiről szólva Dömötör Adrienne a következőket említi: „A nyelvújítás legfőbb eredménye az a felbecsülhetetlen méretű és értékű szókincs- és kifejezőképességbeli bővülés, amely nélkül ma – legalábbis művelten – aligha tudnánk magyarul megszólalni. Nélkülözhetetlen szavak hosszú sorával gyarapodott nyelvünk többek között a művészetek, a politikai élet, az érzelmi és értelmi működések, a tudományok, a kereskedelem, az ipar és a mindennapi élet területén. Ezzel párhuzamban megújult a stílus, és változatossága révén alkalmazkodott a különböző műfajokhoz.” (DÖMÖTÖR 2003; 110)

Ha viszont a chatre terelődik a szó, általában a szívükhöz kapó magyartanárok jelennek meg lelki szemeink előtt, amint diákjaik chat- és/vagy SMS-helyesírással írt dolgozatait olvassák. Mert egyre többen cikkeznek arról a jelenségről, hogy a tanulók nem tesznek különbséget az iskolai nyelvhasználat és a chatelészoba stílusa között, sőt hivatalos felmérések is tanúsítják ugyanezt.³

A chatelők pedig csak teszik dolgukat. Ezoterikus köreikben karakterenként pötyögtetik elmés és kevésbé elmés, gyakran csak számukra érthető üzeneteiket, mit sem törődve az éber nyelvőrök rosszsallásával, sőt egy virtuális nyelvnyújtással – azaz kettősponttal, kötőjellel és egy kis p-vel (:p) – fittyet hányva arra. Bizonyos fórumokon ugyanis, amikor maga a chatnyelv is terítékre kerül, pl. a „[...] *zavar, hogy a neten senki sem törődik a helyesírással, és szépen lassan mindenki elfelejt helyesen írni sajnos [...]*”, illetve „[...] *ha már nyelvörködni akarunk, sokkal nagyobb veszéllyel kellene szembeszállnunk (ha hatalmunkban állna bármit tenni a jelenség ellen): az sms- és chatnyelvvel. Itt nem egy-két új szó ellen kellene harcolni[...]*”-típusú beírásokra adott válaszok arról tanúskodnak, hogy tudatosan vállalt nyelvi attitűdről

³ Pl. Nagy Zsuzsannáé, aki középiskolás tanulók szövegalkotási képességeit és szövegtani ismereteit mérte fel és mely felméréséről a 2009-ben megrendezett VII. Pedagógiai Értékelési Konferencián számolt be (NAGY 2009).

van szó, amikor valaki chatnyelven ír. Pl.: „*Élőben tudok normálisan írni. Chatnyelvet megszokod:)*” vagy: „*Én akkor sem tudtam helyesen írni, amikor még nem is létezett a HÁLÓ [...] rám nincs rossz hatással!;*” stb. Talán a legprovokatívabb beírások egyike a következő: „*A nyelv állandóan változik. Semmi sem indokolja, hogy ne változhatna ebbe az irányba. Tudod, bármit mond a Tudományos Akadémia, a nyelv a használóié, nem a nyelvtudósoké. Szóval jöhet a fehér tajték! :)*”⁴

– Nyelvújítás?/Nyelvrontás? – Nyelvi viták, *pro* és *kontra* érvekkel. Akik chatelnek, az idő tényezőjére és gépelési készségükre hivatkozva bagatellizálják el hibáikat, hiszen „művük” úgysem az örökkévalóságnak szól, s miképpen az élő szó elszáll, az ő szövegük a virtuális térben foszlik semmivé. Mégis csevegésük valamiféle szokást teremt. A sok egyszeri megoldás fokozatosan konvenciót hoz létre. Új szavak, kifejezések születnek, melyek felkapottá válnak, mások is alkalmazni kezdik őket. A nyelv rostája működik, most még korai megítélni, mennyire lesznek életképesek ezek a produktumok, mint ahogyan Kazinczyék korában sem lehetett tudni, hogy a *bankár* vagy a *pénzcsűrmök*, illetve a *téglalap* vagy a *lapegyközhény* bizonyul marandóbbnak. A nyelvésznek ezen a ponton nagyjából két választása marad: termelheti ama *fehér tajtékot*, és játszhatja az *élő tilalomfát* – hogy mekkora hatékonysággal, ki-ki maga döntse el –, vagy pedig megkísérelheti számba venni a változásokat. Megvizsgálhatja például, milyen módszerekkel, miféle *kaptafákon* (milyen *szócsintan* szerint) készülnek az újfajta nyelvi *szerzetek*.

A módszerek

Amikor a chatnyelvről beszélünk, meg kell állapítanunk, hogy korántsem homogén nyelvi rétegről van szó. Ugyanazon a csevegőfórumon vagy csatornán gyakran egyazon szöveggörnyezetben (a fórum témájától függően) különféle szaknyelvi terminusok keveredhetnek a szlenggel, makaróni nyelvvel, sőt a régebben nyomdafestéket nem tűrő nyelvi fordulatokkal. Így igen nehéz behatárolni, hogy mit is sorolhatunk a chatnyelvhez. Mégis, amikor erről a kategóriáról beszélünk, nagy általánosságban a számítógépes és internetes nyelvhasználat kifejezéseire, illetve a chatelés konvencionálisává vált és egyedi szóalkotásaira gondolunk. Ezek viszont a meghonosodás különféle stádiumában vannak. Találunk közöttük:

1. írásmódjuk és/vagy kiejtésük tekintetében idegen (angol) szavakat és szerkezeteket;

⁴ Az idézett példák a következő címekről származnak: URL: > <http://tvpaprika.hu/hu/forum/2638?page=11>; valamint: URL: > <http://sgforum.hu/listazas.php3?azonosito=petrucci&id=1116143606&order=timeline>

2. vegyes (magyar és angol) szerkezeteket;
3. magyar kiejtés szerint írt (meghonosodott) angol szavakat és szerkezeteket;
4. belső keletkezésű magyar szavakat és szerkezeteket.

Nyelvújításról vagy inkább új szavak és kifejezések (neologizmusok) keletkezéséről akkor beszélhetünk – s itt most eltekintenék az újonnan keletkezett vagy adaptálódott nyelvi létesítmények nyelvhelyességi megítélésétől, értékelésétől –, ha az idegen alak legalább részben módosul (közelebb kerül a magyar nyelvhasználat szabályaihoz), egyébként csak idegen szó marad.

Mégis, a chatnyelvről nem lehet úgy beszélni, hogy az *idegen elemeket* megkerüljük, hisz azok újra meg újra felbukkannak, még akkor is, ha már létezik magyar megfelelőjük. Ilyen például maga a *chat* szó is, melyet kiválóan helyettesíthet a *csevegés*. S ez a *magyarítás* be is került a köztudatba a *chat* szinonimájaként. Tovább is fejlődött: elvonással (igei alakban): *cseveg*, összetételek előtagjaként: *csevegőszoba* (= 'virtuális tér, közös és/vagy elkülönült számítógépes kapcsolat, melynek segítségével a csevegés résztvevői kisebb-nagyobb csoportokban kommunikálhatnak'), *csevegőpartner* stb. Ugyanakkor azonban a *chat* is maradt, sőt továbbfejlődött: *vegyes szerkezetekben*, magyar képzőkkel, jelekkel, ragokkal kombinálva: *chatel*, *chatelés*, *chatelget*, *chatelő(k)*, *chatet*, *chatre* stb.; igekötős alakban: *átchateli* (az éjszakát), *lechateli* (a dolgot) stb.; ugyancsak összetétel előtagjaként: *chatszoba*, *chatelőpartner*, *chatnyelv* stb.; de már magyar kiejtés szerint átírva is használják: *cset(t)*, *cset(t)elés* formában, *-i kicsinyítőképzős csati(zás)* változatban is. Egy szó köztudatba kerülését a szójátékokban, játékos szerkezetekben való előfordulása is jelezheti. Újsághírben fordult elő a következő szerkezet: „Véletlenül egymásba »chatelt-botlott« az interneten egy házaspár álneveket használva, és úgy kikezdték egymással, hogy most válnak.”⁵ A másik viszont egy közösségi portált hirdető szlogenben: „*Chat-Lak-ozz! Chat mindenkinek!*” S ugyancsak játékos szerkezetnek tekinthető a *chat* szó C6 alakban leírt formája is, mely a chatnyelvre különben általánosan jellemző betűszótagok és számjegyek alfanumerikus kombinációjából alkotott mozaikszók kategóriájába sorolható. Az efféle szerkezetek az afro-amerikai szlengből származtathatók, ahol általánosan elterjedt szokás, hogy a betűk és számok olvasati értéke azt a szót/szótagot helyettesíti, mely az angol ábécé betűi alfabetikus ejtésének, betűzésének (*spell*), illetve a számjegyek kiejtett nevének felel meg (pl. U R = You are; U2 = You, too; illetve C6 = C-hat = chat).

⁵ URL: > <http://www.karpatinfo.net/article49411.html>

Máskülönben az ilyen szerkezetek – különféle **rövidítések**, **betűszók**, **mozaikszók** stb. – a chatnyelv lényegi vonásának tekinthetők, egyrészt mert gyorsítják az írást (gazdaságosságot biztosítanak), másrészt mert az összetartozás, bennfentesség érzését biztosítják használóiknak, akárcsak a zsargon különféle alfajai.

Vannak közöttük:

- az informatikai szakmai zsargonhoz tartozó angol betűszók, melyeket angolosan is ejtenek, s csak a bennfentesek értik őket, pl. *MTBF* (Mean Time Between Failures = 'meghibásodások közti átlag idő'); *PNA* (Personal Navigation Assistant = 'személyes navigációs asszisztens')⁶ stb.;
- többé-kevésbé köznyelvvé vált angol szaknyelvi betűszók, pl. a már említett *IRC* (Internet Relay Chat = 'hálóközzvetítésű csevegés'); *SMS* (Small Message Service = 'rövidüzenet-szolgáltatás'); *PC* (Personal Computer = 'személyi számítógép') stb., ahol a betűszó kiejtése már általában magyarosodott, sőt esetenként homofónián alapuló játékos szerkezetekbe is beépülhet: „Akkor *irc*?” (= 'Írsz-e az IRC útján?'); vagy *PC* = *pici* stb.;
- a fórumok szokásaihoz, nyelvhasználatához kötődő magyar és/vagy angol betűszók, rövidítések, pl. *GYIK/FAQ* = gyakran ismételt kérdés/frequently asked question; *Admin* = az illető fórum adminisztrátora, felelős személye stb.
- a voltaképpen chatnyelv angol, magyar és vegyes (makaróni és/vagy alfanumerikus) rövidítései, mozaikszavai, melyek nélkül elképzelhetetlen a csevegés a hálón: pl. *h* = hogy; *hv* = hogy vagy?; *vok* = vagyok; *nm* = nincs mit; *sztem* = szerintem; *pill* = pillanat; *mindl* = mindegy; *7VGn* = hétvégén; *1×* = egyszer; *zu?* = mizujs?; *thx / tenx / ty* (*thank you*) = köszönöm; *lol* (*laughing out loud*) = hangos nevetés; jó 8 = jó éjt (8 ang. = *eight*); *c6* = chat stb.
- a köszönések, melyek ugyancsak nagyrészt különféleképpen variált rövidítések, pl. *szeva*; *hallllllllllllll!!!*; *csaó*; *tschao*, *halipuxa* stb.

Gyakori továbbá a **szóképzés** is:

- egyszerű igeképzés idegen töből magyar képzővel pl.: *guglizunk* (= 'a Google-ban keresünk'), *Wikizünk* (= 'a Wikipédián keresgélünk'), *blogolunk* (= 'blogot/web-logot/internetes naplót írunk/szerkesztünk') stb.; ebben a kategóriában olykor igen szélsőséges vadhajtások keletkeznek, pl. *down-geekesít* (az angol *geek* szóból, mely túlzottan intel-

⁶ URL: > <http://www.blogter.hu/profil/bodizoli>

⁷ L. ÉRSOK 2006

lektuális beállítódottságú embert jelöl – valószínű eredete rövidítés: General Electrical Engineering Knowledge – általános villamosmérnöki tudás vagy tapasztalat; *down* (= 'le'); *legeekesít* – magyarul = 'közérthetővé tesz') stb.

- *-i* képzővel történő kicsinyítő (affektáló) ige- és névszóképzés pl.: *bari* = barát; *barizunk* = barátkozunk; *(társ)keri* = (társ)keresés; *csöri* = telefoncsörgetés stb.
- egyéb becéző funkciójú képzőkkel történő képzésmód pl.: *telo* = telefon; *kösszencs* = köszönöm; *puszkány* = puszi/csók stb.

A szóösszetételre már láthattunk példákat az előbbieken is (pl. *csevegőszoba*, *chatelőpartner* stb.).

- Ebben a kategóriában is bőven találhatók vegyes szerkezetek, olykor egyediek és igen merészek, melyek nem túl esélyesek a köznyelvivé válás útján, pl. a *tűzfalpiercing* mely Bódi Zoltán szerint „a szaknyelvi szleng tipikus példája, szemléletes, kifejező, kicsit humoros is, és erősen kapcsolódik a környezetünk új jelenségeihez.”⁸ A szó egyébként a számítógép védőrendszerére már elfogadott metaforikus *tűzfal* (az angol *firewall* tükörfordítása) és a *piercing* (ang. = 'átszúr', ill. 'testékszer') többszörös összetétele, mely azt jelöli, hogy két tűzfallal elválasztott gép között átjárót hoznak létre.
- A szóalkotásnak ez a módja azonban nyelvi szempontból ötletesebb és talán „használatosabb” példákat is produkálhat. Pl.: *szemegér* (= 'szemmozgást követő szoftverrel vezérelt pozicionáló eszköz'); akárcsak a már bejárodott *világháló* vagy *honlap*, illetve a már említett *tűzfal* stb.

Az előbbi példák valamilyen szempontból az egyszerű szavak metaforikus névátvitelét fejelesztették tovább, melyek közül már ugyancsak több honosodott meg tartósabb jelleggel mind a chatelésben, mind a köznapi nyelvhasználatban, pl. *egér*, *kukac*, *háló*, *csatol*, *szörfözik* stb.

Lehetetlen vállalkozás volna ekkora keretben teljes képet adni a chat szóalkotási módjairól, mégis meg kell említenünk még a szóösszevonást is, mely az angol nyelvhasználatban igen produktívan működik, s mely többek között egy olyan érdekes szót alkotott, mint a magyarban is meghonosodott *netikett*, s mely a hálón történő kommunikáció viselkedési kódexét jelöli, illetve az idegen szavak magyarosítását, mely a népi etimológiára emlékeztet.

⁸ L. URL: > <http://www.blogter.hu/profil/bodizoli>

tető, inkább humoros szóalkotásokat eredményez, mint pl. a SZTAKI⁹ szótár virtuális tasztatúráját jelölő *kéjboard* (ang. keyboard) szó.

Ha mindezek mellett még megemlíjtük a *frazeológiai egységek* szabad alkalmazását és *ferdítését*, pl. „*Szent a béka.*” vagy „*Ajtóstól ront a szánk-ba.*” stb., megállapíthatjuk, hogy a chat nyelvhasználata egyfajta könnyed, vagánykodó, zsargonszerű produktivitással rendelkezik, mely normatív szempontból megkérdőjelezhető, vagy elítélhető, de semmiképpen sem szüntethető meg.

Kazinczyék nyelvújítási korának egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy a szóalkotás terén szabaddá tette a magyar nyelvet – ennek összes kockázatával és mellékhatásával egyetemben. Nyelvünk olyan fejlődőképes organizmussá vált, mely egyaránt képes befogadni az idegen elemeket, saját képére formálni őket, illetve működőképes belső keletkezésű elemekkel helyettesíteni őket. S mint ahogyan a nagy folyamatok öntisztító képességgel rendelkeznek, úgy a nyelvhasználat mentén is végül kicsapódik a salak. Ezért talán nem kell nyelvünket túlzottan féltenuünk a chatelés nyelvi folyamataitól sem.

Álljon itt végezetül ismét egy fórum-idézet: „Az sms- és chatnyelvet nem tekinteném a nyelv »korcsosulásának«. Ez szerintem ultrakonzervatív álláspont. Az sms- és chatnyelv inkább nyelvhasználati mód, melyet a kommunikációs eszközök fejlődése hívott életre. Rendkívül kreatív, fejlődőképes, újabbnál újabb szavakat szül (egy részük marad, a többi eltűnik). Vö. az argó és a jassz nyelv, a szleng évszázadok óta létezik és fejlődik, gyakran át is szivárog (egyesekek szerint beágyazódik) a köznyelvbe (pl. **manus, ipse, pasi, more, piál, csóró, bige, csaj, lé/bagó/dohány** [’pénz’], **pattint/csór/lenyúl** [’lop’] stb.), mégsem »rontotta el« azt.”¹⁰

Csak tudni kell, mikor, mit – hogyan!

Irodalom

- ALBERTNÉ HERBSZT Mária (1992): A társalgás néhány jellemzője és szabálya = Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László, szerk.: Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok. Szemiotikai Szövegtan 5. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series linguistica, litteraria et aetetica, . Szeged, 9–18.
- DÖMÖTÖR Adrienne (2003): A nyelvújítás = Kiefer Ferenc, szerk.: A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Bp., 103–115.
- LABOV, William – FANSHEL, David (1997): Beszélgetési szabályok = Pléh Csaba – Siklaki István – Terestyéni Tamás, szerk.: Nyelv – kommunikáció – cselekvés. Osiris Kiadó, Bp., 395–435, 400.

⁹ Magyar Tudományos Akadémia Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet
URL: > <http://szotar.sztaki.hu/docs/corrections.hu.jhtml>

¹⁰ URL:> <http://tvpaprika.hu/hu/forum/2638?page=11>

Elektronikus forrásművek:

ÉRSOK Nikoletta Ágnes (2005): Szóbeli és/vagy írásbeli a chatkommunikáció nyelve? = Zsilinszky Éva – Érsok Nikoletta Ágnes – Slíz Mariann, szerk.: Félúton. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája, 2005. június 12. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 45–52.

URL: > <http://www.nersok.eoldal.hu/archiv/uploaded/6>

ÉRSOK Nikoletta Ágnes (2006): Szóbeliség és/vagy írásbeliség. Magyar Nyelvőr, 130. 2., 165–175.

URL: > <http://www.c3.hu/nyelvor/period1302/130202.pdf>

NAGY Zsuzsanna (2009): 11. osztályos tanulók szövegalkotási képessége és szövegtani ismeretei. Anyanyelv- pedagógia. Pedagógiai folyóirat magyar nyelven tanító pedagógusoknak, 3.

URL: > <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=186>

NEOLOGICAL METHODS IN CHATTING

Chatting, a popular form of communication on the internet, can be regarded as an in-between form of spoken and written language with an excess of the characteristics of spontaneous informal speech. Regarding its influence on language development, it is usually its negative aspects (language corruption) that are emphasized; nevertheless, a certain proportion of the actual products bear the marks of language creativity. The study wishes to reveal neological methods that can be detected in the actual products of this rather new genre of communication.

Keywords: chat, chatting, chat language, internet language, internet, neology, neological methods

ETO: 811.511.141:81'373.45
811.163.41:81'373.43

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Andrić Edit

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
andrice@ptt.rs, andrice@ff.uns.ac.rs

AZ IDEGEN SZAVAK ADAPTÁLÁSA A MAGYAR ÉS A SZERB NYELVBEN

Adaptation of Foreign Words in Hungarian and in Serbian

A nyelv csak akkor tölti be kommunikatív funkcióját, ha párhuzamosan követi a társadalom, a nemzet, a tudomány anyagi és szellemi fejlődését. A szókincsgyarapítás sokszor nem tud lépést tartani a robbanásszerű újításokkal az élet egy-egy területén, ezért a nyelvek gyakran élnek a szókölcsönzés lehetőségével. Idővel az alaki tükrözéseket belső forrásból alkotott saját szóval helyettesítik, vagy pedig megtartják őket, de a saját nyelvi normáiknak megfelelően adaptálják azokat. Az adaptálás lehet formai és jelentésbeli. Az utóbbi alatt a meglevő idegen szó jelentésének/jelentéseinek a befogadó nyelv szükségleteihez való idomítását kell érteni. Ezért történik meg, hogy a szerbben és a magyarban ugyanazon idegen szó különböző jelenésekben honosodik meg, vagy pedig a befogadott eredeti jelentések mellé még új értelmezéseket rendelünk.

Kulcsszavak: idegen szó, kölcsönzó, alaki tükrözés, jelentés, formai adaptáció, jelentésbeli adaptálás

Ezúttal nem foglalkozom az idegen szavak használatának indokoltságával, mivel azt hiszem, hogy minden igényes beszélő meg tudja húzni a határt, hogy mikor elkerülhetetlenek, mikor szükségesek, mikor alkalmazhatók és mikor feleslegesek az idegen szavak nyelvünkben. Minden nyelv él a szókölcsönzés lehetőségével, mert ésszerű használatuk egyrészt gazdagítja, sőt sokszor színesebbé is teszi a nyelvhasználatot. Nem mindegyik nyelv viszonyul azonban egyformán az idegen szavakhoz, némelyek nyitottabbak és könnyebben befogadják őket, mások viszont nehezebben.

Minden nyelvnek megvannak a maga ismérvei a szavak átvételére. Az új kifejezések bizonyos belső törvényszerűségek, nyelvi normák alapján il-

leszkednek be az adott nyelvbe. A szerb nyelv sokkal toleránsabb az idegen hatások iránt, mint a magyar, ezért az idegen szavak szinte bárminemű megkötöttség nélkül özönlenek be a nyelvhasználatba, míg a magyarban, tudjuk, nyelvújítási mozgalmak is kialakultak nyelvünk tisztaságának megőrzése érdekében. „A magyarban számos nemzetközi szó nem honosodott meg. Például a bibliotékát kiszorította a könyvtár, a teátrumot a színház, a románt a regény” (MOLNÁR CSIKÓS 2002). Ezért van az, hogy „számos olyan idegen szó él a szerbben, amely a magyarban nem használatos” (i. m., 4): a *dubl* (angolul *duble* – amely páros versenyre vonatkozik), a *kros* (mezei futóverseny), a *skor* (*score* – eredmény), a *baterflaj* (*butterfly*) vagy a *kraul* (*crawl*) az úszási diszciplínák jelölésére, a *strip* (képregény), a *dispanzer* (rendelő)¹, a *maskara* (szempillaspirál).

Az idegen szavak átvételére, valamint a célnyelvbe való későbbi beépülésére többféleképpen tekinthetünk. Megvizsgálhatjuk formai, alaki adaptálódásukat, de foglalkozhatunk velük jelentéstani szempontból is.

Ezúttal nem elemezzük részletesebben az idegen szavak formai adaptálásának módját, mert ezzel a kérdéssel több tanulmányban is foglalkoztunk (l.: ANDRIĆ 1995, 1996, 2000, 2004, 2005, 2006), csak néhány jellemző vonást említünk meg. Amikor az idegen elemek bekerülnek a nyelvbe, a célnyelv kétféleképpen viszonyul hozzájuk:

- vagy teljes mértékben megőrzi a szónak azt az alakját amellyel a forrásnyelvben rendelkezik, semmit sem változtatva rajta;
- vagy pedig idomítja a célnyelv meglevő szóállományának hangalakjához alkalmazkodva a célnyelv törvényszerűségeihez, normáihoz.

Az utóbbi esetben az idegen szó alakja, írásmódja is módosul. Ez az eset áll fenn a szerbben, ahol, amint bekerülnek az idegen elemek, teljes mértékben adaptálódnak. A magyarban ugyanakkor mindkét tendencia érezhető. A nyelvünkbe bekerülő idegen szavak nagy része megtartja eredeti formáját, s ezért van az, hogy a magyar és a szerb nyelvben ugyanannak a szónak különböző alakja van. Nézzünk néhány példát!

- az *’-us’* végződés megléte, illetve hiánya: *delegátus/delegat*, *kandidátus/kandidat*, *katalógus/katalog*, *metódus/metoda*;
- az *’-um’*, *’-ium’* végződés megléte vagy hiánya: *argumentum/argument*, *depozitum/depozit*, *derviátum/derivat*, *honorárium/honorar*, *archívum/arhiv* (bár meg kell jegyeznünk, hogy itt is vannak eltérések: egykor *projektumnak* mondtuk, ma viszont inkább az angolos *project* forma terjed);

¹ Eddig a példák az idézett műből.

- a szóvégi magánhangzók megőrzése, illetve leválasztása: *kollektíva/kolektív, aktíva/aktív, formuláré/formulár, originálé/original*;
- a ’-cia’ és a ’-ció’ végződés megtartása mindkét nyelvben, azzal, hogy a szerbben módosult a képző, mindenhol a szerbes változat, a ’-cija’ szerepel: *kompetencia/kompetencija, tendencia/tendencija, reprezentáció/reprezentacija, szisztematizáció/szisztematizacija*;
- az ’x’ írását a magyarban megtartottuk, a szerbben viszont felbontják, és fonetikusán jegyzik, éspedig hol ’ks’, hol pedig ’gz’ alakja van: *export/eksport, exit/egzit*.

Amint azonban ezek a szavak nyelvünkben jövevényszavakká válnak, meghonosodnak, többnyire nálunk is fonetikus írásmódot nyernek, és a magyar nyelv képzőit is felveszik, adaptálódva a magyar nyelvi törvényekhez. Újra Molnár Csikós Lászlót idézem, aki felfigyelt rá, hogy „[s]zinte törvényszerű jelenség, hogy a magyarban meghonosodott idegen szavak végén megnyúlik a magánhangzó. Különösen az ’o’ cserélődik fel ’ó’-val. Ez történt többek között a tabló, a rádió, a fotó, a tangó, a lottó, a totó, a porció, az indukció, a szóló, a duó esetében [...] Az idegen szavak meghonosodásának egyik fokmérője, hogy létrejött-e belőlük származékszó a befogadó nyelvben.” (MOLNÁR CSIKÓS 2002; 8)

Térjünk rá azonban a jelentéstani vizsgálatra. Az idegen szavaknak is lehet több jelentésük. Megtörténik az is, hogy egy meghatározott nyelvi jel nyelvenként mást jelent. Ez többféleképpen magyarázható:

- egy többjelentésű idegen szó más-más jelentésben honosodott meg a két nyelvben;
- a szó átvétele után rendelt hozzá a két nyelv – a meglevők mellett – még különböző jelentéseket;
- az egyik nyelv átvette a szónak a forrásnyelvben ismeretes minden jelentését, a másik azonban csak a legelterjedtebb használatához fűződött;
- a nyelvbe bekerült szónak szűkülhet vagy bővílhet a jelentése;
- az átvétel után az egyik nyelvben bizonyos jelentések elavultak, ezért már nem használatosak;
- az is lehetséges, hogy a már elavult jelentés valamely közvetítő nyelv hatására újraéled.

A magyar idegen szavak jelentésének vizsgálata során a Bakos-féle idegen szavak és kifejezések szótárának két kiadását (1994-es és 2003-as), valamint a legújabb értelmező kéziszótárt, a szerb szavak jelentése kapcsán pedig a legújabb Klajn–Šipka féle szerb idegen szavak szótárát használtam.

Az *agrár* a magyarban csak szóösszetételek előtagjaként szerepel, éspe- dig az utótagnak a mezőgazdasággal, földműveléssel való kapcsolatát jelöli, a szerbben viszont önálló lexikai egységként létezik. Olyan főnév, amely a gazdasági ágak egyikét jelöli, a mezőgazdaságot. A szerb nyelv hatására ná- lunk, Vajdaságban is elterjedt az *agrár* szó használata a fentebbi értelemben: *Aggasztó a helyzet az agrárban*.

A szerb, amint a fentiekből már láttuk, el szokta hagyni a latin szavak végződését, ezért az *acta* és az *actus* főneveknek a szerbben egyetlen alak fe- lel meg, a magyarban viszont három külön szó alakult ki belőlük. Ez az oka annak, hogy a szerbben az *akt* főnévnek négy jelentése van², tehát egyetlen szerb szó három magyar szó jelentését fedi. Éspedig:

akt műv. meztelen emberi testet ábrázoló képzőművészeti alkotás;

akta okmány, okirat, ügyirat;

aktus 1. tett, cselekedet 2. ténykedés, eljárás 3. ünnepség, szertartás 4. közösülés.

A felsorolt értelmezések közül csak kettő nincs meg a szerb megfelelő- nél, éspe dig a harmadik (amely a magyarban sem gyakori) és a negyedik. Egyébként, az utóbbi jelentés a Bakos-féle szótár régebbi kiadásában nincs feltüntetve, ami arra enged következtetni, hogy újabb jelentésről van szó³.

Az *akadémia* szóra mindkét nyelv idegen nyelvi szótára öt-öt értelmezést hoz fel, de a jelentések nem teljesen fedik egymást, és sorrendjük sem azo- nos. A szerbben a szónak első két jelentéseként a történelmi vonatkozásokat tüntetik fel, „1. Platon filozófiai iskolája Athén mellett” és „2. a XVI. szá- zadban és később alakult tudományos vagy művészeti társaság”. Ez utóbbi szerepel a magyar szótárban első jelentésként, azzal, hogy szavunk nem történelmi kategóriát fed. Ezek után mindkét nyelvben (a szerbben a harma- dik, a magyarban pedig második helyen) a „valamely ország legmagasabb rangú, irányító jellegű tudományos intézménye” jelentés áll, majd a szerbben negyedik, a magyarban pedig harmadikként egyes szak- vagy művészeti fő- iskolákat jelöl. Ezek lennének a közös jelentések a két nyelvben. A magyar szótár még két értelmezést vesz számba: „4. iskolán kívüli, szabadegyetem- szerű előadássorozat 5. *sport* fejlettebb technika elsajátítását célzó gyakor- latok”. A szerbben is van még egy sajátos jelentése a szónak, díszülést jelöl valamely jelentős esemény vagy ünnep kapcsán.

A latin '*actio*' főnévnek, amelyből a magyar *akció*, illetve a szerb *akcija* származik, öt jelentése van. A magyarban több (a régebbi szótárban hat, az

² **akt** 1. čin, delo, radnja 2. službeni spis, dokument 3. um. slika ili skulptura, koja prikazuje nago ljudsko telo 4. zast. pozor. čin

³ **aktus** 1. tett, cselekedet, ténykedés 2. ünnepség, szertartás 3. rég. szính. felvonás

újban tíz⁴), a szerbben viszont csak három. A magyar szótárban feltüntetett jelentések közül az első, a harmadik és a negyedik felel meg a latin szótár első jelentésének (cselekvéssorozat, tevékenység, tett, művelet, eljárás, folyamat, történés), s ez a szerb szótárban is első helyen szerepel. Érdekes, hogy a többi eredeti jelentés közül⁵ egyik sem maradt fenn az általunk vizsgált két nyelvben. A magyar és szerb nyelvben a szónak még egy közös jelentése megtalálható: szervezett társadalmi vagy politikai mozgalom, kampány. A magyar idegen szavak szótárában az *akció* még kezdeményezést, szándékot, továbbá a színdarab cselekményét, valamint fizikai vagy vegyi hatást is jelöl. A szerbben ezek a jelentések nem szerepelnek, ellenben van egy nálunk manapság igen elterjedt használata: részvényt értünk alatta. Érdekes, hogy a magyar idegen szavak szótárának tanúsága szerint volt régebben egy kereskedelmi műszavunk, az *akcia*, amely ilyen jelentést hordozott, de már nem használatos. A legújabb idegen szavak szótára két újabb jelentést is feltüntet, az egyik sportszó, a másik pedig gazdasági terminus: „9. *sport* előretörés, támadás, megmozdulás 10. *gazd.* kedvezményes vásárlási lehetőség, vmilyen áru árának időszakos csökkentése.” Tudjuk hogy a szerbek is használják az *akciját* ilyen jelentésben, a szótáruk viszont még nem jelöli.

Az *adaptálás* a magyarban csak irodalmi és műszaki értelemben használatos. A szerbben az *adaptacija* főnévnek ez a negyedik jelentése, ott általában jelent alkalmazkodást, átalakítást. Leggyakrabban azonban az épületek rendeltetésének módosítására, tatarozására vonatkozik, gyakran halljuk pl. az *adaptacija stana*, szószerkezetet, amit mi *lakásadaptálásnak* fordítunk tatarozás helyett. Nyelvészeti műszóként is alkalmazzák a szerbben az *adaptálást*, hasonulást értenek alatta.

A latin eredetű *amator*⁶, amely francia közvetítéssel (*amateur*) terjedt el, az általunk vizsgált mindkét nyelvben (*amatőr/amater*) elsődlegesen műkedvelőt jelent, olyan személyt, aki nem foglalkozásszerűen, hanem kedvtelésből végez valamit. Ezen kívül a szerbben az *amater* mindinkább a dilettáns, ügyetlen, szakmailag képzetlen ember értelemben használatos.

Építészeti és anatómiai szakszóként használatos a szerbben a latin eredetű *arco*, majd az olasz *arkata*, és a francia *arcade* közvetítéssel bekerült *arkada* főnév. A magyar *árkád* szavunknak csak a pillérekre vagy oszloponkon nyugvó boltív jelentése van meg, az ívcsontot vagy szemöldökcsontot már nem fedi.

⁴ A két kiadás közötti különbség leginkább a jelentések tagolásában nyilvánul meg.

⁵ A további jelentések fordulnak még elő a kétnyelvű, latin–magyar szótárban: „2. előadás, taglejtés (szónoki, színészi) 3. tárgyalás (hatósági, törvényszéki) 4. (peres) eljárás, per, kereset 5. vád, vádirat, vádeljárás”

⁶ Szerető, kedvelője vminek, szerelmeskedő.

A német közvetítéssel elterjedt latin *artikulum* szóból a szerbben az *artikal* főnév honosodott meg, amelynek két jelentése van, az egyik az árucikk, a második pedig törvénycikk, törvényszakasz. A magyarban az *artikulus* szónak az utóbbi jelentésen kívül van még egy nyelvészeti értelmezése is, ti. a névelőt jelöli. Az idegen szavak szótára számon tartja az árucikk jelentést is, bár megjegyzi, hogy régies szóhasználatról van szó, az Értelmező Szótár viszont már egyáltalán nem említi.

A *deficit* szó a magyarban csak a költségvetésre vonatkozik, illetve a költségvetésben beállt hiányra, veszteségre, a szerbben általánosabb a használata, de a leggyakrabban az árucikkek hiányával kapcsolatos.

A *degradál* ige a magyarban csak katonai szakszóként használatos, illetve a munkahelyi vagy társadalmi-politikai tisztségről való lefokozásra vonatkozik, „vkít alsóbb beosztásba szerepkörbe helyez”, a szerbben azonban van olyan jelentésárnyalata is hogy „megaláz, lebecsül, elhanyagol, leértékel, elront” (nemcsak személyekre vonatkoztatható tehát, hanem tárgyakra és jelenségekre is).

A *devalváció* a magyarban leértékelést, a pénzegység értékének (törvényhozási vagy kormányzati intézkedéssel történő) csökkentését jelenti, és nincs átvitt értelme, mint a szerbben, ahol a közgazdasági terminus mellett általában jelent értékcsökkenést, hanyatlást, elértéktelenedést, tekintélyvesztést. Érdekes, hogy a magyar *devalválódik* ige már rendelkezik ilyen jelentéssel is: értékét, fontosságát veszti, süllyed, hanyatlik.

A *deviza* nemzetközi elszámolásban használatos fizetési eszköz. A szerbben az említett értelmezésen túl még szólást, szállóigét is fed ez a főnév.

A francia eredetű *etikette* szó a magyarban csak az egyik jelentésében használatos manapság, éspedig az előkelő társadalmi érintkezés formáinak megszabott rendszerét jelöljük vele, bár az idegen szavak szótára kereskedelmi terminusként is számon tartja, a címke, árujegy jelentést is feltünteti. A szerbben az *etiketa* szó magyarázataként azonban éppen az utóbbi szerepel az első helyen⁷, de a szerb szótár megemlíti még a ‘megbélyegezés, alaptalan rágalmozás’ jelentést is. A szó elsődleges magyar jelentésére az *etikecija* alak használatos a szerbben. A régebbi magyar idegen szavak szótárában még a főnév továbbképzett, igésített formája is megvolt, a jelentés kialakulásánál a főnév második jelentése szolgált alapul, a szerbben pedig mindkét értelemben használják az *etiketirati* igét:

⁷ *etiketa* 1. natpis, cedulja, listić na robi na kojem je naznačena cena, vrsta robe 2. etikecija 3. neargumentovan, obično negativan sud o kome *etikecija* utvrđen red i način društvenog ophođenja, običaji i propisi u otmenom društvu, bonton

etikettíroz ker. felírással, címkével, árjeggyel ellát

etiketirati 1. stavljati etiketu 2. neargumentovano izneti, iznositi sud, mišljenje o kome ili čemu

A *kolegijum* főnévnek a szerbben csak egy jelentése van: 'többtagú testület, amely megvitát bizonyos kérdéseket és határozatokat hoz, tanács'. A magyarban a szónak összesen öt értelmezése van, amiből kettő már elavult, régies⁸. Az első jelentés megegyezik a szerbben is meglevővel (testület, kar, irányító v. tanácsadó testület), azonban ezen kívül van még kettő, amelyek közül mi leggyakrabban az egyiket használjuk:

kollegium 2. tanulmányi és nevelési feladatokat is betöltő diáktotthon 3. egyetemi előadássorozat

A magyar *kompozíció* jelentése nagyjából megfelel a szerb *kompozicija* főnév magyarázatával, csak a vasúti szerelvény értelmezést nem fedi.

A *manipulus* latin főnév képezte az alapját, és francia közvetítéssel (*manipulation*) jutott el a többi nyelvbe a *manipuláció* és származékai. A magyarban megtalálhatjuk e főnév mellett a *manipulál* igét, az igéből képzett *manipulálás* főnevet, ezenkívül van egy *manipulátor* és *manipuláns* szavunk is. A szerbben a *manipulacija* főnévnek és a *manipulisati* igének a jelentései egybevágnak a magyar *manipuláció* és *manipulál* szavak értelmével⁹, azonban a *manipulátor* főnév a magyarban csak műszaki értelemben használatos, 'az emberi kéz legfinomabb munkáját is elvégző, távolból irányított készülék', míg a szerbben mesterkedő, ravaszkodó, csaló személyt is jelent. Hasonlóképpen, a magyarban már elavult *manipuláns* szavunk csak a *manipulátor* kezelését végző személyre vonatkoztatható, míg a szerbben a *manipulant* ezen kívül még csaló, ravasz, fondorlatot szövő személyt is fed.

Az angol *marker* szónak a magyarban a régi szótár szerint egyetlen jelentése volt: valamilyen folyamat vagy láncolat következő lépését meghatározó tényező. Az új szótárban viszont öt értelmezése van, a már említetten kívül még jelzőt, jelölőt is jelent és még két informatikai, egy biológiai, valamint egy nyelvészeti szakszót jelöl¹⁰. Ezzel szemben a szerb *markernak* három

⁸ 4. rég. alsó-, közép- és felsőfokú tagozattal rendelkező bentlakásos református tanintézet 5. rég. katolikus rendi gimnázium

⁹ **manipuláció** 1. vminek a kezelése, vmivel való bánásmód 2. ravasz mesterkedés vmely (üzleti) ügyben. 3. a közvéleménynek vmely (politikai) cél érdekében való burkolt befolyásolása (a tömegtájékoztató eszközök felhasználásával)

manipulál 1. anyagot, szerszámot kezel, vminek a feldolgozását elősegíti 2. mesterkedik, ravaszkodik 3. a közvéleményt a tömegtájékoztató eszközök útján a kívánt módon befolyásolja, irányítja

¹⁰ 3. *biol.* a genotípusban érvényre jutó meghatározó jelleg 4. *inf.* telefonközpontokban a hívó és a hívott közötti kapcsolatot létrehozó berendezés 5. *inf.* elektronikus eszközök kijelzőjén hiteles paramétereket feltüntető jelzés 6. *nyelv.* elemi jelentés

értelmezése van, elsősorban olyan tárgyra vonatkozik, amellyel valamit megjelölünk, másodikként olyan személyt fed, aki valamilyen jelet rak ki, megjelöl valamit, s végül vastagabb filctollat jelent, amellyel kiemelésképpen aláhúzzuk a fontosabb szövegrészt.

A *platform* szót Magyarországon leggyakrabban politikai értelemben használják, éspedig valamely párt vagy szervezet egységes követelményeinek, álláspontjainak kinyilvánítását, programját jelöli. Ritkán használják még lapos felület, terület értelemben is. Ezen kívül a szónak két újabb jelentése is van: űrhajózási műszóként a rakétaindító állványt jelöli, valamint az informatikában operációs rendszert, hardvert, amelyen szoftveralkalmazás fut. A szerbben gyakoribb az olyan konkrét jelentésben való használata, mint pl. a dobogó, vagy az épület egyenes teteje, a vonaton és a buszon a bejárat előtti, illetve melletti rész, építkezéseken az alapnak előkészített terület, vagy pedig átvitt értelemben valaminek az alapja, kiindulópontja, valamely cselekvés ösztönzője.

A *referens* főnév a magyar nyelvben valamely hivatalos ügynek az előadóját jelöli, a tudományos vagy más jellegű tanácskozásokon egy meghatározott témával kapcsolatos referátumát kifejtő személyt viszont már nem fedi. A szerb *referent* kifejezésnek ez a második jelentése. A magyar szónak még egy újabb informatikai értelmezése is van: az a tárgy, amelyet egy jel jelöl.

A *rekreáció* szó üdülést, pihenést, felfrissülést, egykor pedig még iskolai szünidőt is jelentett. A szerbben a *rekreacijának* ezen kívül a szórakozás, valamint a latin szó lebontásával és tükörfordításával létrejött újraalkotás az értelme. Az utóbbi időben azonban a testedzéshez, a tornához kötődik a leggyakrabban. Ez a jelentésmódosulás azzal magyarázható, hogy a leginkább ülő munkát végző személy számára, aki mindennapi munkája közben szellemi erőfeszítéseknek van kitéve, igazi felfrissülést, sőt pihenést jelent a fizikai megerőltetés, testmozgás.

A *reprezentáció* képviselőt jelent, vagy pedig a társadalmi rangnak megfelelő megjelenést, magatartást, esetleg fontos közéleti szereppel együtt járó tevékenységet, valaminek a bemutatását, ábrázolását. A szerbben viszont a *reprezentaciját* sportszakszóként is alkalmazzák, a válogatottat, a válogatott játékosokat illetik ezzel a latin eredetű kifejezéssel. A *reprezentációnak* a képviselő jelentéséből adódóan fejlődött ki egy szűkebb jelentése is, amit leginkább jelzős szerkezetekben szokás használni: *reprezentációs anyag, költségek* (fogadási költségek, reklám).

A *repríz* a magyarban csak színházi és zenei terminusként használatos, a szerbben viszont általában jelent ismétlést, megismételt cselekvést, tévémsor ismétlését.

A *vitális* melléknév az élet jelenségeivel kapcsolatos, az étellel összefüggő, életbevágó, létfontosságú jelentéssel bír, a szerb *vitalan* kifejezésnél ez második helyen van feltüntetve, első jelentése viszont 'életképes, életerővel teli, kitartó, ellenálló'. Ezért nem meglepő, ha pl. ezt a mondatot halljuk „*Baka joj je vitalna žena / A nagymamája vitális asszony*” – magyarul azonban ezt így nem mondhatjuk.

A francia *tablette* főnév mindkét általunk vizsgált nyelvben a *tabletta* alakot vette fel (a magyar még a hosszú mássalhangzót is megőrizte), alapjelentésük megegyezik 'lapos, többnyire kerekre préselt gyógyszeradag' második jelentése, a szűkebb értelemben vett *tabletta* viszont már eltér a két nyelvben. A magyarban – az értelmező szótár tanúsága szerint – a fogamzásgátló tablettára, a szerbben pedig fájdalomcsillapítóra gondolunk, amikor a tablettát említjük. A szerbben ezenkívül van még két jelentése: 'kis, írásra használatos táblát', valamint tálcát jelöl. Az utóbbi értelemben a szerbben a szintén ebből a francia szóból eredő *tablet* főnév használatos még, csakhogy a tálcán kívül az utóbbi még üveg és porcelánedény tartására használatos állványt és horgolt alátétet is jelent.

A magyar idegen szavak szótárában négy (értelmező szótárunkban öt) homonim *tus* szóalak fordul elő, a szerbben viszont három. Az egyik a francia *toucher* szóból ered, amely a magyar és a szerb nyelvbe a német *tusche* szó közvetítésével került be. Jelentése a magyarban 'rajzok kihúzásához, díszítőíráshoz használt, többnyire fekete színű, vízálló és kitörölhetetlen író- és festőanyag'. A szerbben ezen kívül még három jelentése van, jelöli a képzőművészeti technikát, amelyben ezt a festékanyagot használják, valamint harmadik értelmezésként a művelet eredményeképpen létrejövő alkotást, rajzot is. Bár nálunk ismeretes a tusrajz kifejezés, a szótárak ezt a jelentést nem – még az értelmező szótár sem – regisztrálják. A szerb szó negyedik jelentésének semmi köze a képzőművészethez. Sport-, pontosabban birkózási terminusként van jelen, az ellenség két vállra való fektetését jelöli. Ez a jelentés a magyar szótárban a szó másodikként feltüntetett homonim alakjánál található meg, de, amint azt szótárunk megjegyzi, a vívásban is használják ezt a kifejezést a találat megnevezésére.

A harmadik *tus* szavunk a német *tuschtól* ered, és a zenében használatos 'zenei éljenzés, a zenekar harsány, rövid ideig tartó, üdvrivalgásként ható játéka'; a szerbben ez a harmadik homonimánál szerepel. Jegyezzük meg, hogy a magyarban ennek a szónak van egy elavult jelentése is: 'ívás valakinek az egészségére, *Tust isznak*'.

A magyarban negyedikként szereplő homonima a francia *douch* származéka, amely zuhanyt jelöl. A szerb megfelelő második jelentése az imént említett homonima jelentésére utal: 'a zenekar rövid és erőteljes megszólaltatása a figyelemnek a beszélőre való irányítására vagy üdvözléseképpen'.

Az értelmező szótárban van még egy ötödik ilyen alakú szavunk, amely puskatust fed, második népies jelentésként a bot vastagabb végét jelöli vele.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a nemzetközieseknek tekinthető idegen szavaknak a szerbben sokszor általánosabb jelentésük van, mint a magyarban. Ezért van az, hogy használatuk a szerbben sokkal gyakoribb, mivel sokszor maga a kontextus, konkrét előfordulásuk határozza meg konkrét jelentésüket.

Irodalom

- ANDRIĆ Edit (1995): A szókincs változékonysága. *Hungarológiai Közlemények*, 3–4., 37–42.
- ANDRIĆ Edita (1996): Posredne i neposredne pozajmljenice u govoru novosadskih Mađara = O leksičkim pozajmljenicama. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Strane reči i izrazi u srpskom jeziku sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina”*. Gradska biblioteka Subotica i Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, Subotica, 397–403.
- ANDRIĆ Edit (2000): Közvetlen alaki tükrözés az újvidéki magyarok nyelvhasználatában = Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. 10. élőnyelvi konferencia, Bp., 11–16.
- ANDRIĆ Edit (2004): A népek és nyelvek együttélése. *Tanulmányok, Újvidék*, 37., 91–101.
- ANDRIĆ Edit (2005): Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben = Anyanyelvünk szolgálatában. A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület jubileumi kiadványa. Ada, 44–54.
- ANDRIĆ Edita (2006): Suživot naroda i jezička koegzistencija = Susret kultura., *Zbornik radova*, Novi Sad, 411–418.
- BAKOS Ferenc (1994): Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BAKOS Ferenc (2003): Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KLAJN I.–ŠIPKA M. (2006): Veliki rečnik stranih reči i izraza. *Prometej*, Novi Sad
- Magyar értelmező kéziszótár (2003). Akadémiai Kiadó, Bp.
- MOLNÁR CSIKÓS László (2002): Az idegen szavak meghonosodásának kérdései = Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 2001, Ada, 51–61.
- Rečnik srpskoga jezika (2007). Matica srpska, Novi Sad

ADAPTATION OF FOREIGN WORDS IN HUNGARIAN AND IN SERBIAN

Language can fulfill its communicative function only if it follows closely the material and spiritual development of society, nation and sciences. Enriching vocabulary cannot always keep pace with innovation explosions in certain spheres of life; consequently, languages often turn to the option of borrowing words. In time they may exchange the calques for words formed from their inner sources, or they may keep them by adapting them to their own language norms. This adaptation can be either formal or semantic. Un-

der the latter, one is to understand the adaptation of the meaning or meanings of the foreign word to the needs of the recipient language. This is the reason why the same foreign words may have different meanings in Hungarian and Serbian, or next to their adopted original meaning have additional new interpretations as well.

Keywords: foreign word, loan-word, calque, meaning, formal adaptation, semantic adaptation

ETO: 811.511.141:81'373.45

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Kovács Rác Eleonóra

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
kalic@tippnet.rs

IDEGEN NYELVEKBŐL SZÁRMAZÓ SZAVAK A MAGYARBAN

Words of Foreign Origin in Hungarian

A dolgozat a vajdasági magyarság magyar élnyelvének egyik jellemzőjét taglalja. Azt kutatjuk, hogy az adatközlők tudatában vannak-e annak, hogy idegen nyelvű szavakat alkalmaznak a magyar nyelvű beszédben. Az adatközlők kérdőívekben feltett kérdések segítségével válaszoltak a következő kérdésre: melyek azok az idegen nyelvi szavak, melyeket a magyar nyelvű beszélgetések során alkalmaznak? A kutatást nyolc bánáti (Nagybecskerek, Csóka, Magyarittabé, Tamásfalva, Kisorosz, Torda, Ürményháza, Sándoregyháza) és nyolc bácskai (Szabadka, Csantavér, Kishegyes, Zenta, Temerin, Szenttamás, Kúla) településen végeztük el. A felmérés során figyelembe vettük a tömbben és a szórványban élő magyar lakosságot, de figyeltünk a nemekre, az iskolai végzettségre és az életkorra is.

Kulcsszavak: idegen nyelvi szó, kontaktushatás, szerb nyelvű szó- és kifejezőképesség, egyéb idegen szavak

A magyar nyelv mind Kazinczy korában, mind pedig napjainkban ki van téve az idegen nyelvek hatásának. Kazinczy idejében a német gyakorolt igen erős hatás a magyarra, manapság viszont az angol nyelv teszi ugyanezt. Azonban tudnunk kell, hogy az angol szókészlet majdnem 50%-a francia, latin és görög eredetű, a másik 50%-ot viszont a germán eredetű szavak csoportja alkotja az angolban. Egyes latin és francia szavak gyakran angol közvetítéssel kerülnek a magyarba. A latin ugyanakkor a kereszténység felvételétől kezdődően, a reneszánszon keresztül a római kultúra hatásával egyetemben az európai kommunikáció egyeduralkodó eszköze volt. A latin volt az egyház, a diplomácia és a továbbtanulás nyelve. A latin és az angol terjedése nem kapcsolódott össze a nemzeti elnyomással, azonban a német nyelv terjedése a nemzeti elnyomást testesítette meg a múltban. Ez utóbbi a

Rákóczi-szabadságharc leverését követően II. József nyelvrendeletével vette kezdetét, amely a németet tekintette hivatalos nyelvnek. Bessenyei György kezdeményezésére elindult a németről magyarra történő fordítás, mivel felismerték, hogy a műveltség és a tudás leginkább az anyanyelv segítségével alakulhat ki. Azonban a magyar nyelv használata csupán néhány területre korlátozódott, ezért több olyan fogalom volt (pl. a bonctanban, a vegytanban, a növénytanban, az ásványtanban, a fizikában, a matematikában, a jogi nyelvben, a katonai nyelvben és a nyelvtani szaknyelvben egyaránt), melyekre nem létezett magyar szó. Ezért szükségessé vált a nyelvújítás, mely a magyar megfelelők mellett idegen nyelvi elemeket egyaránt megőrzött.

Az idegen nyelvi hatás mind a mai napig jelen van az egyes nyelvekben, így a vajdasági magyarság beszélt magyar nyelvében is. Dolgozatunkban arra keressük a választ, hogy a vajdasági beszélt magyar nyelvbe adatközlőink véleménye és nyelvhasználata alapján mely idegen nyelvek szókészletének elemei kerülnek be leggyakrabban.

Feltételezésünk szerint leginkább a szerb nyelvi hatás észlelhető, mely a mindennapi élet tárgyaihoz kapcsolódik. Adatközlőink kizárólag magyar ajkúak. Vajdaság 16 településéről gyűjtöttünk nyelvi adatokat, 8 bánáti (Nagybecskerek, Csóka, Magyarittabé, Tamásfalva, Kisorosz, Torda, Ürményháza, Sándoregyháza) és 8 bácskai település (Szabadka, Csantavér, Kishegyes, Zenta, Temerin, Szenttamás, Kúla) adatközlői válaszoltak kérdésünkre.

A szerb szavak magyar beszélt nyelvbe való bekerülésének felmérését azonban csak részben valósíthattuk meg, mivel az adatközlők nem csupán szerb nyelvi szavakat tüntettek fel, más idegen nyelvi szóelemek is felsorolásra kerültek. Ezért a szavakat eredetük szerint kategorizáltuk. Előfordult azonban, hogy valamely szó nem szerb eredetű, de mi a magyarban a szerb nyelvi alak jelentését alkalmazzuk, mivel a szerbből vettük át. A *kugli* szó német eredete ellenére a szerb nyelvű szavak csoportjába került, mivel jelentése tekintetében szerb nyelvi analógiára fagyaltgombócot jelent, míg a németben teljesen más jelentésben szerepel; bizalmas kifejezésként tekejátékot jelent. A *kugli* kölcsönszóként meghonosodott a magyar nyelvben, tehát önálló idegen eredetű lexéma az Idegen szavak és kifejezések szótárában. Mindezeket Lanstyák István (LANSTYÁK 1995) a nyelvek – s ezen belül a magyar – többközpontúságáról szóló tanulmánya támasztja alá. Lanstyák a szlovákiai és a magyarországi magyar standardra vonatkoztatja megállapításait, de feltételezése szerint a kárpátaljai, az erdélyi és a vajdasági magyar nyelvre egyaránt vonatkoznak megállapításai. Lanstyák a magyar nyelv változatai kapcsán az állami változat megnevezéssel operál, mivel mindez véleménye szerint a magyar standardok eltérő államokhoz való kötődése szempont-

jából válik fontossá: az eltérő államberendezés a magyar standard különbségeit eredményezi. A magyar nyelv anyaországon belüli és anyaországon kívüli standard nyelvváltozatai igen közel állnak egymáshoz, a közöttük – és általában egyéb nyelvek standard változatai között – lévő különbség főként a szókincs terén mutatkozik meg. A szlovákiai magyar standard különbségét Lanstyák a nyelvi kontaktushatással magyarázza, melynek kapcsán kétnyelvűség alakult ki a szlovákiai magyar nyelvközösségben.

Azok az idegen szavak, melyek mind a magyarban, mind pedig a szerb-ben jövevéyszavak, de nem szerb eredetűek, és mind a magyarországi, mind pedig a vajdasági magyar nyelvhasználatban megtalálhatók, az egyéb idegen nyelvi kategóriába kerültek. Ez utóbbiakat a szavak eredete szerint csoportosítjuk. Ezekről a szavakról nem tudjuk pontosan, hogy pl. az angolból először mely nyelvbe kerültek át. Mivel használjuk őket, ezért indokoltnak látszik besorolásuk. Előfordul olyan szó is, mely latin eredetű, de az adatközlő a szerb nyelvi alakot alkalmazza. Ilyen pl. az *organizacija* 'szervezet' szó, de sok egyéb alakváltozat is megtalálható az adatközlők leírásaiban.

A szerb és az egyéb idegen eredetű szavak elkülönítésekor – amint említettem – a magyarországi és a vajdasági magyar nyelvhasználatot vesszük alapul.

Az idegen eredetű szavak eredetének felderítését a magyar nyelven megjelent Idegen szavak és kifejezések szótára, valamint a szerb nyelvű idegen szavak szótára segítségével (KLAJN–ŠIPKA 2006) végeztük.

A helyesírási, az alaktani és a jelentésre vonatkozó jegyek mellett jelöljük a vajdasági magyar nyelvjárási alakváltozatokat, valamint az argó és a szleng előforduló szóképletét is. Az utóbbi mind a szerb, mind pedig a magyar szóképlet vonatkozásában megjelölésre kerül. Fontosnak tartjuk még a tulajdonnevek és ezen belül a márkanevek megkülönböztetését.

A szerben kívüli egyéb idegen nyelvek szavai jövevéyszavak, amelyek meghonosodtak immáron a magyarországi magyar és a szerb nyelvű nyelvhasználatban is, ezért külön táblázatba kerülnek. Az egyéb idegen szavak közé azokat a szavakat soroljuk, melyek mind a magyarban, mind a szerb-ben a nemzetközi szóképlet hatásának eredményeképpen találhatók meg, és nem tudjuk eldönteni, hogy mely nyelvre hatottak először. Ez utóbbiakat az Idegen szavak szótára szócikkeinek megfelelő magyar nyelvi alakban soroljuk ábécérendbe.

Az egyéb idegen szavaknál – az előző kategóriával összhangban – csupán a szó idegen és szerb nyelvi megfelelőjének magyar nyelvű jelentését közöljük, egyéb jelentésektől eltekintünk. Fontosnak tartjuk továbbá a szerb nyelvű alakok kiejtésének ismertetését, melyet a táblázat negyedik oszlopa tartalmaz.

A jelzős és egyéb kifejezéseket a szavak közé soroljuk, mivel ezek ugyanúgy tárgy vagy fogalom megnevezését tartalmazzák (személyi igazolvány, műszaki oktatás, műszaki szakközépiskola stb.), mint a szavak. Az említettek mellett találkozunk szerb nyelvű mondatokkal is, melyek főként társalgási fordulatok.

A szerb nyelvű szó- és kifejezőkészlet

Mielőtt a grafikonos ábrázolás ismertetésére rátérnénk, bemutatjuk azokat a jellemzőket, amelyekkel kutatásunk során találkoztunk. Először a szerb, majd pedig a magyar nyelvi alakváltozatok jellemzőit ismertetjük, és ezzel egy időben jelentésük vonatkozásában is megfigyelhetünk néhány érdekes tényrt. A grafikonos ábrázolás ezúttal az előfordulások számát tartalmazza, százalékarányos kimutatást nem végzünk, mivel sokszor egy szón belül több jellemző is megtalálható.

A szavak, kifejezések és mondatok írásképe szerb és magyar helyesírási jegyek alapján alakul, azonban a jelentés nem minden esetben a szerb nyelvi alak szerb nyelvi jelentésével azonos. Ez utóbbi egyéb idegen nyelvi jelentést is tükrözhet, de az is előfordul, hogy az írásképnak tulajdonított jelentés sem szerb nyelvi, sem pedig egyéb idegen nyelvi jelentéssel nem magyarázható. Az írásképe minden esetben az adatközlők által leírtakkal azonos.

A szerb nyelvi változatok alaktani, jelentésbeli és esetlegesen valamely nyelvi réteg (argó, szleng) jegyeit tartalmazzák, de a szerbnek hitt szó gyakran egyéb idegen nyelvből származik. Az alábbi esetekkel találkozunk a kérdőívekben:

1. Szerb mozaikszó a magyar nyelvhasználatban (pl. DOZ, SUP).
2. Szerb nyelvű szótári alak szerb helyesírással (pl. porez, preporuka).
3. Szerb nyelvi alak magyar toldalékkal (pl. pecázás).

4. A szerb eredetű alakváltozat „magyarosul” oly módon, hogy nyelvi alakja a magyarban módosul, a szerb eredetű alakváltozat azonban kikövetkeztethető (pl. batri). Ez a megkülönböztetés nem érvényes az egyéb idegen eredetű szavakra, csupán a szerb eredetű szóalakok jellemzésére szolgál.

5. Szerb nyelvi alak (hasonlóképpen, mint némely magyar alakban, pl. személyi) rövidített változata szerb helyesírással: hitna – elsősegélynyújtás, mašinska – gépállomás, mesečna – hónapos jegy, putnički – személyvonat, lična – személyi igazolvány. A nyelvi alak teljes változatát zárójeles formában tüntetjük fel. Az említettek főként jelzős szerkezetek jelzői előtagjai.

6. A szerb nyelvi alak nem azt jelenti, amit az adatközlő megjelöl: uverenje (bizonylat) – elismervény, injekcija (injekció) – fecskendő, šlag (tejszínhab, szélütés, gutaütés) – gumicső, smigavac (hunyor, pislogó személy) – index, prešnja (bocskor) – mellény stb. Mind a magyar alak, mind pedig a

szerb alakváltozat jelentése zárójelben található a szó mellett. Amennyiben az adatközlő nem a pontos megnevezést, hanem annak valamely körülírását rögzíti, a szó utáni zárójelbe kérdőjelet teszünk. Ilyenkor csupán a nyelvi alakot kölcsönözzük, a hozzá járuló jelentés a magyar nyelvben valamely közel álló fogalom, tárgy, tárgy részének stb. a megnevezése.

7. A szerb nyelvi alak idegen eredetű, de az adatközlő a szerb írásképet tüntette fel, a jelentés pedig az adatok írásképe alapján mind a magyarban, mind a szerbben megegyezik az egyéb idegen nyelvi jelentéssel: sorc – rövidnadrág, sort (ang.), amortizer – lengéscsillapító, amortizőr (lat.), lerni, rerna – sütő, praxa (gör.) – gyakorlat stb.

8. A szerb alakváltozat szleng (pl. kafić, farmerka, faks).

9. Az egyéb idegen eredetű szó mind a magyarban, mind a szerbben hasonló alakváltozatban honosodott meg, ezért megtörténhet, hogy az adatközlő az idegen szó magyar alakváltozatát szerbnek hiszi: kompót, elevátor, kugli, radiátor stb.

10. Valamely kicsinyítő képzős szerb nyelvi alak: markica (szótári alakja: marka) – jegy, kartica – kártya stb. Ezek a szavak a magyarban nem kapnak kicsinyítő képzőt.

11. A szerb nyelvi alak hatására a magyar megfelelő is főnévi igenév: pl. enni – jesti, esni – padati, horgászni – pecázni, častiti – megvendégetni stb.

12. A szerb nyelvi alak márkanév, ezzel a márkanévvel nevezik meg a jelöltet az adatközlők: pl. limuntus – citrompótló, hanzaplast – ragtapasz.

13. A szerb nyelvi alak számunkra értelmezhetetlen, sem hangalakjából, sem jelentéséből nem tudunk következtetni a szóalakra: pl. isdaliti.

14. Mind a magyar, mind a szerb alak többes számú, de egyikük állhat többes számban is: beleške – jegyzetek, pénz – pare. A magyarban az adatközlő az utóbbi példában a szerb többes számú alakot alkalmazza, miközben egyes számú magyar nyelvű jelentést tulajdonít a szerb hangalaknak.

15. A szerb alak tulajdonnév: pl. Svaštara, Stanica za hitnu pomoć, Vojvodina stb. A szerb nyelvi tulajdonnevek között találunk újságnevet, intézménynevet, földrajzi nevet.

16. A szerb nyelvi alak nem szótári alakváltozat, toldalékot tartalmaz: pl. radim.

17. A szerb nyelvű alakváltozat nem szótári szó, alakváltozatát sem neme, sem pedig esetvégződése tekintetében nem tudjuk azonosítani, mindezek alapján helyesírásáról sem tudunk véleményt mondani. Írásképe alapján azonban felismerhető szerb nyelvi alakváltozata. Pl. oblatni – ostya, peci prasak – sütőpor.

18. A szerb szó helytelen helyesírással íródott: zaseľjavanje (helyesen: zaseľjavanje). Ilyen esetben a beiktatott betűtöbbletet zárójelbe tesszük, vagy pedig a zárójelben újraírjuk a szó szótári alakját.

19. A szerb nyelvű alak kiejtés szerinti magyar helyesírással íródott: pl. oglasz, helánka stb. Amennyiben a magyar helyesírással közölt alakváltozat mellett nem szerepel szerb helyesírású alak, úgy zárójelben feltüntetjük a szerb nyelvi alak szerb helyesírásának írásképet.

20. Szerb nyelvű argó: pl. buvljak – ócskapiac, žurka – buli.

21. Idegen eredetű szó, azonban a szerbben eredeti jelentésétől független jelentésben szerepel, és a magyar ez utóbbit vette át. Pl. a štos és a magyar stósz német eredetű szó, melynek szótári jelentése a következő: rakás, hal-maz, csomó, lökés, taszítás, kártyával űzött osztrák szerencsejáték. A vajdasági szerb és magyar nyelvhasználatban viszont szóláselem: nem nagy stósz, azaz nem különösen bonyolult valami. Ilyenek még a kuka és a dom szavak.

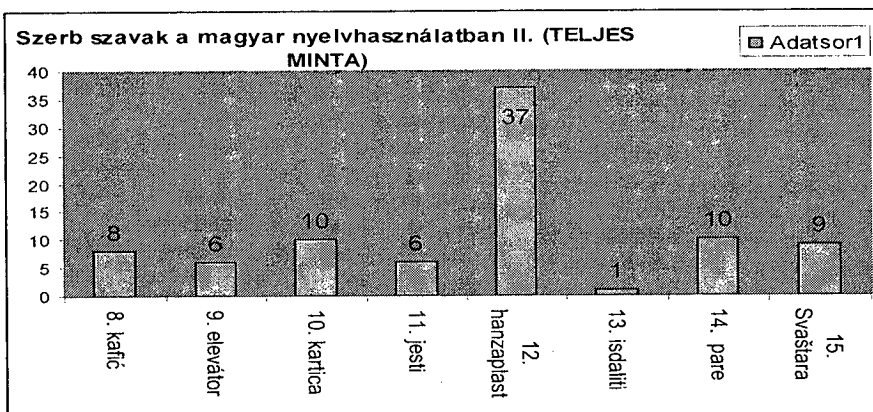
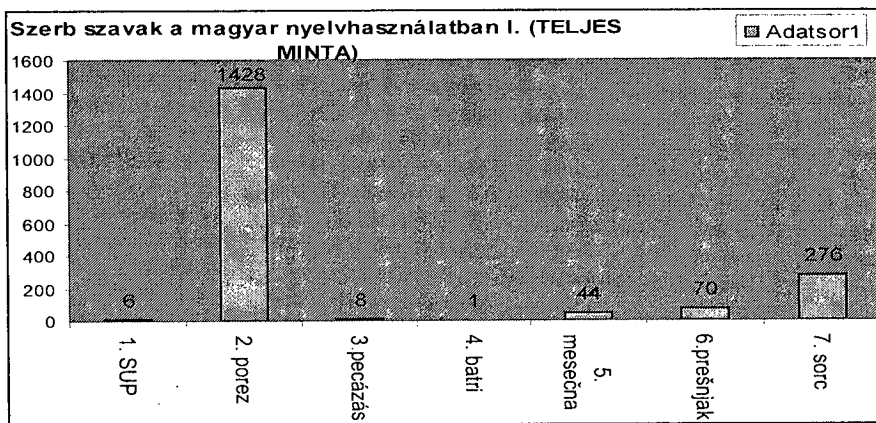
22. A szerb és a magyar helyesírás keveredése a szón belül: kross, sokk, szelotejp, sorc, trénerka stb. Ebbe a kategóriába azok a szavak tartoznak, melyekben a szerb nyelvi formához kapcsolható a helyesírás.

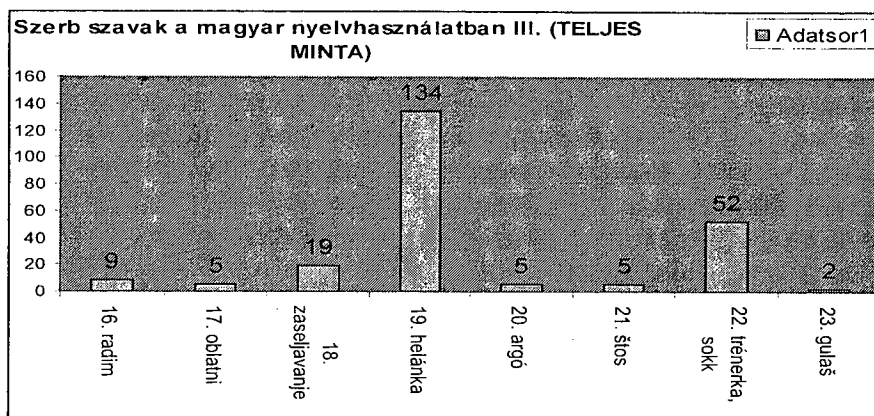
23. A szerbnek hitt szó magyar eredetű, és a szerb vette át a magyarból, nem pedig fordítva: gulaš.

Az említetteket táblázat és grafikon formájában egyaránt áttekinthetjük. A táblázat első oszlopa a fentebb ismertetett kategóriák egy-egy tipikus példáját tartalmazza, a második oszlopban pedig a kategóriák előfordulásának száma áll:

Kategóriák	A válaszok száma
1. SUP	6
2. porez	1428
3. pecázás	8
4. batri	1
5. mesečna	44
6. prešnjak	70
7. sorc	276
8. kafíc	8
9. elevátor	6
10. kartica	10
11. jesti	6
12. hanzaplast	37
13. isdaliti	1
14. pare	10
15. Svaštara	9

16. radim	9
17. oblatni	5
18. zaseljavanje	19
19. helánka	134
20. buvljak	5
21. štos	5
22. trénerka, sokk	52
23. gulaš	2

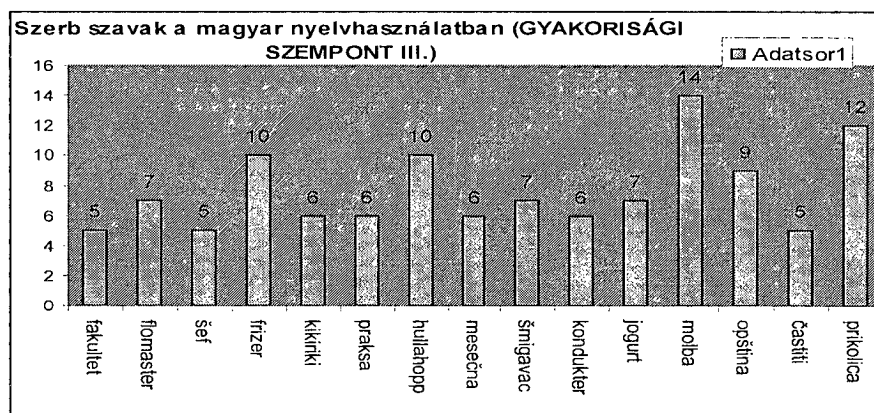
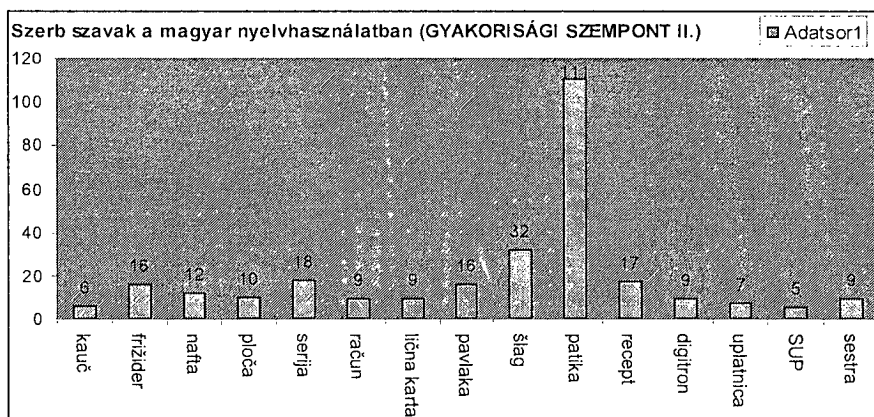
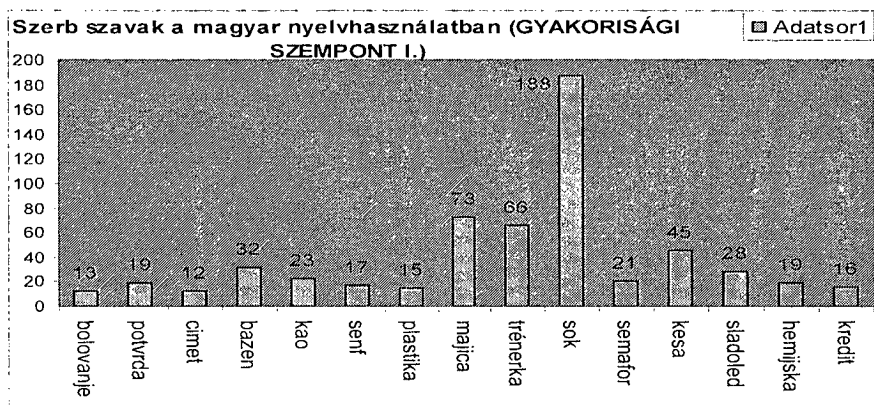
Az adatközlők válaszai alapján összesen 23 jellemzőt elemeztünk, előfordulásuk számát grafikon tartalmazza. A grafikon a teljes minta adataiból épül fel. A szerb szavak leggyakrabban szótári alakban fordulnak elő, majd pedig azok az esetek következnek, melyek szerb nyelvi alakja is idegen eredetű, de szerb írásképek szerint találhatóak a kérdőívekben. A gyakorisági sorrend harmadik helyén azok a szavak állnak, melyeknek szerb nyelvű alakját magyar helyesírással közli az adatközlő. Őket követik azok az alakok, melyeknek jelentése a magyar nyelvben eltér attól, amit az adatközlő feltüntetett. Ezután találkozunk – a gyakoriság tekintetében – olyan szerb nyelvi alakokkal, melyekben keveredik a szerb és a magyar helyesírás. A gyakorisági sorrendben ezt követően azok a szavak szerepelnek, melyekben az összetett szó vagy a jelzős szószerkezet valamely tagja – többnyire az előtag – található csupán. További 37 alkalommal a feltüntetett nyelvi alak szerb nyelvű márkanév, amely ugyanakkor szótári alak is.

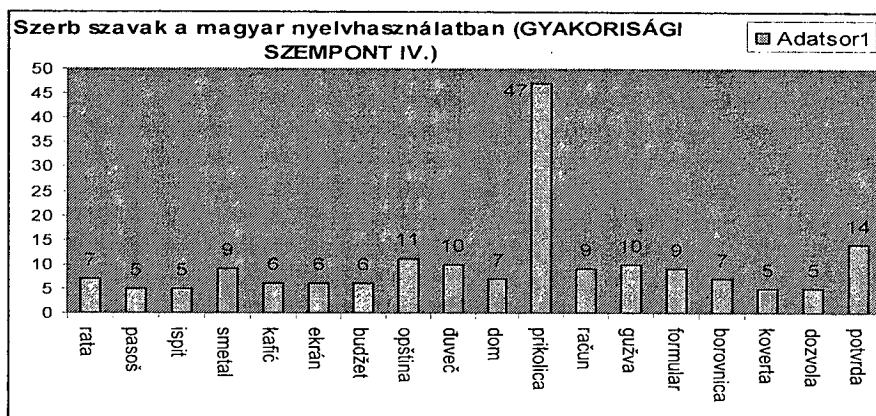
A legritkább esetben azzal a problémával találkozunk, hogy a szerb nyelvi alak számunkra értelmezhetetlen, sem hangalakjából, sem jelentéséből nem tudunk következtetni (pl. *isdaliti*) a szóalakra. Ugyancsak egy alkalommal fordul elő, hogy a szerb nyelvi alak megváltozik, „magyarosul”, de alakjából következtetni tudunk rá (pl. *batri*). Kétszer találkozunk a *gulaš* szóval, amelyről adatközlőink azt hiszik, hogy szerb eredetű. Mindössze 5 alkalommal fordul elő főnévi igenévi forma, az *argóból* származó szó, valamint olyan idegen eredetű szó, melynek egyéb idegen nyelvi jelentése eltér a szerb nyelvi jelentéstől, a magyar azonban a szerb nyelvből kölcsönzi a szó jelentését.

A leggyakoribb szerb szavak

Kategóriák	Válaszok száma
bolovanje	13
potvrda	19
cimet	12
bazen	32
kao	23
senf	17
plastika	15
majica	73
trénerka	66
sok	188
semafor	21
kesa	45
sladoled	28
hemijska	19
kredit	16
kauč	6
frizider	16
nafta	12
ploča	10
serija	18
račun	9
lična karta	9
pavlaka	16
šlag	32
patika	111
recept	17
digitron	9
uplatnica	7
SUP	5
sestra	9

fakultet	5
flomaster	7
šef	5
frizer	10
kikiriki	6
praksa	6
hullahopp	10
mesečna	6
šmigavac	7
kondukter	6
jogurt	7
molba	14
opština	9
častiti	5
prikolica	12
rata	7
pasoš	5
ispit	5
smetal	9
kafić	6
ekrán	6
budžet	6
opština	11
duveč	10
dom	7
prikolica	47
račun	9
gužva	10
formular	9
borovnica	7
koverta	5
dozvola	5
potvrda	14

Adatközlőink leggyakrabban a *sok*, majd a *patika*, *majica*, *trénerka*, *prikolica*, *kesa*, a *slag* szóalakokat tüntették fel. Az egyes szavak előfordulásának számát megtekinthetjük a grafikonokban. Mindez alátámasztja hipotézisünket, mely szerint a szerb szavak használata a mindennapi élet szükségleti cikkeihez köthető.

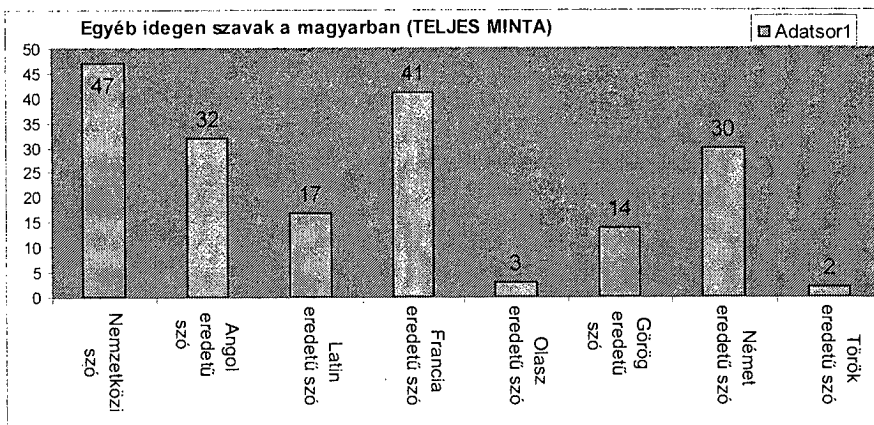
A magyarban meghonosodott egyéb idegen szavak

Egyéb idegen eredetű jövevényszónak nevezünk jelen esetben minden olyan szót, mely nem szerb eredetű, és mind a magyarba, mind a szerbbe valamely idegen (latin, francia, spanyol, angol, német, olasz stb.) nyelv közvetítésével került. Ezekben az esetekben a magyarban nem mutatható ki a szerb nyelvi hatás.

Az egyéb idegen szavak igei és főnévi alakban találhatók a kérdőívekben. A főnevek többnyire köznevek, a tulajdonnevek valamely árucikk márkanevei.

Kategóriák	Válaszok száma
Nemzetközi szó	47
Angol eredetű szó	32
Latin eredetű szó	17
Francia eredetű szó	41
Olasz eredetű szó	3

Görög eredetű szó	14
Német eredetű szó	30
Török eredetű szó	2

Az egyéb idegen szavak csoportjában az adatközlők válaszai alapján a nemzetközi vándorszavak (amelyek angol eredetűek), majd pedig a francia eredetű szavak a leggyakoribbak. A legkevesebb az olasz és a török eredetű szavak száma.

Csakúgy, mint a szerb szavak esetében, ez utóbbiaknál is felállítható a gyakorisági sorrend. A különböző idegen nyelvekből eredő szavak közül a leggyakoribbakat tüntetjük fel. Ezek a következők:

- nemzetközi szavak: bicikli (15)
frizsider (13)
- angol szavak: komputer (7)
pulóver (6)
kombájn (5)
- latin szavak: minden szó egyszer fordul elő: index, forma, komisszió, objektum, originális stb.
- francia szavak: trikó (26)
kamion (7)
- olasz szavak: minden szó egyszer fordul elő: ballon, liga, szalámi.
- görög eredetű szavak: patika (8)

- német eredetű szavak: sparhelt (7)
kuplung (4)
gríz (4)
spájz (4)

Összefoglalás

Az idegen nyelvi hatás kezdetektől fogva jelen van a magyar nyelv életében. A gazdasági élet presztízsnyelveket teremt, melyek a kommunikáció domináns nyelveivé válnak. Azonban a környezeti nyelvhasználat, a többség nyelve – esetünkben a szerb – is nagymértékben befolyásolja a kisebbségi nyelvhasználatot és az idegen nyelvi szókészletről kialakult adatközlői véleményt.

A szerb nyelvű alakok mellett szép számban találkozunk egyéb idegen nyelvekből származó szavakkal is a vajdasági, magyarság nyelvhasználatában.

Irodalom

- BALÁZS Géza – A. JÁSZÓ Anna – KOLTÓI Ádám (szerk.): Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László =; születésnapjára. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- BARLAI Jenő – GÁBRITY MOLNÁR Irén, szerk. (2008): Hazaérsz. Esély és egyenlőség a Vajdaságban. Vajdasági Módszertani Központ, Graforprodukt, Szabadka.
- BORBÉLY Anna (2003): Kétnyelvűség és többnyelvűség = Kiefer Ferenc, szerk.: A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Bp., 361–380.
- GÉRÓ Györgyi (2004): Új nyelvi nagyhatalom születőben. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXX. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- GÖNCZ Lajos (1999): Hol beszélnek legszebben magyarul? A Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek anyanyelvi sztereotípiái. *Hungarológiai Közlemények*, 1–2., 54–61.
- GÖNCZ Lajos (2004): A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. A magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) és a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Budapest) közös kiadása, Szabadka
- KISS Jenő (1999): Nyelvi intuíció és elfogadhatósági ítéletek. *Magyar Nyelv*, XCV. évf., 2., 129–138.
- KLAJN I. – ŠIPKA M. (2006): Veliki rečnik stranih reči i izraza. Prometej, Novi Sad
- KONTRA Miklós, szerk. (1991): Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről. Magyarságkutató Intézet, Bp.
- KONTRA Miklós (2003): Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány*, 4., 504–512.
- KONTRA Miklós (2006): A határon túli magyar nyelvváltozatok = Kiefer Ferenc, szerk.: *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Bp., 549–577.
- LANSTYÁK István (1995): A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr*, 3., 213–236.
- PÉNTEK János (1997): Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 37–49.

- SÁNDOR Anna (2000): Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélők közösségben, Kolonban. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- SÁNDOR Anna (2001): A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv*, 1., 87–95.
- STANOVNIŠTVO (2003) = Stanovništvo. Nacionalna ili etnička pripadnost. Podaci po naseljima 1. Republika Srbija. Republički zavod za statistiku, Beograd, februar
- TRUDGILL, Peter (1997): Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. JGYTF Kiadó, Szeged
- WACHA Imre (1987): A beszélt nyelv kategóriái. *Hungarológiai Közlemények, Újvidék*, 4., 255–306.

WORDS OF FOREIGN ORIGIN IN HUNGARIAN

The paper deals with one of the characteristic features of the living Hungarian language of Hungarians in Vojvodina. The aim of the study was to find out whether our informants are aware of using foreign words when they are speaking in Hungarian. The informants were supplied with questionnaires and had to give an answer to the following question: which are the foreign words that they use when conversing in Hungarian? We conducted our researches in eight towns in Bánát (Nagybecskerek, Csóka, Magyarittabé, Tamásfalva, Kisorosz, Torda, Ürményháza, Sándoregyháza) and another eight in Bácska (Szabadka, Csantavér, Kishegyes, Zenta, Temerin, Szenttamás, Kúla). When choosing our informants, we took into consideration Hungarians living in diaspora and those in a block, and also their sex, educational levels and ages.

Keywords: foreign word, language contact influence, stock of Serbian words and expressions, other foreign words

ETO: 811.511.141:801

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Katona Edit

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
gerjo@sabatronico.rs

AGRAMMATIKUS FORMA, STÍLUSELEM, NEOLOGIZMUS?

Agrammatical form, Stylistic element, Neologism?

A szerző napjaink jellegzetes nyelvi változásainak felbukkanását vizsgálja irodalmi szövegekben és beszélt nyelvi megnyilvánulásokban, a formai-tartalmi újdonságokat kutatja, a változások nyelvi jegyeinek a besorolásával kísérletezik.

Kulcsszavak: metaforizálódás, igeikötő-használat, aspektus, akcióminőség torzítás, intarzia, költői szóalkotás, poetizálódás, irodalmi-nyelvi hagyomány

A zentai Nyári Ifjúsági Játékok eredményhirdetésén a csapatneveket hallgató néző elmerenghetett a nyelvi változásokon. Számos olyan név hangzott el ott, amely, amellet hogy a fiatalok kreativitását bizonyítja, olyan általános nyelvi jellemzőnké vált jelenségeken alapszik, amelyekkel az irodalomban, beszélt nyelvben egyaránt találkozunk. A nyelvi rétegek között az átjárás nem szokatlan, az irodalom mindig is merített minden nyelvrétegből, szükség szerint, s az irodalom is befolyásolta a többi nyelvréteg alakulását. A nyelvi rétegek egymásra hatása természetes, noha manapság kevésbé mint a irodalom, inkább a beszélt nyelvi elemekkel találkozunk mint stílusesszakközzel az irodalmi alkotásokban, sok esetben a groteszk hatás elérése érdekében a különböző műveltségi elemek ötvözése folytán.

Ellentmondások – párhuzamok

A 21. századra az írottal szemben elsődlegessé vált a képi kultúra, s a költészetben is előtérbe került a látvány, az íráskép. Számos vers csak olvasva-látva értelmezhető, illetve úgy fogadható be igazán. Bizonyos tekintetben

ellentmondás ez, mert egyre kevesebbet olvasunk, ezek a versek pedig az írásképp behatóbb tanulmányozását igénylik.

A másik párhuzam az, hogy az alkotások játékosága sokszor a beszélt nyelvre épít, durvaságokkal, a szleng elemeivel telítődik – tehát úgymond – befogadó-központú, tömegkultúra, olvasásuk és megértésük viszont igen sok esetben széleskörű irodalmi, sőt filozófiai tájékozottságot is igényel – tehát magaskultúra.

Még egy párhuzam: A globalizáció korában, amikor a nemzeti sajátosságok háttérbe szorulnak, a nyelv válik elsődlegessé a költészetben, egyes opusokban meghatározóan. Mintha működne a nyelvnek valami önvédelmi reakciója, amely magának követeli a figyelmet.

Nyelvi szempontokból vizsgálódunk, mert egyre fontosabbá válik a nyelv működése versben, prózában egyaránt. Ez a nyelv a nyelvészet szemszögéből akár vonzó is lehetne, mégis elgondolkodtató egy ifjú alkotó (Acsai Roland) alábbi kijelentése: „[...] a költészet is elsődlegesen nyelv, nem érzélem, nem az önmondás pátosza, nem a szubjektum megalkotásának fárasztó kulturális és napi robotja, hanem a nyelvi bejáratódás és rálelés pillanatnyi ereje” (BORBÉLY 2005). Persze mindez sarkítás, hisz aki az üres papír fölé hajol, célzatosan vagy akaratlanul is kimondja önmagát: „Kimondok minden mondhatót / (a fecsegésben annyi báj van) /, de bárcsak arra volna mód /, hogy mibenlétem konstataljam” (Varró Dániel: *Randi*). A szubjektum megfogalmazása az irodalomban a nyelv révén történik, miközben az író eljut egy magasabb tudatformához, s a művének is formát ad. „Meg azt gondoltam, hogy markolj, kanyaríts ebből, Istenem, valami tárcát, én elfordulok, nem is láttam semmit, kotorj bele a tanszerládámba [...] a kockás füzetembe, a formátlanságomba” (Parti Nagy Lajos: *A trieszti öböl*). Esterházy Péter Isten-bizonyítéknak nevezi az írásban rejlő, öntudatlanul megjelenő többletet: „[...] az rossz jel a munka minőségét illetően, ha csak az van a könyvünkben, amit beletettünk. Jobb korokban ezt elfogadták közvetlen Isten-bizonyítéknak” (Esterházy Péter: *Miben hasonlít az író a köműveshez?*).

Nyelv és gondolkodás – beszéd és írás

A nyelv és gondolkodás, jel és jelentés viszonyáról vallott nézetek megváltozása mutatja, milyen mértékben felértékelődik a nyelv világteremtő, világalkotó szerepe a költészetben. Az öntevékeny nyelv eszméje (Heidegger, Barthes, Wittgenstein nyomán) a jel és a jelölő közötti azonosító viszony újraértelmezését hozza magával, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a szó jelentése a nyelvhasználatban formálódik, alakul ki.

A jelentés képlékennyé válása, a jelrendszer előtérbe kerülése, a forma szerepének megnövekedése egyaránt a szubjektum identitásvesztésére utal. „[...] [A] 20. század írójának a forma lett kétséges, ezért, ha még él, állandóan a formáról beszél” (Esterházy Péter: *A Bermuda-háromszög*).

„A puszta formának nem tekinthető hordozó anyag” (Vö. BENCZIK 2006; 214) természetesen befolyásolja az alkotást, de hogy ismét Esterházy fentebbi művére utaljunk: „[...] a nyelv is szerző, de szerzőtársra van szüksége” (Esterházy Péter: *Miben hasonlít az író a köműveshez?*). A szerző pedig bele van ágyazva egy nyelvi közösségbe, s akár idomulni akar hozzá, akár élesen szemben állni kíván, mégis meghatározza a nyelvhasználat és közösség, amelyben él. A beszélt nyelv és az irodalom kölcsönhatásait vizsgálva eszünkbe juthat, hogy a nyelvújítás idején az új szavak a költői nyelvhasználat révén terjedtek el, váltak hitelessé, jutottak érvényre. Ma az írók, költők támaszkodnak inkább a beszélt nyelvre. Erre azt is mondhatnánk, hogy az irodalom visszatér eredeti forrásához, az élőbeszédhez, noha az írott forma fegyelmező ereje is megtermékenyítő lehet.

Tágítási törekvések

A befogadó a 20–21. század irodalmát olvasva újra meg újra szembe-sülhet a nyelv kifejezési eszközeit tágító, próbára tevő törekvésekkel. A töredékesség, sajátos szegmentálás, szétzúzott mondatok, a központosítás hiánya, a szedés lehetőségeinek a kihasználása, vagyis a forma révén sugároznak többletjelentést a szövegek, esetlegesen az írás holt jellegét igyekeztek némileg megszüntetni a szerzők, noha a szupraszegmentális elemeket így sem tudják érzékeltetni.

Óhatatlanul felmerül a kérdés, mire mondanánk, hogy agrammatikus forma, mire, hogy szokatlan, mire, hogy stíluseszköz, mire, hogy általánosság vált, mire, hogy neologizmus? Mikor tekinthető értéknek a szabályok megszegése, nyelvészeti szempontból pedig leginkább az érdekelhet bennünket, ennek milyen módjai vannak.

A töredezettség régtől ismert, mondhatjuk, esztétikai kategória, de lélek-állapot is, s akkor ismét visszajutunk az emberhez, a költészethez mint magasabb tudattevékenységhez.

A nyelvi elemek szegmentálásával való játék nem volt ismeretlen az irodalmi hagyományban, csak ritkább volt az alkalmazása, mint korunkban, nem vált meghatározó stílusjeggyé, de nem idegen pl. Tóth Árpádtól sem a sajátos, kínrímserű szegmentálással való ironizálás: „Hej, halk hegedűszó, távoli korcsmából / Feléd figyelek ma az üres, korcs mából” (*Mint halk hegedűszó*). Az összecsengés öncélú szikráztatásával vádolták Kosztolányit,

mivel még a *Halotti beszéd*-ben sem tudta megtagadni az erőteljes rímjátékot. Kosztolányinál is felértékelődött a forma, a nyelv, hagyta beszélni, tudta érvényre juttatni a nyelvet.

Payer Imre, aki Parti Nagy Lajos költészetét elemezve nagy figyelmet fordít a deformált nyelvi elemek megnevezésére, rontott újrírásnak nevezi összefoglaló néven Parti Nagy írói módszerét. A nyelvészek számára is kihívás megfogalmazni, mi történik a nyelvvel a posztmodern költészetben, a szabályok áthágásának milyen módszerei vannak, s milyen eredményt hoznak, illetve legalább ilyen sürgető feladat az intertextualitás alakzatainak a feltárása, a pretextusok szövegbeépülésének tipizálása.

Íráskép és tartalom

Az íráskép jelentésformáló szerepe a sajátos tagolás és a legkülönbözőbb nyelvi játékok révén érvényesülhet, de a tulajdonnevek természetére rájátszó bravúrra is felfigyelhetünk. A tulajdonnevek elvesztik jelentésüket a mindennapi nyelvhasználatban, legfeljebb a beszélő nevek esetében éledhet fel az eredeti lexikai tartalom. Tóth Krisztina versében arra a mindennapi csodára döbbenti rá az olvasót, hogy a neveink jelentéssel is bírnak, s a kettős természetű szavak a tisztelt elődökre utalva építik a verset, ahogy a költészetet, a költészeti hagyományt, magát a költőt is. A jelzőkből metaforizációval alakultak ki a tulajdonnevek, ezt a folyamatot fordítja vissza a szerző, de úgy, hogy a nagybetűzéssel meg is tartja a kettős utalást. A nevek a megszüntetve-megtartott asszociációk (Vö. FÓNAGY, 210.) felvillantása révén kettős szerepükben tündökölnek.

Arany színekben játszó szén szavak.
Babits a fény, *Ady* a nagy zsarátnok.
Boldog-szomorú lidérc leng: ha játsztok,
zümmögi halkan, csak tűzzel szabad,

Nemes Nagy dolgot! *Hány* láng *sisteregne*,
Füst csapna fel, *Weöres* sziporkatánc,
Kormos Vas bongna, izzana a rács [...]

(Tóth Krisztina: *Hála-változat*)

1. Új értelmű tagolás – a szóhatárok megváltoztatásával, néhol a kínrímszerűség hangsúlyozásával, máshol természetes szókapcsolatot alkotva, egyes esetekben a fonetikus ejtéssel játszva:

Arany János: *Őszikék*, Tóth Krisztina: *Őszi kék*
Egressy Béni: *Hazám, hazám, te mindenem*
Parti Nagy Lajos: *Hazám, hazám, te min – de nem*
Verlaine nevére, paragógéval: „mint az eső/, mi ver lenn” (Tóth Krisztina)

2. *Más tagolás – betűkettőzéssel*, tulajdonképpen középen zajló betoldással, epentézissel:

Képzettársítások – Képzett társítások

3. *Sajátos intarziajáték*. Leginkább két szó összevonásából keletkezik egy harmadik – alkalmi – szóalak.

Parti Nagy Lajos alábbi szóalakjai csak az összetételi tagok felidézése révén értelmezhetők:

Köszöntyű – Köszöntő-köszöntyű

Fröcskös – öcskös – fröcsköl

Tandorírt vers – Tandori + írt

Kedves Dezső, ki mindent *tandorírtál* Tandori + írtál

amire szó volt, és lett volna rá

erdőnyi fát ki nyelvvé *géppapírtál*, géppapír + írtál

[...] te isten büféjében dús *papírtál*

4. *Értelmesítő eltorzítás (hasonló hangzás alapján) – eredmény: alkalmi szóalak*, mely az értelmezést szolgálja, de nyelvileg agrammatikusnak számít. A példák Parti Nagy Lajostól valók:

kágéesté (KGST) – kágéeste

az birkamód mért engedelmekeg

Szállnak a felhők badacsonyan.

alaacsonyan – Badacsony – badacsonyan

A torzítás eredményeként létező lexikai elemekből álló szó, szóösszetétel is létrejöhet: Budapest, Budapest, te csodás – *Dudatest, dudatest, te csodás* (Parti Nagy Lajos), *Őszi sanszok* (Tóth Krisztina).

5. Új jelentésű szó szerkezet – mely csak az intertextualitás révén értelmezhető, de nem agrammatikus:

Ady Endre: Disznófejű Nagyr, Parti Nagy Lajos: *disznófejű Velúr*

6. Többféleképpen olvasható/tördelhető összetételek (irodalmi és irodalomelméleti szövegekben, leginkább címben)

Csalá(r)dtörténetek (Bencsik Orsolya)

Szöve(g/t)vi(l/r)ágok (Bakos Petra és Sirbik Attila tanulmánya)

Végel(ő)adás (Tolnai Ottó)

Szakadás(köz)vetítések (Irodalom és medialitás. Szöveggyűjtemény 1.
Szerkesztette: Hózsá Éva és Samu János Vilmos)

A tagolással való játék nem csak az irodalmi jellegű és reklámszövegekre jellemző. A játékos *gyermekláncfűrész* kifejezéssel a következő megnevezésekben találkozhatunk: beszélgetőest, csapatnév, blognév, a gondolkodó ember – *gyermekláncfűrész*, avagy filozófia a művészeti főiskolán.

Költői szóalkotás

*Ez itt a Véletlen Művek,
üres udvaron teli árok.
Fütytyelre összegyűlnek,
dolgoznak a szívszakadárok.*

(Tóth Krisztina: *Sötétben járó*)

A bizonytalanra épülő üri magány és kietlenség hol személytelen, hol egyes, hol második személyre utaló beszélője a vers végén többes szám harmadik személybe csap át, s itt jelennek meg a *szívszakadárok*, mint egy Pilinszky-versben a rabok. Eszünkbe juthat persze egy lidércnyomásos fantasztikus film is, de a modern kor rabjai is lehetnek ők, a *művek*, a *gyár*, a *világ* szavak utalnak erre. A *szakadár* szó (jelentésére nézve eredetileg párttól, szervezettől, a pápai egyháztól el/kiváló személy) a szívhez kötődve a megszakadó szívet, a szívtől való elszakadást egyaránt asszociálhatja. Új szó keletkezik (de) a meglévők sajátos társításával, ami mindig többet ígér, ha találó, mint a szótördelés, -torzítás. A líraiságot mindenesetre jobban szolgálja.

A *szívszakadárok* teljesen felülírja a *szakadár* szó jelentését, szinte kontextustól függetlenül is sugallva a sors számkivetettjeinek önkéntelen mechanikus tevékenységét, bevillantva itt Babits Téli dalából a *mi dolgozunk tovább, vigasztalan* tartalmi mozzanatát egy új szóval. A szív szóval egyébként számos új értelmű szóösszetétel keletkezett az utóbbi időben: *szívlapát* (Parti Nagy Lajos), *szívdezzert* (Varró Dániel), *szívmobil* az Úristenhez (Tóth Krisztina), (illetve a *szívlapát* esetében már meglévő, konkrét jelentésű összetett szó – 'igen nagy méretű, szív alakú lapát' – kap új jelentést a költői nyelvben.

Stíluselem megalkotása – csonkítással

Lételemünk lett a töredékesség, a szövegszegmentálás, a be nem fejezett kijelentés, mintegy definiál(hat)atlanságunk jelképeként. Gondolkodásra késztető műfajnév lehet a *Három bárzong* és a *Tengerparti elég* éppúgy,

mint ahogy a *Szódalovaglás*nál is ránk van bízva, vajon kiolvasunk-e ebből egy *szódalt* is. (Megjegyzendő, hogy már Kómyáthy Jenő is megengedett magának egy ilyen címet: *Májusi reg.*)

Az Ifjúsági Játékok egyik csapatának a neveként hangzott el a *Reményhal* kifejezés. Feltételezhető volt, hogy ez már közszájon forgó forma, s meg is bizonyosodhatunk róla, hogy az, s hogy tetszik a fiataloknak, felméréskor a kifejezés láttán rögtön felvidulnak („*A reményhal, az jó*”). Elfogadják ezt az amorf alakot. Ha az interneten igyekszünk tájékozódni, a *Reményhal* névvel találkozhatunk pl. tolgérrel készült grafikai alkotások megnevezéseként és teljesen konkrét értelemben biológiai tematikájú cikkekben is.

A *reményhal* mintegy a *remény hal meg utoljára* szállóige egyezményesen elfogadott rövidült változata, amely szellemesen utal a forma kiüresedésére, és módot ad a továbbgondolásra. Nem lényegtelen elemélni rajta, hogy vajon egybe- vagy különírjuk (*reményhal* vagy *remény hal*), tehát hogy birtokos szerkezetről van szó vagy predikatív viszonyról. Igazából ez lényegtelen is, hisz nemigen gondol senki a halra (noha kiiktatni se lehet teljesen a felsejlését), inkább csak a remény haldoklik, illetve él, mert utoljára hal meg gondolata bolyong az agyban. A befogadó szívesen vesz részt a játékban, a bizonytalanság élményét az alkotók sem akarják eloszlatni. Erre a lebegtetésre építi Parti Nagy is *Szózat*-parafrázisát.

Parti Nagy Lajos összefűzi a hal–halál témát tételesen is, mikor az első sorban főnévi értelmet ad a szónak: „*Hallom, mondád a halnak nincs hazája*”, majd a zárósorokban a homonimiára építve az igei értelmet csillantja fel: „*hol pontosan, mert némán énekel: itt élned hal*”. A haltól itt már el kell vonatkoztatnunk (a hal vallási vonatkozásaitól függetlenül), a *Szózat* szövege visszavonódik, megbicsaklik, félbeszakad, mint az a hit is, amely ezt valamikor íratta, illetve: befogadója válogatja, érezhetjük úgy is, csak fájdalommas ironia sejlik itt fel, a csonka alak a hiányt is felpanaszolhatja.

Szokatlan, ritka grammatikai formák -- stíluseszközök

Vannak nyelvtani formák, melyekre a jól formált jelző nemigen illik, a megértést azonban nem akadályozzák, különösen ha a költészeti hagyományból sarjadnak. A főnévi igenév használata ragozott forma helyett agrammatikus, de minden gond nélkül értelmezhető. A főnévi igenév igei jellegénél fogva hordozza a cselekvés tartalmi jegyeit, s a személyes névmás világossá teszi a személyi vonatkozásait pl. Domonkos István *Kormányeltörésben* című versében. A fokozás sajátos típusaival is élünk a mindennapi életben és az irodalmi alkotásokban egyaránt.

A közép fok jelének alkalmazása főnevek mellett ritkább, de nem elképzelhetetlen nyelvhasználatunkban: pl. *kutyább*, *pápább* stb. Stílusjeggyé a szokatlan lexéma melletti alkalmazás teheti. A híradásokban hallhattuk, hogy keresik a *legikrebb* ikrét. Ha az irodalmi műben főnév mellé kerül, értelmezése világos, egyértelmű, a főnévvel jelölt fogalom, tulajdonság, jelen esetben személyi jellemző fokozott jelenlétére utal.

[...] *felnőttünk rajtad, mintha nyelvkovácszon,
lobogjon neked hatvan rófnyi vászon,
ki egymagad vagy nálad **tandoribb**.*

(Parti Nagy Lajos: *Tandorirt vers*)

Mindenki lefordíthatja a furcsa fokozást: 'aki nagyobb vagy magadnál, felülmúlod önmagad', míg Tóth Krisztina alábbi versében is behelyettesíthető a jelentés: 'nem lettél kevesebb önmagadnál'.

*nem leszek közben szebb, se bölcsőbb,
és Te se – szólj rám, ha nem így van –
lettél – hogy mondjam – kevésbé **Szabolcsabb**.*

(Tóth Krisztina: *Készenléti dal*)

Határozót is szoktunk (ritkábban) fokozni: arrább, beljebb, kijebb, hátrább. Tóth Krisztina *Letölthető csengőhangok* című versében a többletjelentést az adja, hogy a (z itt határozószói értelemben lévő) *haza* szóhoz kapcsolja a közép fok jelét, ezzel mintegy elmélyítve a hazakeresés, hazatalálás szükségességét. Szokatlan alakot alkot, de megfejtethető, nem értelmezhetetlen, olyan helyre céloz, ahol jobban otthon érezzük magunkat (vagy akár ez a hely is jobban haza lesz). Sajátos stílushatás-együttest ad ez az agrammatikus alak a József Attila-vers nyers, lezser átírásához kötődően, mintegy a dac és elkeseredés sajátos keverékének nyomatékosításaként:

*Tedd a kezed fenekemre,
mintha kezed kezem lenne!
Hadd szabadjon egyszer hinnem,
hogy elmegyünk **hazább** innen.*

(Tóth Krisztina: *Letölthető csengőhangok*)

A *van* létige fokozása már lényegesen szokatlanabb, az igazi változások hiányának felpanaszolásában sok indulat van, s feltehetőleg ezért tolul az

író számára, vagyis tollára igazi beszélt nyelvi elemként, az indulat artikulálása agrammatikus alakkal: „Az elefántok nagyon is itt vannak, sőt még *vanabbak*, mint tollhegyre tűzésük idején.” Felmerül persze az emberben a *van* ige fokozott jellege mellett a *van* névszói jelentése is és a *vad* melléknév felsőfoka is. Az agrammatikus forma használata inkább a nyelvi játékra épít – a *vanabbak* – *vadabbak* párhuzama is valószínűsíthető.

Az igekötő grammatikai és poétikai szerepben

Az egyik legmarkánsabb nyelvi változás, mely a neologizmusok sorát eredményezi a mai nyelvhasználatban, az igekötős igék állományának átrendeződése.

Az igekötős igék tobzódását nem kis érdeklődéssel figyeljük, noha a vajdasági magyar nyelvhasználatban kevésbé jellemző, szórványosabb, de ide is begyűrűzik. A zentai piacon hangzott el a következő mondat: *Dezső bá' soha nincs az asztalnál, biztos becsajozott*, vagy az anyaországban végzett ifjú pedagógus panaszkodott így apró gyermekére, *annyira lefárasztott*, a *kifáraszt* intenzitását még inkább fokozni kívánó igével. Egyébként leginkább a tanuló ifjúság körében népszerű az igekötőkkel való játék. De a mindennapi beszédben is lépten-nyomon találkozunk a témával, noha a vajdasági magyar sajtónak nem vált meghatározó sajátosságává ez a beszélt nyelvi forma. Ám nem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen a tendenciák jól kivehetők. Gyermekkori szavának magyarázatat boncolgatva *Hóbuta* című írásában Szabó Béla István jogosan ironizál, mikor azt fejtegeti, ez a szó azt jelenti *elbutul*, ha úgy tetszik *lebutul*, hamarosan az lesz, *bebutul* (Magyar Szó, 2009. augusztus 3.).

Nádasdy Ádám szerint „[...] *a magyar nyelv ráharapott a saját igekötőire. Mintha csiklandozná a beszélőket egyfelől az igekötőkben rejlő tartalmi potenciál, vagyis az, hogy eddig egybemosott finom árnyalatokat is ki tudunk fejezni, másfelől a stíláriis lehetőség, a harsány kolorit, amit az igekötők halmozásával, meglepő változtatásával tudunk elérni*” (NÁDASDY 2002; 40). Ladányi Mária az igekötős igék hadát vizsgálva maga is megállapítja, hogy némelyik esetében nem teljesen világos, hogy az intenzitás vagy a kezdő mozzanat a hangsúlyos (LADÁNYI 2004).

Érdekes, miért éppen az elmúlt évtizedekben kezdett beszélni a nyelv az igekötők felszabadulása révén, a jelenség feltétlenül kapcsolatba hozható a rendszerváltással, valamiféle szabadsággal, néha szabadossággal. Lényeg az, hogy a beszélőkben él a nyelvteremtő erő. A korábbi években gyűjtött anyag gazdagodik, továbbképződik. Divat is lett kicsit bűvészkedni az igekötőkkel, azonfelül a nyelv is lehetőséget ad rá, mivel nincsenek lekötte

igekötőink az aspektus jelölésére, így a beszélők maguk kísérelnek meg aspektus- és akcióminőségbeli árnyalatokat, metaforikus jelentéseket létrehozni. A *behal* és *összehal* ige kapcsán végzett kutatásaim pl. azt mutatják, hogy az intenzitásbeli mozzanat (meglepetés, öröm, kellemetlenség, rokonszenv) hangsúlyozása a cél: *Behalok ennek a lánynak* ('nagyon kedvelem'), *Mikor meghallottam, azt hittem, behalok* ('meglepődtem, megijedtem'), kellemetlen helyzetre vonatkozóan: *Behalok, milyen unalmas*.

A be- és le- igekötők mellett az *össze-* és a *szét-* is kiterjeszti kapcsolatait összetett tartalmakat sugározva: A *meghal* régóta él túlzó kifejezésekben, erős érzelmi, indulati megnyilatkozások kifejezésére a nyelvben: *meghaltam neki, annyira megnevettetett*. Az intenzitástartalom nem vitás a *behaltam, tanárnő* mondatban sem. A tanári ámulat hallatán elhangzott a felvilágosítás: Ó, van olyan is, hogy *összehaltam*. Ennek 'összeomlik' jelentését a felméréseim is bizonyítják, de pl. internetes adatok is megerősítik, pl. *Néha összehal, nem működik rendesen a DHCP* (internetes forrás).

A *behal*, akárcsak a *beajul* ige valamely állapotba való eljutás teljességét, intenzitását jelöli, mindig túlzó használatban. Az új akcióminőség tehát itt is az intenzításban nyilvánul meg. Ez csak fokozódik az *összehal* kifejezésben, mely meglehet, a befejezettség aspektusát is tartalmazza.

A *behal*, *összehal* – 'nem működik, tönkremegy, összeomlik' jelentése tárgyatlan intranszitiv igeiként jelenik meg a szóalakokban, akárcsak az ellentétes jelentésű (térbeli utalást tartalmazó) *széthál* ige Szabó Lőrinc versében:

*Öt napja, öt éje... Az orgona kezdte,
s azóta csupa fölszakadt
sajgás vagyok, álom és csupa zsenge
sóvárgás, néma indulat,
s az hangot követel, éneket,
zengőt, emberit, édeset,
mintha nélkülül – így fenyeget –
nyomtalan halnék szét az egekbe,
ahogy a májusi orgonaszag.*

(Szabó Lőrinc: *Májusi orgonaszag*)

A *széthálnék az egekbe* – elszállnék, elmúlnék – metaforizálódott alak, de az igekötő szemantikájának és természetének megfelelően térbeli utaláson alapuló, jelentéssűrítő alak. A mai beszélt nyelvi formákból a térjelölő vonzat kimarad. Ám rokonítja Szabó Lőrinc példáját a maiakkal a *szét-* igekötő szokatlan (állapotot jelölő) ige melletti használata. Ennek mai beszélt nyelvi, tárgyatlan alakja így hangzana: *Széthaltam*.

A *összehal* igealak Tóth Krisztina *Halom* című költeményében azonban tárgyiassá lényegül, metaforikus jelleget kap, többféleképpen értelmezhető.

HALOM

Orbán Ottónak

*Nincs
akiért
lett e dalom,
legyen a sírjára halom
ha **megélem, összehalom**
tört szavakból **összehallom**.*

*Ha megérem és beérem – ha ki nem csorbul az élem
bele nem törik a bicskám – mert e széles földön nincs ám
sebb dolog az ép testnél.
(Tartson a föld, ha épp esnél.)*

(Tóth Krisztina)

Az első hat sort úgy foglalhatnánk össze: ha megélem (ami adatik), 'összehalom a halmot, a dalt' (a halom mellett felsejlik a *salom* mint béke, ami sírbeszédnél nem lenne szokatlan), létrehozom a dalt, mely halom, összehozok, létrehozok annyit, mint ő. Mindenesetre az *össze-* igekötős ige épp az ellenkezőjét jelenti, mint a halál maga, hisz az alkotásra, valaminek a létrehozására vonatkozik, akárhogy is értelmezzük. A szó metaforizálódáshoz az igekötő és a tárgyas ragozás is hozzájárult. A tört szavakból *összehallom* igéjének sajátos volta inkább csak a tárgyas jelleg, mely az előző ige elfogadását is segíti, s a jelentést is kiegészíti: tört szavakból összeállítom a dalt (belső hallás, metafizikai segítség révén akár).

Állapotot jelentő ige tárgyiasítása társul az *össze-* igekötőhöz az alábbi versrészletben is:

*Néztem éjjelente
a hóesésbe, utcalámpa-fénybe,
lehet, hogy láttalak is: annyi arcot
forgat az álom át, míg **azt az egyet**
sodródó részeivel **összealszod,**
hogyan aztán fölébredve elfelejtsed:*

(Tóth Krisztina: *Remíz II.*)

A megalkotásra vonatkozik ez az ige is, a megképzésre, az összeállításra, az össze egyik alapjelentésére, csak épp az *alszik* tranzitív igeként ritka: *kialussza magát, alszik egyet*. Az igeekötő és a tárgyas ragozás metaforizálja az igét: *összealszod az álmot (arcot?)* – 'összerakod álmodban' az igeekötő sűrítő jellege révén: *alszol, és összeállítod a képet*. Akcióminőségbelileg az eredményességet, aspektus szempontjából a befejezettség érzetét kelti az ige: az álom végül is eredményt hoz, a részletekből összerakott álmot.

Az *összehalom, összealszod* igealakok egyfelől versbeli beágyazottságuk, másfelől grammatikai jegyeik révén poetizálódhatnak, válnak stíluselemmé. A be/bele eredeti grammatikai jegyeit hordozza az igeekötő az alábbi vers igeekötős igéjében is (-bele vmi –be), csak épp az ige meglepő – sejtelmességet teremtő, más, mintha *kialudna*, ha *elaludna*, *kiégne a fényszóró*, nem is tudjuk igazából, kialszik-e, vagy csak egygyé válik a köddel. A folyamat lelassul, folyamatossága kifejezettebbé válik, tovább tart, úszik:

*Kezében sapka, toporog a vendég,
pedig hajnal van, menni kéne, tudja,
pont olyan ez, a nejlonszínű ködbe
belealszik a fényszóró, helyette
a cigaretta ég...*

(Tóth Krisztina: *Remíz I.*)

A fenti igeekötős igealak is ismert a beszélt nyelvből és a publicisztikai stílusból is, noha természetesen más stilisztikai szereppel és értékkel, nyelvtani szempontból pedig (esetleg) vonzatosság nélkül ([...] *a gól után belealudtak a kanadaiak* – jégkorongmérkőzés kommentárjában).

Az igeekötős igék a lehetőségek kimeríthetetlen tárházául szolgálnak a költői nyelvalkotásban s a mindennapi beszédben. Megalkotott szó (fentebb már tapasztalt) poetizálásáról, új igeekötős ige létrehozásáról éppúgy beszélhetünk, mint a metanyelvi jegyek felbukkanásáról („*nem mertem rákérdezni, hogy ezt pontosan hogy is érti*”) egy beszélt nyelvi elem szövegbe iktatásánál („*már be van kezelve a néni*”):

*megállított egy férfit, kérdeztem, hogy jutok az irodába,
szóval maga jött egyre, akkor a maga nagymamája,
éppen időben, mondta, már be van kezelve a néni,
nem mertem rákérdezni, hogy ezt pontosan hogy is érti*

(Tóth Krisztina: *A világ minden országá*)

Az alábbi példában a szépséges igekötős ige nem csak beágyazottsága által, hanem pusztán megalkotottsága, egyedisége révén is stíluselem. A versrészletben nem csak a selyem sugározza a lágytságot, az idő kérelhetetlen áramlását, a misztikusságot az igekötős ige is árasztja magából. A neologizmussal felérő ige révén révülnek, ájulnak bele az arcok az időtlenségbe. Új igével új tartalom jön létre, a rendszer azonban a régi:

*Egyazon idő jár körbe
arcok selyemáramlása
két végénél összekötve
belemúlik aki látja*

[...]

*Ne bujdosson test a testbe
selyemsötét **éjszakába**
hogy hullását elfelejtve
belemúljon aki látja*

(Tóth Krisztina:

Vers, amelyben az új esztendő köszönti)

Összegzés

A nyelvhasználat változik, az irodalmi nyelv is, kérdés, milyen lesz a beszédünk évtizedek múlva, mi lesz maradandó a mai lírából éppen nyelvisége miatt: az igekötő-tobzódás egy kor lenyomata marad, vagy letisztulva beépülnek az új alakulatok, új aspektusjeggyel és/vagy akcióminőséggel a nyelvhasználatba. Felmerül a kérdés, a zúzaléknyelv érdekeli-e majd valakit száz év múlva, ami nagyon korfüggő, ha archaizál, vagy ha gyökeresen újít, kielégíti bizonyos kanonikus elvárásokat, meddig élhet. A maga korában ünnepezt szerző, Gyöngyösi teljesen kihullott a köztudatból, míg Zrínyit sokra becsüljük.

Vajon meddig tágíthatók a nyelv határai, meddig feszíthetők a formák, a grammatikai helyesség? Az nem kétséges, hogy azok az eljárások, amelyek a lirizálódást szolgálják, új poétikai minőséget hoznak létre, mindig értéknek számítanak, nem vesznek bele az időbe, hanem általuk teljeseedik ki a (lírai) nyelv. Megdöbbenő és reményt adó, hogy egyes opusokba az új nyelvi jelenségek úgy épülnek be, hogy a költészet örök teremtőerejét bizonyítják, hogy miközben az alkotások korlenyomatként szolgálnak, olyan költői nyelv jön létre, mely a szót irodalomává avatja, melyben nyelvünk minden göröngye fölmagasztosulhat (Vö: KOSZTOLÁNYI 2004; 14).

Irodalom

- BENCZIK Vilmos (2006): Jel, hang, írás. Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez. Trezor Kiadó, Bp.
- BORBÉLY Szilárd (2005): Az invenció komolysága. Acsai Roland: Alagútmapok. Új Palatinus URL: <http://www.litera.hu>
- FÓNAGY Iván: A költői nyelvről. Corvina Könyvkiadó, Bp.
- KIEFER Ferenc – LADÁNYI Mária: Az igeekötők = Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Szerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp., 453–518.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (2004): Lenni vagy nem lenni = Tükörfolyosó. Osiris Kiadó, Bp., 5–16.
- LADÁNYI Mária (2004): Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igeekötős neologizmusok „helyi értéke” = Büky László, szerk.: Nyelveírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika. A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Szeged, 97–118.
- NÁDASDY Ádám (2002): Besír, beröhög. Magyar Narancs, aug. 29., 40. (internetes forrás)
- PAYER Imre (2003): A rontott újrairás poétikája Parti Nagy Lajos költészetében. Bárka, 3., 73–81.
- URL: <http://www.barkaonline.hu>
- SZABÓ Béla István: Hőbuta. Magyar Szó, 2009. aug. 3.
- SZIKSZAINÉ Nagy Irma (1999): Leíró magyar szövegtan. Osiris Kiadó, Bp.
- SZIKSZAINÁ Nagy Irma (2001): Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. Osiris Kiadó, Bp.
- SZILI Katalin (2005a): A *be* igeekötő jelentésváltozásai I. Magyar Nyelvőr, 2., 151–164.
- SZILI Katalin (2005b): A *be* igeekötő jelentésváltozásai II. Magyar Nyelvőr, 3., 282–299.

AGRAMMATICAL FORM, STYLISTIC ELEMENT, NEOLOGISM?

The author studies the occurrence of typical linguistic changes in our days both in literary texts and in spoken language, and looks at neologisms concerning both form and meaning. She attempts to classify the linguistic features of the changes.

Keywords: metaphorization, use of verbal prefixes, aspect, action quality, distortion, intarsia, poetic word-formation, poetization, literary and linguistic tradition

ETO: 811.511.141:81'367.4
821.511.141:81'367.4
811.511.141(497.113)-4

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Danyi Magdolna

Palics, Ribarska 1.
magdolnadanji@gmail.com

A TAGOLATLAN VAGY EGY FŐTAGÚ HIÁNYOS NOMINÁLIS MONDAT PILINSZKY JÁNOS KÖLTŐI NYELVÉBEN

Elliptical or Nominal Clause with One Main Constituent in János
Pilinszky's Poetic Language

A szerző P. Eöry Vilma és Dienes Dóra nyomán meghatározza a hiányos szerkezetű nominális mondatokat. Azokat a hiányos nominális mondatokat is közéjük sorolja, amelyekben a főnév állítmányi funkcióban van, és a szintagmából hiányzik a főnévi vagy névmási alany. A magyar nyelvtudomány a nominális mondatot finnugor sajátosságnak tartja. A tagolatlan vagy egy főtagú nominális mondatokat a magyar nyelvtudományban többnyire kiegészíthetőnek tekintik, habár olyanok is akadhatnak közöttük, amelyeket nem szükséges kiegészíteni, mert alig van szokásos kifejező vagy felhívó szerepük. A pusztá főnévi megnevezések Pilinszky János költői nyelvén nemcsak mint a kontextusban kiegészülő egy főtagú nominális mondatok jelennek meg, hanem olyan mondatként is, amelyből hiányzik a főnévi vagy névmási alany, vagy amelynek esetében eldönthetetlen, hogy a főnév állítmányi vagy alanyi szerepet tölt-e be, szerepük lehet továbbá megszólítás vagy/és fölkiáltás halmazozott főnévi megnevezésekkel, illetve felsorolás. Mindezeknek a megoldásoknak nagy stílusértékük lehet. Pilinszky sokszor tudatosan mellőzi a természetes nyelvhasználat és az ún. irodalmi köznyelv szabályait a hiányos versmondatok szerkesztésekor.

Kulcsszavak: nominális mondat, hiányos mondat, pusztá főnév, költői nyelv, stílusérték

A nominális mondat és a hiányos nominális mondat kérdése

P. Eöry Vilma *A nominális mondat fogalma a magyar nyelvtudományban* című értekezésében (P. EÖRY 1991) tekinti át a nominális mondat felfogását a magyar nyelvtudományban. Megfigyelése szerint „az egyik, viszony-

lag tisztán elkülöníthető csoport nominális mondatnak a névszói állítmányú mondatot nevezi”, miközben „[n]agy azoknak a szerzőknek a száma is, akik a nominális mondat kifejezést az előzőkhez képest jóval tágabb értelemben használják.” Így Károly Sándor (KÁROLY 1970) „következézetesen csak névszói elemeket tartalmazó mondat” jelentésben említi a nominális mondat terminust. Berrár Jolán (BERRÁR 1977) is „nominális mondatokként csak az ige nélküli hiányos mondatot említi”, s felvázol egy névszói – főnévi, igehiányos egy főtagú, tagolatlan mondatot. P. Eőry Vilma következtetése: „A legkézenfekvőbb megoldás az lenne, ha a *Jancsi ügyes* típusú mondatot magyarul névszói állítmányú mondatnak neveznénk, a Berrár által megalkotott típust *egy főtagú névszói mondatnak*, s e kettőt és még a hiányosság miatt névszói jellegű mondatokat együtt, összefoglalóan *nominális mondatnak*.”

P. Eőry Vilma következtetését a legteljesebben elfogadom, s voltaképpen tanulsággal elfogadom a magyar nyelvtudomány minden idevágó konkrét magyarázó megállapítását is, azzal, hogy magam nem foglalkozok a nominális mondatok körében a névszói és igei állítmányú teljes mondatokkal, melyeket Hadrovics László *A funkcionális magyar mondattan alapjai* című könyvében (HADROVICS 1979) szintén nominális mondatnak tart, mint-hogy „[t]iszta nominális állítmány csak a kijelentő mód jelen idő egyes és többes számának harmadik személyében van.”

Dienes Dóra *A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggéssbeli kiegészülése* című tanulmányában (DIENES 1978) a hiányos szerkezetű nominális mondatot mint „az állítmány hiányának eseteit” írja le, itt jellemezve „az önállósult mondatrészek (határozók, tárgyak) [...] mondatszintre emelkedését” is. A hiányos szerkezetű nominális mondatok tehát a szövegrészből kiegészülő konstrukcionális mondategészek. Ilyen értelemben rendszereztem Bánréti Zoltánnak az ellipszisről írt tanulmányaira (BÁNRETI 1992) is hivatkozva egy hosszabb tanulmányvázlatomban a Pilinszky János költői nyelvére jellemzőnek látott hiányos szerkezetű nominális mondatokat, köztük azokat a hiányos nominális mondatokat is, amelyekben a főnév állítmányi funkcióban van, s a predikatív szerkezetből, illetőleg a szintagmából a főnévi vagy névmási alany hiányzik.

A nominális mondat finnugor sajátossága

A magyar nyelvtudomány a nominális mondatot finnugor sajátosságnak tartja. Radics Katalin *Tipológiai és grammatikai jegyzetek a nominális mondatokról* című tanulmányában (RADICS 1984) fejtegeti, hogy „[...] az uráli és finnugor alapnyelv SOV jellegével jól összefér az ige nélküli szerkesztésmód.” Szerinte „a szerkezeti többértelműség elkerülése lehet a forrása a kopula kialakulásának az attributív mondatokban.”

Gombocz Zoltán *A finn-ugor nominális mondatok* című rövid írásában (GOMBOCZ 1909; 133) azt állítja, hogy „a finn-ugor ősnyelvben a nominális mondat használata a mainál sokkal tágabb körre terjedt ki.”

Rá is hivatkozva állapítja meg Klemm Antal *A van és vannak úgynevezett kihagyása* című tanulmányában (KLEMM 1917), hogy „[a] finnugor alapnyelvi mondat nominális jellegű volt.” Ebben a nézetében erősíti meg őt Robert Gauthiot francia nyelvtudós tanulmánya (GAUTHIOT 1908), aki azt próbálta bizonyítani, hogy a nominális mondat szerkesztés a finnugor nyelveknek eredeti tulajdonsága. „Kétségtelenül nehéz kérdés – írja Klemm Antal –, de hogy a mondat szerkezet a finnugor nyelvközösségekben nominális természetű volt, s hogy az egész finnugor igerendszer a nominális mondat szerkezeteken alapult, az kétségtelen.”

Rendkívül fontosnak tartom, hogy utaljak ezekre a nyelvtudományi megállapításokra és a régi magyar nyelv leírásakor felmerülő kérdéskörre, amikor a mai magyar nyelvhasználatban a nominális mondatok és a hiányos nominális mondatok természetes megterheltségére gondolunk, és amikor a modern magyar költészetben, történetesen Pilinszky János költői nyelvében vizsgálom a *hiányos nominális mondatokat* mint a *nominális stílus* (SZATHMÁRI 2004; HERCZEG 1956) összetevőit és alakváltozatait – ebben a dolgozatban majd egyetlen hiányos szerkezetű nominális mondati típus, a tagolatlan vagy egy főtagú nominális mondat szembevető jelenlétét és különböző alakváltozatait.

A tagolatlan vagy egy főtagú nominális mondatok kérdése a magyar nyelvtudományban

A *Mai magyar nyelv rendszere* II. kötetében (TOMPA 1970) tárgyalja a tagolatlan mondatokat vagy szómondatokat, az indulatszavakat és a megszólításokat sorolva ide, amelyeket „nem soroz a hiányos szerkezetű mondatok közé”, minthogy „Finnugor szempontból [...] az ilyen mondatok többé-kevésbé szintén grammatikai megformáltság jellegével bírnak [...]” Ugyanitt olvassunk a leginkább az irodalmi szövegekben előforduló, *pontosan nem tagolható nominális mondatokról*, melyek „a szövegösszefüggésben kapnak mondatértéket”, s amelyeket nagy stílári értékű, „igen hiányos szerkezetű mondatoknak” nevez, melyek „affektív szerepük miatt is erős rokonságot mutatnak az ilyen felkiáltásokkal: „Nyúl!”” A pontosan nem tagolható nominális mondatok közé tartoznak a főnévi felkiáltások mellett a feliratok, a címek, könyvcímek stb.

Berrár Jolán az *Alany és állítmány* című tanulmányában (BERRÁR 1977; 93) foglalkozik e kérdéskörrel, s mind e hiányos szerkezetű tagolatlan nominális mondatokat szabályos *egytágú*, illetőleg *egy főtagú* mondatnak tartja,

melyek valósághelyzetükben legtöbbször kiegészülnek kéttagúvá. Pl. a Fogászat felirat – ez fogászat vagy itt fogászat van – kéttagú, teljes predikatív szerkezettel. Berrár Jolán nem vonja meg az egy főtagú mondatoktól a gondolatközlő funkciót sem, úgy gondolja, „meg kell találni bennük az alany és állítmány kettősségét”, még ha „pontosan nem tagolhatóan is”.

Dienes Dóra *Tagolatlan mondatok beszédfunkció szerinti megoszlása* című tanulmánya (DIENES 1977) szerint a tagolatlan nominális mondatokban „az író predikatív szerkezetek alkalmazása helyett csak felsorolja a valóság egyes elemeit. Többször pusztá főneveket”, „a felsorolt valóságelemeknek csak pusztá létét érzékelteti a szerző, *érezkelteti*, nem pedig állítja a szó grammatikai (predikáció) értelmében”, „pusztán a kontextus értelmező erejére támaszkodva képes sajátos stílusértékű, dominánsan ábrázoló funkciójú mondatokat (mondategységeket) alkotni.”

Dienes Dóra foglalkozik azzal a kérdéssel is, amikor a tagolatlan mondatoknak nevezett „főnevek (vagy jelzős főnevek) nem hordoznak mondatrészi minőséget, sem alanynak, sem állítmánynak nem tekinthetők, hanem az indulatszókhoz hasonlóan mintegy mondatyszóként vesznek részt a szöveg felépítésében.” E gondolat megerősítéséhez Dienes idézi a *Mai magyar nyelv* tanulmánykötet (BENCZÉDY – FÁBIÁN – RÁCZ – VELCSOVNÉ 1968) megállapítását is, miszerint „[o]lykor nem is bizonyos, hogy – főleg a helyzetből – odaérthető mondatrész alany-e vagy állítmány.” Dienes Dóra tanulmánya szembesít a modern irodalomban, így Pilinszky János költői nyelvében található tagolatlan, illetve egy főtagú nominális mondatok értelmezésekor felmerülő kérdésekkel, ezért hosszabban idézem megállapításait: „A művészi ábrázolás olyan eszközt talál ebben a grammatikai megoldásban, amely az olvasó számára a szavak képzetkeltő erején keresztül szinte képszerűen eleveníti meg az író által megjelenített valóságot, szavakkal pótolja a látványt. [...] Úgy tűnik, az ilyen mondat csak ábrázol, és alig-alig tölti be a többi mondatra jellemző kifejező és felhívó szerepet. [...] itt a szavak mint lexikális egységek, magasabb szerkezetbe ágyazottság nélkül, pusztán a kontextus értelmező erejére támaszkodva képesek sajátos stílusértékű, dominánsan ábrázoló funkciójú mondatokat (= mondategységeket) alkotni.”

Nem mond ellent ezeknek a megállapításoknak Simonyi Zsigmond egyszerűbb értelmezése s leírása a *Mondattani vázlatok* című, 1895-ben közölt tanulmányában (SIMONYI 1895): „Sokszor ijedtünkben, meglepődésünkben vagy egyéb érzelemtől indítva egyszerűen a látott vagy gondolt személynek vagy tárgynak *megnevezésével* kiáltunk föl. [...] pl. Katonák! [...] Mondhatnám: Katonák jönnek! De amaz egyszerű fölkiáltásokhoz tényleg nem gondoljuk hozzá ezeket az állítmányokat.” Simonyi Zsigmond példái azon tagolatlan mondatok köréből valók, melyek mindig kiegészíthetők

predikatív szerkezettel. Fontosnak látom kiemelni magyarázatából a megnevezés funkciót, ami vonatkozhat azokra a tagolatlan, illetve egy főtagú nominális mondatokra is, amelyeket Dienes Dóra jellemez, s amelyeknél ő az ábrázoló funkciót hangsúlyozza.

*A puszta főnévi megnevezések
Pilinszky János költői nyelvében mint a kontextusban
kiegészülő egy főtagú nominális mondatok*

A létige vagy a lenni segédige elmaradása sokszor puszta főnévi megnevezéseket eredményez. A puszta főnévi megnevezések grammatikai és stilisztikai alakzata igen megterhelt Pilinszky János költői nyelvében. A puszta főnévi megnevezések szintaktikai szerkezete legtöbbször rekonstruálható alanyi szerkezetként, mely létigével kiegészíthető.

*Csatavesztés a földeken.
Honfoglalás a levegőben.
Madarak, nap és megint madarak.
(Van Gogh imája)*

A hiányos nominális versmondatokban a főnévi megnevezések alanyként értelmezhetőek, melyekhez csendes lexikai elemként kapcsolódhat az egyes szám harmadik személyű, illetve a többes szám harmadik személyű, jelen idejű létige. Az elliptikus nominális versmondatok szintaktikai szerkezete különböző fokú párhuzamosságot mutat, ám a szintaktikai szerkezet rekonstruálhatósága ellenére az igei (létigei) állítmány hiánya itt is bizonyos fokú agrammatikusságnak minősül.

Pilinszky János két verse, a *De ez se* és a *Találkozások* című vers olyan elliptikus nominális versmondatokból szerveződik, amelyekből hiányzik a létige és az ige, ám amelyek szintaktikai struktúrája értelmezhető, az alanyi helyzetben álló főnevekhez hozzárendelhető a létigei állítmány. A versmondatok szemantikai rekonstrukciója a jelen idejű létigét igényli, nem zárja ki azonban a múlt idejű, egyes szám harmadik személyű létige hozzárendelhetőségét se. Az alanyi helyzetű főnevek tehát kiegészülhetnek predikatív szerkezettel, a közlő funkció megőrződik, a szintaktikai szerkezetek egyértelműen azonban nem határozhatóak meg, s ez bizonyos fokú, különböző mértékű agrammatikusságot jelent. Az egy főtagú nominális mondatként értelmezhető puszta főnévi megnevezések a szintaktikai struktúrában fölépült, kifejezett állítás, közlés helyett a főnévi kifejezések expresszív értékével, fonológiai és szemantikai erőterével fejtenek ki hatást.

*A puszta főnévi megnevezésben a főnév
állítmányi funkcióban van, az egy főtagú nominális
mondatból hiányzik a főnévi vagy névmási alany*

Mise ez.

Utolsó áldozás.

(Január)

Az elliptikus grammatikai szerkezetben a hiányzó alany kiegészíthető főnévi mutató névmással (más példákban személyes névmással). A hiányos nominális versmondat párhuzamosnak tekinthető az első hiánytalan nominális versmondattal, mely bázis mondatként értelmezhető. A főnévi mutató névmás elhagyásával az állítmányi funkcióban levő melléknév és főnév, verslezáró helyzetben, külön hangsúlynyomatékokat kap. Ugyanakkor szövegkörnyezetéből kiemelve, más valósághelyzetbe helyezve a hiányos szerkezetű nominális mondatot, az szükségszerűen kiegészülhet a van létigével is: itt vagy most utolsó áldozás van. A puszta főnévi megnevezésben tehát itt is érzékelhető lesz bizonyos fokú agrammatikusság, amely a predikatív közlés mellett a jelzői és főnévi szerkezet, névszói kifejezés expresszív értékeire irányítja a figyelmet.

A puszta főnévi megnevezések olyan hiányos szerkezetű egy főtagú nominális mondatokat is alkothatnak, melyek esetében egyértelműen eldönthetetlen, hogy a főnév állítmányi vagy alanyi szerepet tölt-e be.

Ide tartoznak esetenként a kérdőjellel ellátott puszta főnévi megnevezések, melyek Pilinszky János költői nyelvében az elliptikus nominális kérdő mondatok egy csoportját alkotják.

A mozdulatlan karzatok?

Magányos kezelőd talán?

(Nagyvárosi ikonok)

A kérdőjellel ellátott főnévi megnevezésekhez legtöbbször nem rendelhető szintaktikai struktúra, puszta főnévi megnevezésként értelmezhetőek, azaz, hogy a megnevező és a Dienes Dóra által magyarázott ábrázoló funkció kiegészül a kérdő vonatkozással, rákérdezettiséggel.

A kérdőjellel ellátott puszta főnévi megnevezések sajátos esete az, amikor a kontextus lehetővé teszi, hogy szintaktikai struktúrát rendeljünk hozzájuk, azonban egyértelműen eldönthetetlen, hogy a kérdőjellel ellátott főnévi megnevezés alanyi vagy állítmányi funkciót tölt-e be.

*Vágóhíd vagy vesztőhely?
(Vesztőhely télen)*

Az elliptikus kérdő mondat szövegelőzményei felől értelmezve felfogható állítmányi funkciót betöltő hiányos, egy főtagú nominális kérdő mondatként (ez a hely vágóhíd vagy vesztőhely?), ám a kérdő mondat izoláltságából következően a főnévi kifejezések mint alanyi helyzetű fogalommegnevezések lesznek hangsúlyosakká (itt vágóhíd vagy vesztőhely van?). Tudatosítani kell az ábrázoló funkciót is, azt, hogy két kifejezetten expresszív, rendkívül negatív jelentésű, illetve tragikus *színhelyet jelölő, erős kifejezésről van szó.*

*Megszólítás vagy/és fölkiáltás halmozott főnévi
megnevezésekkel is alkothatja az egy főtagú
nominális mondatot*

A puszta főnévi megnevezések Pilinszky költői nyelvében többször lehetnek megszólítások vagy fölkiáltások, amikor is az affektivitás a megszólításban vagy fölkiáltásban megszünteti vagy legalábbis gyengíti a puszta főnévi megnevezés szervetlenségét, agrammatikusságát.

*Szeptemberi sugárutak!
Szerelmem, szerelmem, szerelmem!
(Nagyvárosi ikonok)*

A főnévi megszólítások, illetve fölkiáltások értelmezhetőek tagolatlan, egy főtagú nominális mondatként, melyek azonban predikációval nem egészülnek ki, így közlő érték helyett az affektív megnevező, illetve ábrázoló funkció érvényesül bennük.

Pusztai főnévi megnevezések felsorolása

A pusztai főnévi megnevezések sokszor felsorolások formájában, szintaktikailag szervezetlenül jelennek meg Pilinszky költészetében. Kimondódnak, illetve leíródnak a főnevek, szemantikailag hangsúlyozottan, de nem hozható velük létre szintaktikai struktúra: „*A tenger, mondtad haldokolva*” – olvassuk *A tenger* című versben. Pilinszky a haldokló anya erőtlenségét idézi meg, azt a beszédhelyzetet, amikor a hangsúlyos főnév pusztán kimondódik, felidézve egy nagyon hangsúlyos és szemantikailag nagy hírértékű fogalmat. Nem gondolom, hogy ez a végső szituáció hasonlítható lenne a pusztai főnévi megnevezések szituációjához, azt azonban igen, hogy a pusztai

főnévi megnevezések, a felsorolások célja egy-egy hangsúlyos, fontos szó, fogalom megnevezése állítások megfogalmazása helyett.

Ház. Kutya. Gépkocsi.

Pázsit és fogadások.

(Inferno)

A szervetlenség, az agrammatikusság itt szervező elvvé lett, ezt külön nyomatékositja a főnevek ponttal való elkülönítése egymástól. Ez a szervezetlenség azonban csökken vagy módosul az egy szemantikai mezőhöz tartozó főnevek felsorolásában.

*A pusztá főnévi megnevezések mint egy főtagú,
tagolatlan nominális mondatok stilisztikai értéke*

Szathmári István *Stilisztikai Lexikon*ában (SZATHMÁRI 2004; 250, 165) „[a] zárt mondat szerkezet felbomlásának jellegzetes példáját” látja „a modern szépirodalmi stílusban kifejlődött ún. nominális szerkesztésmódban.” Megállapítása szerint a „[n]ominális (vagy névszói) stílus a stílusnak az a faja, amelyben egyrészt a nominális elemek (főnév, melléknév) jutnak túlsúlyra [...], másrészt a nyelvtani kapcsoló elemek (kötőszó, rag, névutó stb.) elmaradnak.”

A *nominális stílus* mondatainak zatai a *Szálkák* kötettel kezdődően, különösen Pilinszky kései költészetében lesznek szembe tűnővé, egy, a költői nyelvé meg határozó stílusjeggyé, a hagyományos versformát leépítő, a *reduktív* alkotói magatartást érvényesítő, *töredékes* versekben.

Ebben a reduktív költői nyelvben jutnak erőteljes stílusértékhez a pusztá főnévi megnevezések, illetőleg a tagolatlan, egy főtagú nominális mondatok önállósult hiányos nominális mondatakként. A hiányosságot e mondatainak különböző fokú agrammatikusságnak minősítettem, minthogy a magyar nyelv természetes használatakor ez a tagolatlan egy főtagú nominális mondat típus csak nagyon meghatározott valóság helyzetben vagy beszéd szituációban alkalmazott, Pilinszky költői nyelvben viszont a versek sokszor szintaktikailag egyértelműen nem értelmezhető költői nyelvi elemeit alkotják. Nyelvészeti értelmezésük és leírásuk azt mutatja, hogy Pilinszky sokszor s a legkövetkezetesebb költői szabadsággal nem tartja be a természetes nyelvhasználat és az ún. irodalmi köz nyelv szabályait a hiányos versmondatok szerkesztésekor, minthogy tudatos költészetszemléleti programja a költői beszéd nehézségeinek a beépítése a költészet, a versek információs tartalmai közé. Esszéisztikus prózájából tudhatjuk, hogy a második

világháború tragédiái utáni költői beszédet a *dadogás* szóval is jellemezte, s értelmezésemben idéztem verssorát a haldokló anya beszédhelyzetéről, aki, predikatív állításra már képtelenül, csupán kimondja a szemantikailag nagyon hangsúlyos *tenger* főnevet. A költői én esetenként nem tehet folyamatos, jól formált nyelvi közléseket, állításokat, hanem az agrammatikusságot is vállalva csupán különböző módon hiányos, töredékes, rész jellegű megnevezéseket.

A tagolatlan, egy főtagú, hiányos szerkezetű nominális mondatok úgy tartoznak a *detrakció* (*mondatelem elhagyása*) retorikai alakzatai közé, hogy sokszor, amikor a szöveggörnyezetben predikációval nem egészülnek ki, amikor szintaktikai struktúra egyértelműen nem rendelhető hozzájuk, a *gondolat elhagyása* is kimutatható bennük, az *aposiopesis* retorikai alakzatai közé is tartoznak, például a kérdőjellel ellátott puszta főnévi megnevezések többsége.

Tolcsvai Nagy Gábor Pilinszky-könyvében (TOLCSVAI NAGY 2002; 74, 66) foglalkozik a nominális mondat kérdéseivel Pilinszky János költői nyelvében. Hangsúlyozni kívánom a nominális mondat *személytelenségéről* tett megfigyeléseit, miszerint „[a] rövid tagmondatok, az ige nélküli puszta megnevezések azonban minden alkalommal a beszélő nézőpontjának a visszavonását kísérik meg.” Fontosnak tűnik hangsúlyozni egy másik megállapítását is: „A nominális mondat a magyar nyelvben is a puszta létezészt reprezentálja, annak ellenére, hogy éppen a létige hiányzik belőle.”

A predikatív állítás, közlésfunkció elmaradása vagy homályba kerülése a tagolatlan, egy főtagú nominális mondatokban a főnevek megnevező és ábrázoló funkcióját, stílusértékét erősíti meg, amit kiegészíthetünk a Tolcsvai Nagy Gábor által megfogalmazott *reprezentatív* értékükkel. Az időszerkezet nélküli puszta főnévi megnevezések az időtlenség állapotában *reprezentálják* a szótesttel megnevezett, ábrázolt dolgot, tárgyat, fogalmat.

Dienes Dóra idézett tanulmányában hangsúlyozza, hogy ez a hiányos nominális mondattípus nem a beszélt nyelvben, hanem az írott nyelvben, az irodalmi szövegekben jelenik meg élő mondataalakzatként. Ugyanakkor Szatmári István stilisztikai magyarázatában a nominális stílus és egyben a tagolatlan hiányos nominális mondatok megjelenését a modern (magyar) irodalomban „a lényeglátásra, életszerűsége való törekvés” és „a beszélt nyelvhez közelítés” szándéka indokolja. A két megállapítás nem zárja ki egymást. Kétségtelen, hogy élőnyelvi beszélgetéseinkben törekszünk jól formált mondatokat alkotni, predikatív állításokat, közléseket tenni. Pilinszky János viszont a modern költői nyelv alakításának folyamatát jellemezve a *dadogáshoz* hasonlította azt, tehát élőnyelvi megnyilatkozáshoz. Úgy gondolom, hogy a modern költő törekvése a nominális stílus kialakítására, s ezen belül a tagolatlan, hiányos

nominális mondatok, a pusztá főnévi megnevezések erőteljes alkalmazására egy természetszerűen adott, mintegy ősi, finnugor biztonságérzetből is következik, miszerint a nominális stílus, a nominális mondatok a költészetben a mai magyar nyelv eredeti tulajdonságát képezhetik.

Irodalom

- BÁNRÉTI Zoltán (1992): A mellérendelés = Kiefer Ferenc, szerk.: Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Bp., 715—796.
- BENCZÉDY – FÁBIÁN – RÁCZ – VELCSOVNÉ (1968): A mai magyar nyelv. Bp.
- BERRÁR Jolán (1977): Alany és állítmány = Rácz Endre és Szathmári István, szerk.: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Tankönyvkiadó, Bp., 79–93.
- DIENES Dóra (1977): Tagolatlan mondatok beszédfunkció szerinti megoszlása. Néprajz és nyelvtudomány, XXI., Szeged
- DIENES Dóra (1978): A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. Akadémiai Kiadó, Bp.
- P. EÖRY Vilma (1991): A nominális mondat fogalma a magyar nyelvtudományban = Kiss Jenő és Szűts László, szerk.: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Akadémiai Kiadó, Bp.
- GAUTHIOT, Robert (1908): La phrase nominale en finno-ougrien = Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, XV., 201–227.
- GOMBOCZ Zoltán (1909): A finn-ugor nominális mondatok. Magyar Nyelv, V., 3.
- HADROVICS László (1969): A funkcionális magyar mondattan alapjai. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HERCZEG Gyula (1956): A nominális stílus a magyarban. Magyar Nyelvőr LXXX., 40—57. és 204—217.
- KÁROLY Sándor (1970): A mondatfajták = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan II. Mondattan, Akadémiai Kiadó, Budapest, 23—64.
- KLEMM Antal (1917): A van és vannak úgynevezett kihagyása. Magyar Nyelv, XIII., 9—10., 265—270.
- RADICS Katalin (1984): Tipológiai és grammatikai jegyzetek a nominális mondatokról. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, XV., 257—279.
- SIMONYI Zsigmond (1895): Mondattani vázlatok I. A hiányos mondatok. Nyelvtudományi Közlemények, 25., Bp.
- SZATHMÁRI István (2004): Stilisztikai Lexikon. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY Gábor (2002): Pilinszky János. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- TOMPA József, szerk. (1970): A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan II. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Bp.

ELLIPTICAL OR NOMINAL CLAUSE WITH ONE MAIN CONSTITUENT IN JÁNOS PILINSZKY'S POETIC LANGUAGE

The study looks at the elliptical or nominal sentences with one main constituent in János Pilinszky's poetic language. It calls attention to the fact that Pilinszky by using elliptical nominal sentences, designating by mere nouns, creates in writing the counterpart of stammering in speech.

Keywords: nominal clause, elliptical nominal clause, structural ellipsis, constitutional clause, elliptical or nominal sentences with one main constituent, elliptical nominal sentence in poetry, nominal sentence with one main constituent

ETO: 811.511.141:808,5"465.8/.12"

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Vukov Raffai Éva

Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka, Strossmayer u. 11.
vraffaieva@indamail.hu
eva.vraffai@magister.uns.ac.rs

AZ EXPLICIT BESZÉDMÓD ELEMEINEK MEGJELENÉSE A 8–12 ÉVES KORÚAK BESZÉDÉBEN

Elements of Elaborated Code in the Speech of 8 – 12 Year
Old Children

Általános iskolás korú gyerekek beszédmódját vizsgálva felmerül a kérdés, hogyan mérhető a szóbeli nyelvi teljesítmény. Pap és Pléh (1972) a szituációhoz kötöttséget vizsgálta elsősorban, öt mutató kialakításának segítségével. Oláh Őrsi (2005) ezen a nyomdokon haladva további tartalmi szempontokat vett figyelembe. A szabadkai tanulók szóbeli szövegalkotását megvizsgálva mindezeknek a kutatásoknak az eredményeit felhasználtuk.

Kulcsszavak: szóbeli szövegalkotás, Pap — Pléh kutatása, szituációhoz kötöttség, explicit beszédmód, szabadkai iskolások

Munkámban általános iskolás korú gyerekek beszédmódját, nyelvi szocializációjának állomásait vizsgálom. A kutatásnak része egy átfogó, beszélgetési szokásokra, szövegértésre vonatkozó felmérés, valamint az adott korosztály tagjaival készített beszélgetés. A beszélgetés részben a verbális kommunikációs szokásokat kutatja, részben pedig a szóbeli szövegalkotás készségét vizsgálja. A szóbeli szövegalkotásra képsorok felhasználásával kerül sor. Előadásomban 15 nyolcéves, 18 tízéves és 12 tizenkétéves gyerek adott képsor alapján alkotott szóbeli szövegének vizsgálati lehetőségeit és a szövegek sajátosságait mutatom be.

Magyar anyanyelvű gyerekek szóbeli szövegalkotási készségét az elmúlt évtizedekben Pap és Pléh a 70-es években, Réger Zita a 80-as években, illetve évtizedünkben Oláh Őrsi vizsgálta.

Meghatározó fontosságú Pap és Pléh (l.: PAP – PLÉH 1972) kutatása, amely a szociális helyzet és a beszéd összefüggéseit tekintette át iskolakezdő gyerekeknél. Ebből a vizsgálatból az derül ki, hogy nem is annyira a szülő iskolai végzettsége és munkahelye az, ami befolyásolja a gyerek beszédképességét, sokkal inkább a lakóhely, városon belül a környék és az iskola. Tehát magasabb presztízsű lakóhelyen élő és iskolába járó gyerek beszédtevékenysége a kiválasztott mutatók alapján a szülők iskolázottságától függetlenül is magasabb színvonalú, mint az alacsonyabb presztízsű helyen élőké. Mindebből arra a következtetésre is juthatunk, hogy egy kétnyelvű környezetben élő gyermek kisebbségi anyanyelvű lévén eleve elszenved bizonyos hátrányt. Mindemellet az egynyelvű közösségben tett fenti megfigyelésnek a magyarázata az is lehet, hogy a magasabb presztízsű környékre költöző szülő eleve szem előtt tartja gyermeke felzárkóztatását a magasabb iskolázottságú szülők gyermekeihez.

Pap és Pléh (uo.) Bernstein nyomán a szituációhoz kötöttséget vizsgálta elsősorban. A vizsgálatukban szereplő gyerekek képsorok alapján szóbeli szövegalkotást végeztek, s az általuk alkotott szöveg nyelvi elemeinek szituatív jellegét elemezték különböző mutatók segítségével. A szerzőknek sikerült olyan összetett képletet létrehozniuk, amely lehetővé teszi a szóbeli szövegek mérését és összehasonlítását. Természetesen öt mutatójuk azokat a szövegsajátosságokat domborítja ki, illetve vizsgálja, amelyeket téziseik szerint vizsgálni érdemes, ezek pedig főként a szituációhoz való kötöttség tükröződései a beszédmódban, azaz a Bernstein-féle korlátozott kód lenyomatai.

A beszéd szituációhoz kötöttségét tükröző első mutatójuk azokat a szövegrészeket dolgozza fel, amelyek nyíltan utalnak a szituációra, például „itt az van”, „itt az történik” stb. A gyermek ezekkel a megnyilvánulásokkal a vizsgálatvezető felnőtt figyelmét igyekszik deiktikusan a megfelelő szituációs elemre irányítani, és ezzel tulajdonképpen lehetőséget teremt magának arra, hogy a megfelelő képpel vagy képrészlettel kapcsolatos közölnivalóját kevésbé explikálja. A szituációhoz való kötöttséget (Sz) úgy határozzák meg, hogy összevetik a használt kommunikációs egységek számát az indokolatlanul szituatív elemeket tartalmazó egységek számával.

A szituációhoz kötöttség a névelőhasználatban is megmutatkozik. A határozott névelő (a, az) használatának feltétele a magyarban a formális nyelvi leírás szerint a megfelelő névszó denotátumának kulturális általánosságú ismertsége vagy az, hogy a szövegben korábban már meg volt említve. Feltételeztük, hogy a képleírás viszonyai között a főnevek határozott név-

elővel való bevezetését első említéskor indokolhatja a beszélő és hallgató számára közös perceptuális helyzeten keresztül „ismertség”. Eszerint az „Egy fiú csirkét süt” kezdet szituációtól független, míg a „A fiú csirkét süt” szituációhoz kötött megoldás. A második mutató (ExNe – exoforikus névelőhasználat) az első említéskor határozott névelőkkel felbukkanó főnevek száma az összes különböző főnév százalékában kifejezve.

A harmadik mutató (anaforikus dominancia – AD) értéke úgy jött létre, hogy az exoforikus használatú névmások és a szituatív fragmentumok összegéből kivonták az anaforikusan használt névmások és az anaforikus fragmentumok összegét. Ha az így kapott érték pozitív, akkor a szöveg exoforikus, ha negatív, akkor anaforikus dominanciájú.

Anaforikus az a névmás, amelynek denotátuma a szöveggörnyezetben tartalmas szóval meg van nevezve, a többi névmás exoforikus, azaz csak a szituáció, illetve ebben az esetben a képek alapján lehet tudni, hogy mire utal. A szöveggörnyezetből kiegészülő fragmentumokat anaforikus, a szituációból kiegészülőket szituatív fragmentumoknak nevezzük. Szituációból kiegészülő névmások az alábbi szövegrészekben felbukkanó névmások: *beletették egy ilyen kis izébe; akkó veszi ki eztet; az egér elkezdett ottan olvasgatni; meg ott van a sült tyúk.*

Pap és Pléh negyedik mutatója a szövegek általános színvonalára vonatkozik, s a bonyolultabb szerkezetek arányát fejezi ki (BSz). Szintaktikai elemzés alapján a kommunikációs egységek számából levonják az alany-állítmány, alany-állítmány-tárgy, alany-állítvány-állandó határozós szerkezetként elemzett egységek, illetve az ezeknek megfelelő fragmentumok számát, a fennmaradt egységek számát az összes kommunikációs egység százalékarányában fejezik ki.

Még egy ötödik mutatót is megszerkesztett a Pap — Pléh szerzőpáros, méghozzá az első két mutató eredményének az átlaga adja az SzV, azaz a szituációra vonatkoztatás jelentésű mutató értékét. Azért van szükség erre a mutatóra, mivel a szituációra vonatkozás vagy az exoforikus névmásokban vagy a szituációra vonatkozó kifejezésekben nyilvánul meg, így ez a mutató a kettő átlagaként általában mutat rá a szituatív jellegre.

Az említett öt mutató közül a bonyolultabb szintaktikai szerkezetek arányát kifejező mutató (BSz) a legfüggetlenebb a beszéd szituációfüggőségének mérésétől. Önmagában is aránylag általános képet ad a beszélő teljesítményéről.

Oláh Örsi Tibor (OLÁH ÖRSI 2005) több mint 30 évvel később megjelent tanulmányában hivatkozik az imént részletezett elemzési eljárásra, s annak elemeit felhasználva megalkotja képletét, amely a szóbeli szöveg főbb tényezőjét alapul véve, négy plusz egy érték meghatározásával, egy értékben sűríti a feltárt tényezőket.

Vizsgálatában az egyik legfontosabb mutató a képi elemfelismerések száma s az elemek beépítése a felhasználó szövegébe. Elemnek nevez minden szituatív erejű képi egységet, mely információt tartalmaz. Valójában adott képi elemek felhasználásával összefüggő szövegalkotást végez a diák. A képi elemek felismerései során megjelenhetnek hibás absztrakciók, nem explicit következtetések. A hibás absztrakciók száma, típusa adja a szöveg redundanciamutatójának egyik összetevőjét. A verbális teljesítmény vizsgálatánál a tartalmas (kontextusfüggő, explicit) és tartalmatlan (implicit) igék használatát is figyelembe veszi. Az exoforikussal ellentétben az anaforikus (a szöveggörnyezetből már ismert, megnevezett denotátum mellett megjelenő) névmás használata az a tartalmas kifejezési mód, amely változatosabb nyelvhasználatot mutat.

Tézisei között szerepel a szöveg explicit értéke és a tanulmányi eredmény közötti egyenes irányú összefüggés megléte. A logikai kifejtések száma, az explicit megnyilatkozások típusai alapján állapít meg nyelvi jellegzetességeket. Pap és Pléh vizsgálati eljárásától ez az elemzési mód abban is különbözik, hogy figyelembe veszi a szóbeli szöveg redundás elemeit.

Oláh Örsi kutatása arra mutat rá, hogy a szóbeli szövegalkotás színvonalát tekintve szignifikáns különbség nem figyelhető meg a vidéki iskolák, illetve a budapesti iskolák tanulóinak teljesítménye között. Az iskolai összteljesítmény összefügg a szülők iskolázottsági háttérével. Jobb eredmények születtek az olyan családi háttérrel rendelkező gyerekeknek, ahol a család részéről az olvasás, a könyvek szeretete megalapozott (több könyv található a háztartásban), jobbak a lakáskörülmények, a gyermek szabadidejének nagy részét otthon tölti (még akkor is, ha a család naponta csak egy-két órát tud együtt tölteni).

Oláh Örsi (OLÁH ÖRSI 2006) másik vizsgálatában a szóbeli szövegalkotás eredményességét elemfelismerési átlag és szövegösszetettségi mutatók alapján határozza meg. A szövegösszetettségi mutatókat az alábbi kritériumok alapján határozza meg:

A gyenge szövegalkotások jellegzetességei a következők:

- fogalmi egysíkúság (mindenki fiú, néni)
- denotatív hiányosságok pl.: A madarak (magokat) csipegetnek.
- helytelen megállapítások és felismerések
- hiányos mondatok, fogalmi rések, a jelzős szerkezetek hiánya
- átértelmezett feladat, a feladat helytelen értelmezése
- az igei struktúrák hiánya
- a képi szerveződést, a cselekvési helyzeteket önmagára vonatkoztatja, személyessé teszi a képet, nem általánosít

- sematikus tömondatok, az SV-szerkezetek nagy száma (pl.: A gyerek játszik. A kutya ugat. A madarak esznek.).

Másrészt a fejlettebb nyelvi kompetenciát mutató szóbeli szövegek jellegzetességei a következők:

- fogalmi színesség
- mondatbővítmények nagyobb száma
- választékosabb nyelvhasználat
- térbeli relációk felismerése
- azonosítás, elkülönítés: a diák külön szemléli a képi tereket
- megjelenik az időszemlélet, az egyidejűség, az egymásutániség
- egységességre törekvés, egy egészként szemléli a képet
- érzelmi megnyilatkozások a képről (pl.: Szép tavasz van.)
- a szinonimitás megléte (pl.: A cica az utcán kóborol. A fiú az utcán kerekedik.)
- a részek között ok-okozati kapcsolatokat teremt.

A felsorolt tényezők valóban meghatározó tényezői a szóbeli szövegnek, viszont mindezek figyelembevétele megnehezíti a szóbeli produktumok értékelhetőségét, mérését és összehasonlítását.

A vizsgált 8–12 éves szabadkai gyerekek lejegyzett szóbeli szövegeinek jellegzetességei kifejezhetők a jellegzetességek leírásával, kategorizálásával, illetve valamivel egzaktabb és mérhetőbb módon: mutatók kialakításával és az értékek meghatározásával.

A 8–10 évesek beszédprodukciójának köznyelvi normától eltérő jellemzői:

- szituációfüggőség
- referencia nélküli névmások
- szövegből ki nem egészülő szerkezeti fragmentumok: hiányos mondatok, állítmány és a szövegből ki nem következtethető, nem jelölt alany
- tömondatok
- szókincsbeli és fogalmi hiányosság
- töltelékszavak
- felsorolás jellegű leírás, jellemzés a képek alapján
- önjavítás, bizonytalanság.

Az idősebbeknél:

- helytelen nyelvi megformálású mondatok, helytelen következtetések
- helytelen igehasználat
- helytelen kötőszóhasználat és ok-okozati összefüggések

A Pap – Pléh-féle szövegvizsgálati eljárás kritériumai nagyban utalnak azokra a jellegzetességekre, amelyek a szabadkai iskolások szóbeli szövegalkotásának vizsgálatakor megfigyelhetők, kivéve a szókincsbeli és fogalmi hiányosságot (pl. csíkos macska círmos helyett), a redundáns elemek megjelenését és azokat a nyelvi jellegzetességeket, amelyek regionális jellegűek, nem a szövegalkotás specifikumai közé tartoznak, de egy szövegen belül nyomon követhetők, mint például a -t végű igék ragozási formái (lássa, láti – 3. személyben), hibás mondszerkesztés.

Ami a 8 éves és a 10 éves szabadkai gyerekek szóbeli szövegalkotási különbségeit illeti, a Pap – Pléh-féle módszerrel végzett vizsgálat eredményei jelentősebb fejlődést az anaforisztikus dominancia meghatározóbb jelenlétében és a bonyolultabb mondszerkesztésben mutatnak. Az egyéb mutatók tekintetében csak egy kevés különbséget észlelhetünk az értékekben a 10 évesek javára.

A gyerekeknél tapasztalt szóbeli szövegalkotások elemzésének eredménye a Pap – Pléh-féle (PAP – PLÉH 1972) vizsgálati eljárás mutatóinak felhasználásával:

Minta	2.o. N=15	4.o N=18	6.o. N=12
Sz	18%	17%	25%
ExNe	48%	41%	40%
SzV	33%	28%	32%
AD	-4	-7	-10
BSz	15%	41%	70%

A 12 évesek szövegalkotásának színvonalát vizsgálva szembeötlő a jelentősebb színvonalbeli különbség az egyes adatközlők között. Míg a 8 évesek teljesítményei közel azonos értékeket mutatnak szülői háttértől függetlenül is, addig a 12 évesek értékei között nagyobb a szórás. A csoport egy részének szövegalkotását tekintve az anaforisztikus dominancia magasabb fokú, szinte teljes egészében ez jellemző szövegalkotásmódjukra, a bonyolultabb mondszerkezetek aránya is magas, meghaladja a 80 %-ot. Jellemző még erre a korosztályra, hogy a fiatalabbaktól eltérően érzelmi attitűd is megjelenik a szövegalkotásban, valamint a képsor kreatívabb értelmezése. A 12 éves beszélő figyel már a szinonimák alkalmazására, érezhetően a formális regiszterből merít a képről való beszéléskor. A Pap – Pléh-féle módszer nem domborítja ki megfelelően az idősebb korosztály szóbeli szövegalkotásának szókincsbeli, szerkezetbeli gazdagságát (nem is ez a célja). Az Oláh Őrsi által javasolt szempontok átfogóbb vizsgálatot látnak elő, viszont kevésbé mérhetőek.

Előadásom címében azt ígértem, hogy a korosztály explicit beszédmód-jának elemeit veszem számba, mégis inkább azokkal a kutatási eljárásokkal, mérési lehetőségekkel foglalkoztam, amelyek lehetővé teszik az említett nyelvi elemek kiemelését, az általuk fémjelzett szóbeli szövegek összehasonlítását. Az ilyen vizsgálat esetében a legfontosabb a megalapozott, jól kiválasztott vizsgálati mód, amely felméri a szövegjellegzetességeket és ráépül azokra az elemekre, amelyek mutatóértékűek. Ezek közül igyekeztem bemutatni néhányat.

Irodalom

- OLÁH ÖRSI Tibor (2005): Az iskolai sikertelenség szociolingvisztikai megközelítése. Új Pedagógiai Szemle, 6–7., URL: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00094/2005-07-ta-Olah-Iskolai.html>
- OLÁH ÖRSI Tibor (2006): Látens részképesség-problémák és a nyelvi kompetencia kapcsolata. Gyógypedagógiai Szemle, 1., 9–23.
URL: http://magyar.fazekas.hu/pdf.php?page_id=120
- PAP Mária – PLÉH Csaba (1972): A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén. Valóság, 15/2., 52–58.

ELEMENTS OF ELABORATED CODE IN THE SPEECH OF 8 – 12 YEAR OLD CHILDREN

Studying the speech of primary school children the question arises how one can measure their oral linguistic performance. Pap and Pléh (1972) studied bondedness to situation using five indices. Following in their footsteps, Oláh Örsi (2005) took into consideration further context based viewpoints.

Keywords: oral text formation, researches by Pap-Pléh, bondedness to situation, elaborated code in speech, school children in Szabadka

ETO: 811.511.141(497.113):81'28

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Tóth Anita

Svetozar Miletić Általános Iskola
Verbász
rolandujvari@yahoo.com

A NYELVJÁRÁSHOZ VALÓ VISZONYULÁS

Attitűdvizsgálat Bácsfeketehegyen az általános iskolások körében)

Attitudes toward Dialect

A research into attitudes among primary school students at
Bácsfeketehegy

A kutatás témája a nyelvjárással szemben kialakult attitűd vizsgálata, melyet szociolingvisztikai kérdőív segítségével végeztünk el. A kutatás alanyai a bácsfeketehegyi Nikola Đurković Általános Iskola 5., 6., 7. és 8. osztályos magyar anyanyelvű tanulói. A kérdőív két tematikus egységből épül fel. Az első tematikus egység az adatközlők általános adatait tartalmazza. A második tematikus egység a nyelvjárással és a nyelvjárási szavakkal foglalkozik. Dolgozatom megírásához a második tematikus egységből dolgoztam ki három kérdést. E három kérdésből kiderül, hogy az adatközlők tudják-e, mi a nyelvjárás.

Kulcsszavak: nyelvi attitűd, a nyelvjárás meghatározása, nyelvjárással szemben kialakult attitűd, Bácsfeketehegy

Bevezető

Dolgozatom témája a bácsfeketehegyi általános iskolások 5., 6., 7. és 8. osztályos tanulóinak nyelvjárással szemben kialakult attitűdjének vizsgálata. Ezért szükségesnek tartom a nyelvi attitűd definiálását.

A kutatáshoz kérdőíves módszert használtam. A kérdőív három tematikus egységből épül fel. Az első tematikus egység az adatközlők általános adatait tartalmazza. A második tematikus egység a nyelvjárással és a nyelvjárási szavakkal foglalkozik. A harmadik tematikus egységben adatközlőim a véleményüket fejtik ki településük nyelvjárásáról. Dolgozatom megírásához a második tematikus egységből dolgoztam ki három kérdést. E három kérdésből kiderül, hogy az adatközlők tudják-e, mi a nyelvjárás. A 9. kérdésben a

hat megadott szó közül az adatközlőnek be kell kereteznie azokat, amelyek szerinte a nyelvjárásból származnak. Ezt követően a 10. kérdésből megtudjuk, hogy az adatközlő tudja-e, mi a nyelvjárási. Majd a 11. kérdésben a nyelvjárási definíciók következnek, ahol az adatközlőnek be kell kereteznie azt a definíciót, amely szerinte a nyelvjárást határozza meg.

Célkitűzések és hipotézisek

Célom az volt, hogy megismerjem az 5., 6., 7. és 8. osztályosok nyelvjárással szemben kialakult attitűdjét. Azt szeretnénk megtudni, hogy a gyerekekben az irodalmi nyelv, a köznyelv és a nyelvjárási vonatkozásában kialakult rangsor milyen hierarchiát eredményez.

Hipotézisek

A kutatás alapjául szolgáló kérdőív alapján a következő hipotézisek állíthatók fel:

- Az adatközlők többsége helytelenül választja ki a nyelvjárási szavakat a köznyelvi és nyelvjárási szavak közül.
- Az adatközlők többsége úgy ítéli meg, hogy tudja, mi a nyelvjárási.
- Az adatközlők többsége úgy véli, hogy a nyelvjárási az a nyelvváltozat, amelyről a szomszéd településeken élő társaik felismerik őket.

Nyelvi attitűd

A nyelvi attitűd az adott nyelvhez vagy nyelvváltozathoz fűződő vélemény, amely pozitívan vagy negatívan értékeli. A nyelvi attitűd eredete szerint kétféle megközelítésben jelenik meg a szakirodalomban (vö. BORBÉLY 2001). Abban mindenki egyetért, hogy az emberi viselkedés és a nyelvi attitűd szoros kapcsolatban áll egymással. Abban viszont eltérnek a vélemények, hogy az említettek közül mely tényező hat elsőként a másikra. Egyesek szerint a viselkedés függ a már eleve kialakult nyelvi attitűdtől (Lambert), mások (Brudner – Douglas) pedig éppen az említettek ellenkezőjét állítják: Woolard – Gahng szerint a nyelvi attitűdöket egyaránt befolyásolják politikai és nyelvpolitikai, valamint társadalmi tényezők (vö. BORBÉLY 2001).

A nyelvi attitűdvizsgálatok három módszer szerint végezhetők.

1. Véleményt tükröz és szolgáltat az adatközlő önéletrajza, de pusztán megfigyeléssel is gyűjthetőek adatok.
2. További módszerként említhető az adatközlőhöz szóló direkt kérdés, melyet írásban vagy interjú keretében gyűjthetünk.
3. A harmadik módszert (matched-guise módszer) 1960-ban vezette be

Lambert, Gardner, Hodson és Fillenbaum. Ezzel az indirekt módszerrel az adatközlő két vagy több nyelvet, illetve nyelvváltozatot értékel egyidejűleg (vö. BARTHA 2005).

A nyelvjárás meghatározása

A magyarban három fő nyelvváltozattípust különböztetünk meg: 1. A területi nyelvváltozatokhoz sorolhatjuk a nyelvjárásokat és a regionális köznyelveket, 2. a társadalmi nyelvváltozatok a csoport- és szaknyelveket ölelik fel, 3. a köznyelvi nyelvváltozatok viszont a beszélt és az írott köznyelvet foglalják magukba. Minden nyelvváltozat rendelkezik csak rá jellemző funkcióval, azonban közös funkcióik is vannak.

A nyelvjárás „az általános meghatározás szerint egy adott nyelvnek a változata, amely a nyelvterület egy részén használatos. (Szemben a társadalmi nyelvváltozatokkal, amelyek nem területi, hanem társadalmi – réteg- és csoportnyelvi – kötöttségűek)”. (KIEFER 2006; 518–519)

A nyelvjárások aszerint is csoportosíthatók, hogy mely területhez köthetők. A szakirodalom tanúsága (vö. KIEFER 2006) szerint minél kisebb a terület, melyen egy nyelvjárást beszélnek, annál egységesebb a nyelvjárás. E szerint az álláspont szerint kis, közepes és nagy területű nyelvjárásokat különböztethetünk meg. A kis területű nyelvjárások, azaz az ún. helyi nyelvjárások egy faluhoz vagy kisvároshoz köthetők. A földrajzilag egymáshoz közel álló területek nyelvjárásai, melyek helyi nyelvjárások ugyan, de szókészletüket és nyelvtani rendszerüket tekintve majdhogynem azonosak, nyelvjáráscsoportot alkotnak.

Kiss Jenő a nyelvjárás meghatározására a következő választ adja: „A magyar nyelvközösség tagjainak a körében a mindennapos nyelvhasználatban nyelvjárásokról szólván a területi alapon elkülönülő nyelvváltozatokra, az elsősorban a falvakban élőkől használt s a köznyelvtől elütő nyelvi formákra gondolunk.” (KISS 2001)

Minden nyelv nyelvváltozatok együttese. Minden nyelvváltozatnak vannak csak rá jellemző használati területei, és egymással sokrétű kölcsönös kapcsolatban állnak. Ezért meghatározni legjobban egymáshoz viszonyítva lehet őket. (vö. A. JÁSZÓ 2004; 2) „A nyelvjárás is viszonyfogalom tehát, amely egymást kölcsönösen kiegészítő (komplementer) párjának, »ellenpólusá«-nak: a (beszélt) köznyelvnek a viszonylatában, tudniillik az attól való eltérés mékénjtében és mértékében határozható meg legvilágosabban.” (KISS 2001)

A nyelvjárás fogalmának a meghatározásakor több szempontot is figyelembe kell venni. Ha a szélesebb körű fogalom, vagyis a nyelv összefüggésében gondolkodunk, akkor azt látjuk, hogy a nyelvjárás a nyelv egyik része, ahogy a köznyelv is az (rész–egész viszony).

„Nyelvi értelemben a nyelvjárás nyelvi jelenségek sajátos, egyedi ötvö-zete, komplexuma, rendszere, amelynek egysége befelé, önállósága kifelé viszonylagos. Ha a nyelvjárás–köznyelv viszonylatot történetileg tekintjük át, akkor megállapíthatjuk, hogy a nyelvjárás az a nyelvváltozat, amely idő-ben megelőzi a köznyelvet, hogy tehát a nyelvjárás és a köznyelv viszonya az előzmény–következmény viszonnal írható le. Maradva a nyelvjárás–köznyelv viszonnál, azt is megállapíthatjuk, hogy a köznyelv általában a tudatosan, többnyire intézményes keretek között megtanult nyelvváltozat, a nyelvjárást ezzel szemben beszélői spontán módon sajátítják el. Ez egyszer-smind azt is jelenti, hogy a nyelvjárás az elsődlegesen elsajátított nyelvvál-tozata a nyelvjárási beszélőknek, a köznyelv pedig a másodlagosan meg-tanult változat. A köznyelvvél s a társadalmi nyelvváltozatok többségével szemben a nyelvjárások a legtöbb nyelvben azzal is jellemezhetők, hogy csak beszélt nyelvi változatok. A társadalmi nyelvváltozatokhoz hasonlóan a nyelvjárások lehetnek csoportspecifikusak, amennyiben például a magyar-ban a nyelvjárások elsősorban a parasztság, illetőleg a földművelésből élők nyelvváltozatai. Általános jegyük viszont a nyelvjárásoknak a helyi, területi kötöttségük, hogy tehát egy nyelvterületnek nem az egészén, csupán kisebb-nagyobb részén beszélnek, használják őket.” (vö. KISS 2001)

Azok a legfontosabb kategóriák, amelyek ma a nyelvjárást meghatároz-zák, összefoglalva a következők:

- „1. *rendszerváltozat* (a nyelvjárásrendszer az adott nyelven belül);
2. *területi kötöttség* (valamennyi többi nyelvváltozattal szemben haszná-lata helyi kötöttségű);
3. *standardizáltság hiánya* (a nyelvjárás normatív ugyan, de nem nor-matizált, illetőleg a nyelvjárásnak a legtöbb nyelvben nincs saját írásbelisé-ge, tehát elsődlegesen beszélt nyelvi változat, ebből is következően társadal-mi szerepköre, súlya kisebb, presztízse alacsonyabb);
4. *korlátozott kommunikációs érvényesség* (elsősorban, illetőleg a nyelv-vek nagy részében csak szóbeli közlésekben vagy csupán meghatározott be-szédhelyzetekben használjuk).

Az említett négy kritérium a *differentia specifica*, tehát azok a megkü-lönböztető jegyek, amelyek a nyelvjárásoknak a nyelvi változatok közötti elkülönítésében, meghatározásában alapvetően fontosak.” (KISS 2001)

„A nyelvjárások a természetes nyelvek létezésének elsődleges formái, amelyekhez képest mindegyik többi nyelvváltozat másodlagos, tehát a nyelvjárásokból vált ki. Természetes ennek ismeretében, hogy a szűkebb ér-telemben vett, s csak nyelvi alapon nyugvó definícióval a nyelvjárások nem különíthetők el egzakt módon a nyelv egyéb változataitól. A nyelvközössé-gek nyelvhasználatában jelentkező különbségek a beszélők nyelven kívüli

adottságaival a legszorosabb összefüggésben vannak. Márpedig ha a nyelvi és a nyelven kívüli tényezők ily szoros kapcsolatban vannak, akkor ennek a nyelvjárás meghatározásában is kifejezésre kell jutnia. A nyelvjárás-definíció legtöbb kritériuma eszerint a nyelvjárás szociolingvisztikai létfeltételeiből vezethető le. Mindezek alapján a nyelvjárás egy adott nyelv többi nyelvváltozatából rendszerűen, azaz meghatározott szabályok szerint többé-kevésbé s valamennyi szinten eltérő nyelvváltozat, amely területileg kötött, elsősorban szóbeli közlésre szánt, és mindenekelőtt a mindennapi életterületeket átfogó beszédmód, amelyet általában a falvakban felnőtt és ott lakó, a hozzá legalábbis semlegesen viszonyuló emberek elsődleges nyelvváltozatuként, spontán módon használnak a számunkra természetes, mindennapos, informális-familiáris beszédhelyzetekben, s elsősorban az egymás közötti kommunikációban.” (KISS 2001; 33–36)

A kérdőív tartalma és szerkezete

A kutatás témája a nyelvjárással szemben kialakult attitűd vizsgálata, melyet szociolingvisztikai kérdőív segítségével végeztünk el. A kutatás alanyai a bácsfeketehegyi Nikola Đurković Általános Iskola 5., 6., 7., és 8. osztályos magyar ajkú tanulói. A kérdőív anonim, és több tematikus egységből épül fel. A tematikus egységeket utólag határoztam meg, hogy a gyerekek számára ne legyen zavaró tényező.

A négy osztályban összesen 107 kérdőívet osztottam szét. 27-et ötödikben, 32-t hatodikban, 19-et hetedikben és 29-et nyolcadikban. Mivel a Susan Gal nyomán végzett szociolingvisztikai kutatások azt bizonyítják, hogy a nők és a férfiak egyre kisebb arányban ugyan, de eltérő nyelvi viselkedést tanúsítanak, ezért láttam indokoltnak a nemek szerinti attitűdvizsgálat elvégzését (vö. GÖNCZ 2004).

5. osztály: 13+14 (fiú+lány)

Összesen: 27

6. osztály: 15+17 (fiú+lány)

Összesen: 32

7. osztály: 12+7 (fiú+lány)

Összesen: 19

8. osztály: 14+15 (fiú+lány)

Összesen: 29

A kérdőív felépítése és a kutatás módszere

A kérdőív kérdéseit zárt és nyílt formában fogalmaztam meg. A zárt típusú kérdéseknél a válaszlehetőségek előre meg vannak fogalmazva, a nyílt típusú kérdéseknél pedig maga az adatközlő nyilvánítja ki véleményét. E két kérdéscsoport alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a zárt típusú kérdések egyértelművé teszik és megkönnyítik a válaszadást a gyerekek számára.

Zárt formában megfogalmazott kérdés (pl. *Tudod-e, mi a nyelvjárás?*) esetén csak egy megerősítést vagy tagadást várunk az adatközlőtől (Igen/Nem válaszlehetőségekkel). A zárt típusú kérdés előnye a jó kódolhatóság. Használata esetén azonban különös gonddal kell figyelni arra, hogy az Igen/Nem válaszlehetőségek minden esetben kielégítő és érvényes válaszok lehessenek a feltett kérdésre (BORBÉLY 2000).

A zárt típusú kérdések között találunk olyant is, amelyben a válaszlehetőségek ellentétpárokra épülnek, és az ellentétpár egyik tagját kellett bekarikázni.

Az adatok feldolgozását statisztikai módszerek segítségével készítettem el. Ezek a módszerek a következők: egytényezős varianciaanalízis és a kétmintás t-próba.

A nyelvjárásból származó szavak

9. kérdés: *Keretezd be azokat a szavakat, melyek szerinted a nyelvjárásból származnak!*

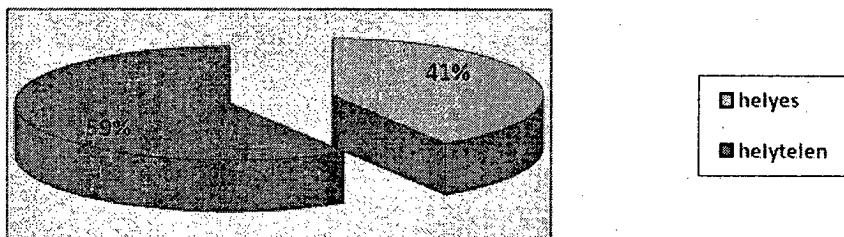
a) Píz b) Bornyú c) Kabát d) Föld e) Kík f) Táska

Azért tettem fel ezt a kérdést, hogy megbizonyosodjak arról, hogy adatközlőim meg tudják-e különböztetni a köznyelvi és a nyelvjárási szavakat.

A teljes minta a beérkezett válaszokkal

Válaszlehetőség	Válaszok száma
Helyes (a), b), e))	44
helytelen (c), d), f))	63
Összesen	107

9. kérdés: Keretezd be azokat a szavakat, melyek szerinted a nyelvjárásból származnak! (TELJES MINTA)

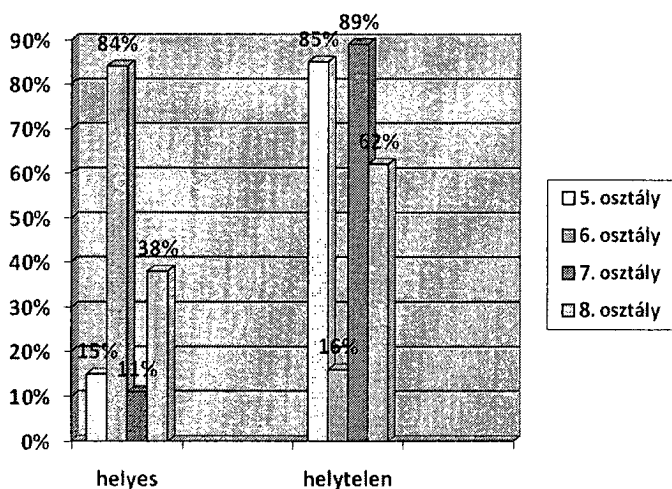
A válaszokra 41%-ban választottak helyesen adatközlőim, és 59%-ban helytelenül.

Osztályok szerinti csoportosítás

Válaszlehetőség	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
helyes (a), b), e))	4	27	2	11
helytelen (c), d), f))	23	5	17	18
Összesen	27	32	19	29

Most pedig nézzük meg a számokat százalékban kifejezve osztályok szerint!

9. kérdés: Keretezd be azokat a szavakat, melyek szerinted a nyelvjárásból származnak! (OSZTÁLYOK)

Az 5., 7. és 8. osztályban a tanulók legnagyobb százaléka helytelenül válaszolt, vagyis a megadott szavak közül nem tudta kiválasztani azokat, amelyek a nyelvjárásból származnak. A 6. osztályban pedig fordított a helyzet. Az adatközlők nagyobb százaléka helyesen válaszolt.

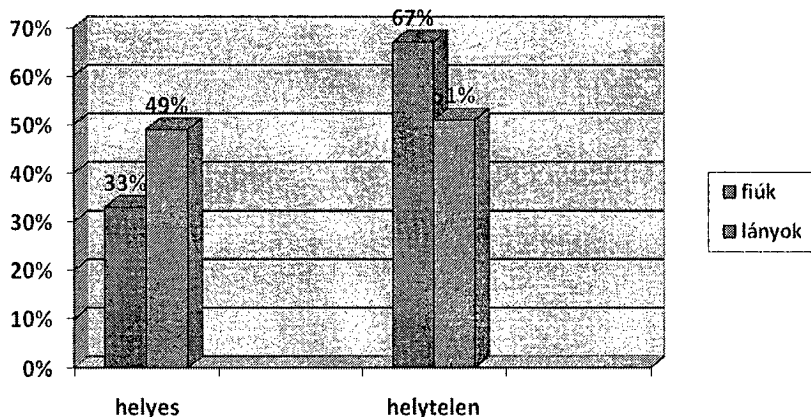
A négy osztály válaszainak számbeli különbözősége alapján nem mutatható ki szignifikáns differencia, mert az $F < F_{krit.}$ -től ($F = 0,482835$; $F_{krit.} = 5,987378$).

Nemek szerinti kategorizálás

Válaszlehetőség	fiúk	lányok
helyes (a), b), e))	18	26
helytelen (c), d), f))	36	27
Összesen	54	53

A fiúk és a lányok helyes és helytelen válaszainak számát nézzük meg a grafikonon százalékban kifejezve:

9. kérdés: Keretezd be azokat a szavakat, melyek szerinted a nyelvjárásból származnak! (NEMEK SZERINT)

A fiúk nagyobb százalékban adtak helytelen választ, mint a lányok. A lányoknál az eltérés a helyes és a helytelen válaszok között nem nagy (49% helyes, 51% helytelen).

A kétmintás t-próba nem mutatja ki a szórásnégyzetek lényeges eltérését ($t = 0,05547$, $t_{krit.} = 4,302653$).

Nyelvjárási tudat

10. kérdés: Tudod-e, mi a nyelvjárás?

a) Igen b) Nem

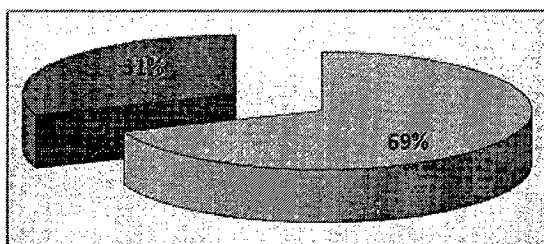
Ennél a kérdésnél arra voltam kíváncsi, hogy a gyerekek hogyan ítélik meg saját nyelvjárási tudásukat.

A teljes minta a beérkezett válaszokkal

Válaszlehetőség	Válaszok száma
a)	74
b)	33
Összesen	107

Lássuk a teljes minta számbeli adatait százalékban kifejezve:

10. kérdés: Tudod-e, mi a nyelvjárás? (TELJES MINTA)

a)
b)

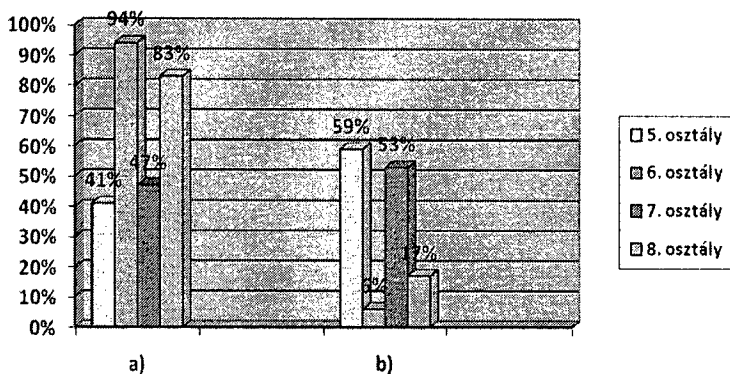
Az adatközlők a válaszok 69%-ában úgy ítélik meg, hogy tudják, 31%-ában pedig úgy vélik, hogy nem tudják, mi a nyelvjárás.

Ezek az adatok a gyerekek véleményét tükrözik, nem valós nyelvtudásukat.

Osztályok szerinti csoportosítás

Válaszlehetőség	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
a)	11	30	9	24
b)	16	2	10	5
Összesen	27	32	19	29

10. kérdés: Tudod-e, mi a nyelvjárás? (OSZTÁLYOK)

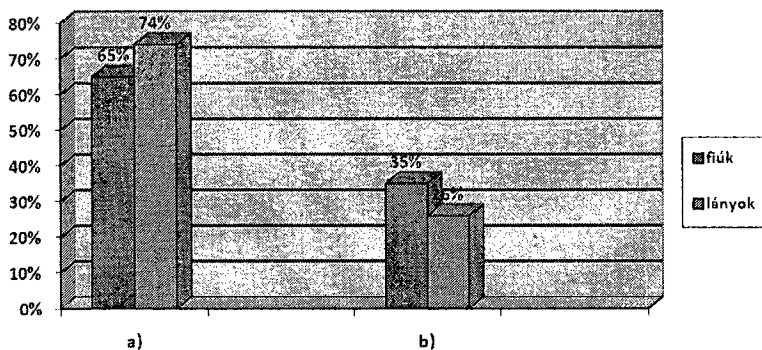
Az 5. osztályosok többsége úgy ítéli meg, hogy nem tudja, mi a nyelvjárás (59%), de 41%-uk úgy gondolja, hogy tudja. A 6. és 7. osztályosok többsége úgy ítéli meg, hogy tudja, mi a nyelvjárás, míg a 8. osztályban fordított az arány, habár a százalékok között nincs nagy eltérés.

A négy osztály válaszainak számbeli különbözősége alapján nem mutatható ki szignifikáns differencia, mert az $F < F_{krit.}$ -től ($F = 2,98933$; $F_{krit.} = 5,987378$).

Nemek szerinti kategorizálás

Válaszlehetőség	fiúk	lányok
a)	35	39
b)	19	14
Összesen	54	53

10. kérdés: Tudod-e, mi a nyelvjárás? (NEMEK SZERINT)

A fiúk és a lányok is nagyobb százalékban választottak úgy, hogy tudják, mi a nyelvjárás.

A kétmintás t-próba nem mutatja ki a szórásnégyzetek lényeges eltérését ($t = -0,03369$, $t_{krit.} = 4,302653$).

A nyelvjárás definíciói

11. kérdés: Keretezd be, azt a definíciót, amely meghatározza a nyelvjárást!

- a) Az a nyelvváltozat, amelyet gyermekkorotokban először megtanultatok.
- b) Az a nyelvváltozat, amelyet legjobban tudtok és szerettek.
- c) Az a nyelvváltozat, amelyről a szomszédos településeken élő társaitok felismernek benneteket.
- d) Az a nyelvváltozat, amelyet legjobban ismertek.
- e) Az a nyelvváltozat, amelyet leggyakrabban használtok.

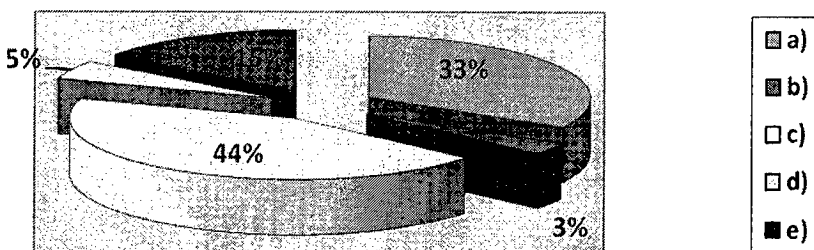
Ez a meghatározás-sor a Skutnabb–Kangas-féle modell szerint készült (GÖNCZ 1999; 95).

A nyelvjárás az anyanyelv egyik nyelvváltozata. E kérdés kapcsán az érdekelt, hogy adatközlőimhez mely definíció áll a legközelebb.

A teljes minta a beérkezett válaszokkal

Válaszlehetőség	Válaszok száma
a)	36
b)	3
c)	47
d)	5
e)	16
Összesen	107

11. kérdés: Keretezd be, azt a definíciót, amely meghatározza a nyelvjárást! (TELJES MINTA)

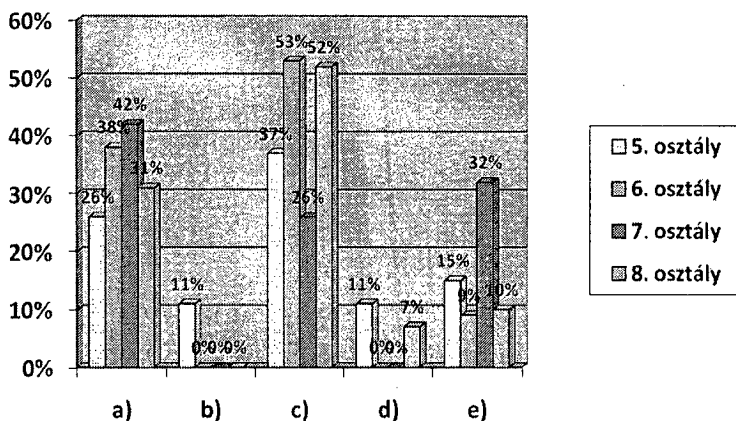

A válaszok 44%-ában a nyelvjárás az a nyelvváltozat, amelyről a szomszédos településen élő társaik felismerik őket, az adatok további 33%-ában pedig az a nyelvváltozat, amelyet gyermekkorukban először megtanultak. Az esetek 15%-ában az a nyelvváltozat, amelyet leggyakrabban használnak. A válaszolók 5%-a szerint a nyelvjárás az a nyelvváltozat, amelyet legjobban ismernek, 3%-uk szerint pedig az a nyelvváltozat, amelyet legjobban tudnak és szeretnek.

Osztályok szerinti csoportosítás

Válaszlehetőség	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
a)	7	12	8	9
b)	3	0	0	0
c)	10	17	5	15
d)	3	0	0	2
e)	4	3	6	3
Összesen	27	32	19	29

11. kérdés: Keretezd be, azt a definíciót, amely meghatározza a nyelvjárást! (OSZTÁLYOK)

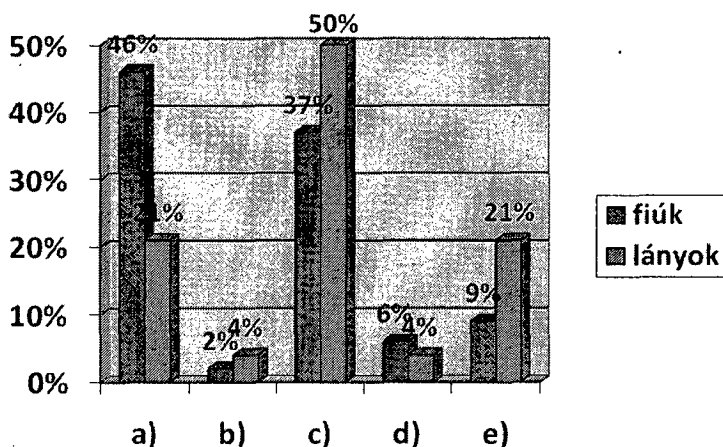
Az a)-ra (Az a nyelvváltozat, amelyet gyermekkorotokban először megtanultatok.) érkezett válaszok a 7. osztályban vannak túlsúlyban, a c)-re (Az a nyelvváltozat, amelyről a szomszédos településen élő társaik felismernek benneteket.) érkezett válaszok az 5., 6. és 8. osztályban vannak legnagyobb százalékban. Ezt követi az e)-re (Az a nyelvváltozat, amelyet leggyakrabban használtok) érkezett válaszok százaléka, majd a d)-re (Az a nyelvváltozat,

amelyet legjobban ismertek.) érkezett válaszok százaléka és végül a b)-re (Az a nyelvváltozat, amelyet legjobban tudtok és szerettek.) érkezett válaszok százaléka.

Nemek szerinti kategorizálás

Válaszlehetőség	fiúk	lányok
a)	25	11
b)	1	2
c)	20	27
d)	3	2
e)	5	11
Összesen	54	53

11. kérdés: Keretezd be, azt a definíciót, amely meghatározza a nyelvjárást! (NEMEK SZERINT)

A fiúk legnagyobb százalékban az a), majd a c) válaszlehetőséget választották. A lányok legnagyobb százalékban a c) válaszlehetőséget választották, majd pedig az a)-t és az e)-t ugyanolyan arányban.

A kétmintás t-próba nem mutatja ki a szórásnégyzetek lényeges eltérését ($t = 0,029914$, $t_{krit} = 2,306004$).

Összegzés

Nyelvjárásból származó szavak

A grafikonokról leolvasható, hogy a 9. kérdésre adatközlőim a teljes minta alapján, osztályokra lebontva és a nemek szerinti csoportosítás alapján is a legnagyobb százalékban helytelenül válaszoltak, tehát nem tudták felismerni a nyelvjárási szavakat. Hipotézisem – mely szerint az adatközlők többsége helytelenül választja ki a nyelvjárási szavakat a köznyelvi és nyelvjárási szavak közül – beigazolódott.

Nyelvjárási tudat

A 10. kérdés kapcsán a grafikonok alapján kiderül, hogy a gyerekek úgy gondolják, hogy tudják, mi a nyelvjárás a teljes minta és a nemek szerinti csoportosítás alapján is. Osztályokra lebontva az arány fele-fele, az 5. és 7. osztály nagyobb százalékban nem tudja, mi a nyelvjárás, habár az igen és a nem válaszok között nem nagy az eltérés, a 6. és 8. osztály nagyobb százalékban tudja, mi a nyelvjárás. E kérdésre kapott válaszok ellentmondanak az előző kérdés válaszainak, mert adatközlőim többsége úgy véli, hogy tudja, mi a nyelvjárás, de nem tudja felismerni a nyelvjárási szavakat. E kérdéssel kapcsolatos hipotézisem (Az adatközlők többsége úgy ítéli meg, hogy tudja, mi a nyelvjárás.) beigazolódott.

A nyelvjárás definíciói

A 11. kérdés esetében a c) és az a) válaszok vannak túlsúlyban a teljes minta alapján, osztályokra lebontva és nemek szerint is. A grafikonokról ez olvasható le. Tehát adatközlőim szerint a nyelvjárás az a nyelvváltozat, amelyről a szomszédos településeken élő társaik felismerik őket, és amelyet gyermekkorukban először megtanultak. E két meghatározást érezték leginkább a magukénak. Hipotézisem – miszerint az adatközlők többsége úgy véli, hogy a nyelvjárás az a nyelvváltozat, amelyről a szomszéd településeken élő társaik felismerik őket – beigazolódott.

Irodalom

- BARTHA Csilla (2005): A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
BORBÉLY Anna, szerk. (2000): Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai, Bp.
BORBÉLY Anna (2001): Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán, Bp.

GÖNCZ Lajos (2004): A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. A magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) és a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének (Budapest) közös kiadása, Szabadka.

A. JÁSZÓ Anna, főszerk. (2004): A nyelv belső sokrétűsége és egységessége = A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó, Bp., 54–57.

KIEFER Ferenc, szerk. (2006): Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Bp.

KISS Jenő, szerk. (2001): Magyar dialektológia, Osiris Kiadó, Bp.

ATTITUDES TOWARD DIALECT

A research into attitudes among primary school students
at Bácsfeketehegy

I conducted a research on attitudes to dialect, which was carried out using sociolinguistic questionnaires. The subjects of the research were Hungarian students of the fifth, sixth, seventh and eighth form of the Nikola Đurković Primary School. The questionnaires comprised two thematic units: the first one contained general data of the informants while the second unit was on dialect and dialect words. In this paper I have elaborated three questions from the second thematic unit. From the answers to these questions it became evident whether the informants knew what dialect was.

Keywords: linguistic attitude, defining a dialect, attitude toward dialect, Bácsfeketehegy.

Nagy Éva

Majsai Úti Általános Iskola
Szabadka
nagyeva@suonline.net

A JEZIK – NYELV VEZÉRSZAVÚ FRAZÉMÁK ÖSSZEVETŐ VIZSGÁLATA A SZERB ÉS A MAGYAR NYELVBEN

Serbian – Hungarian contrastive analysis of phrasemes with the key-word *jezik* – *nyelv*

A dolgozat a *jezik* – *nyelv* vezérszót tartalmazó frazémák szerb–magyar kontrasztív vizsgálatát tartalmazza. A szerző összeveti és osztályozza a két nyelv szólásait, szóláshasonlatait és közmondásait, egy-két szituációs kliséjét, ill. szállóigéjét. A cikk gazdag példatára arra enged következtetni, hogy a szólások legnagyobb részének mindkét nyelvben megvan a megfelelője, és ezzel újabb kérdések merülnek fel: vajon jövevény- vagy vándorszólással állunk-e szemben? A szólásgyűjtemény kisebb hányadáról állítható az, hogy csak részbeni megfelelője létezik a másik nyelvben, valamint nagy számban találtunk páratlan, csak az egyik nyelvben ismert frazémákat.

Kulcsszavak: szerb–magyar kontrasztív nyelvészet, frazeológia, szólások, közmondások, teljes és részleges megfelelések, jövevény- és vándorszólás

Bevezetés

A dolgozat témája a *jezik* – *nyelv* kulcsszót tartalmazó frazémák összehasonlító vizsgálata a szerb és a magyar nyelvben. Osztályozzuk a szótárakban fellelt szólásokat, közmondásokat, és kimutatjuk a köztük levő lexikai és szemantikai hasonlóságot és eltérést. A négy csoport szólásain túl külön felsorakoztatjuk a páratlan, vagyis csak az egyik nyelvben meglevő frazémákat is. Ilyen bőven akad mindkét nyelvben. A már hagyományosan O. Nagy Gábor-inak tulajdonított, nyelvünk virágaiként emlegetett frazémák kontrasztív összevetése mindig izgalmas területe a nyelvi vizsgálódásnak, hiszen nyelvünknek ezek az ékkövei képszerűségükkel, plaszticitásukkal elevenné teszik kifejezésmódunkat.

1. A szerb–magyar frazémák összevetése

Ennek a farazémacsoportnak a megalkotásánál Josip Matešić *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* című szólásgyűjteménye volt a kiindulópontunk, tehát a szerb nyelv szerepel forrásnyelvként, a magyar pedig célnyelvként. A kettőt összekötő párhuzamos szöveget is megadtuk. A legtöbb, *Matešić-féle* szótárban szereplő, *nyelvv*vel kapcsolatos szólásnak, szóláshasonlatnak megtaláltuk a magyar megfelelőjét. Az összevetés során négy frazémacsoportot alkottunk. Az esetek nagy hányadában ugyanazzal vagy nagyon hasonló grammatikai formával él a magyar nyelv. Természetesen a két nyelv típuskülönbségéből adódóan előfordulnak variációs eltérések, ezekre rámutatunk a szóláspárok összehasonlításánál, a variációs párokat ennek ellenére mi a teljes megfelelések kategóriájába soroltuk (1. csoport). A két nyelv összevetésénél tágabb vizsgálódást igényelne annak a megállapítása, hogy a nyelvek közvetlenül hatottak-e egymásra, vagy a szólások egy harmadik nyelv révén kerültek be mindkét nyelvbe, azaz *jövevény*-, illetve *vándorszólások*ról van-e szó.

Számos esetben másik állandósult szókapcsolattal fejezi ki a szerb és a magyar nyelv ugyanazt a jelentéstartalmat (2. csoport). Ennél sokkal kevésbé népes a 3. csoport szólásainak, szóláshasonlatainak gyűjteménye. Ezeknek nincsen állandósult szókapcsolattal kifejezett magyar megfelelőjük, helyettük szóösszetételt vagy más metaforikus, képi kifejezést használunk.

1.1. Szerb–magyar teljes megfelelések

Ebbe a frazémacsoportba azok az állandósult szókapcsolatok tartoznak, melyek esetében teljes vagy csaknem teljes lexikai és szemantikai megegyezést állapítottunk meg.

1. *vavilonski jezik* = *bábeli hangzavar/nyelvezavar*

A szerb frazéma jelentése: nerazumljiv jezik.

A magyar frazéma jelentése: 1. nagy lármá, hangoskodás, melyben mindenki összevissza – esetleg különböző nyelven is – beszél, 2. nyelvi sokszínűség.

Összehasonlítás: hasonló lexikai szerkezettel fejezzük ki őket.

2. *dršće nekome duša na jeziku* = *a nyelve hegyén [a nyelvén] a lélek [a lelke]* (rég)

A szerb frazéma jelentése: biti na samrti, umirati.

A magyar frazéma jelentése: közvetlenül a halála előtt van, hamarosan meg fog halni.

Összehasonlítás: teljesen megfelelnek egymásnak a két nyelv frazémái.

3. *na jeziku je nekome, što mu i na srcu* = 1. *ami a szívéen, az a száján/a nyelvén; [szíve, szava egy] vkinek, 2. nyelvén a szíve*

A szerb frazéma jelentése: iskreno/bez ustručavanja govoriti.

A magyar frazéma jelentése: nyíltan kimondja, amit érez; mindig úgy beszél, ahogy érez; szókimondó; mindig őszintén beszél; kertelés nélkül megmondja a véleményét.

Összehasonlítás: megfelelnek egymásnak a két vizsgált nyelv frazémái.

4. *teče nekome med s jezika* = *méz csurog a szájából*

A szerb frazéma jelentése: govoriti vešto/glatko/lepo/umiljato, biti blag na rečima.

A magyar frazéma jelentése: nagyon szépen, behízelgően tud beszélni.

Összehasonlítás: két nagyon szép metaforikus szólás, melyek megegyeznek egymással a két nyelvben.

5. *ugristi se (ujesti se) za jezik* = *inkább elharapja/elharapná/leharapja a nyelvét*

A szerb frazéma jelentése: naglo začutati, prestat i govoriti da bi se izbeglo nešto nepromišljeno/neprikladno.

A magyar frazéma jelentése: semmi unszólásra, fenyegetésre sem árul el vmit; inkább megnémul, de nem beszél, nem árul el vmit.

Összehasonlítás: jobbára megfelelnek egymásnak.

6. *bez dlake na jeziku/nemati dlake na jeziku* = *szőrös a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: govoriti otvoreno, odrešito, smelo, bez ustručavanja.

A magyar frazéma jelentése: durva, goromba beszédű ember.

Összehasonlítás: lexikailag nagyon hasonlóak, logikai minőségük szerint viszont ellentétesek egymással a két nyelv frazémái; jelentésük ugyanaz.

7. *biti brz na jeziku/bit i brza jezika* = *gyorsabban jár a nyelve, mint az esze*

A szerb frazéma jelentése: nepromišljeno govoriti, ne ostati dužan, biti drzak u odgovoru.

A magyar frazéma jelentése: meggondolatlanul beszél.

Összehasonlítás: a hasonló jelentéstartalmat szintaktikailag más módon fejezi ki a két nyelv: a magyarban hasonló mellékmondatot használunk.

8. *biti dugog jezika (imati dug [dugačak] jezik)* = 1. *hosszú a nyelve* / 2. *(jól) felvágta [táj: kihagyta] vkinek a nyelvét [fel van vágva a nyelve]*

A szerb frazéma jelentése: mnogo i svašta/bez ustezanja govoriti, ogovarat i, biti brbljav.

A magyar frazéma jelentése: 1. sokat pletykál, 2. jól tud feleselni, szájaszkodni, nyelvelni; bőbeszédű.

Összehasonlítás: A szerb nyelvű frazémára kettőt találtunk a magyarban, amelyek többé-kevésbé ugyanazt a jelentéstartalmat hordozzák. Lexikailag az első felel meg a szerb eredetinek: *biti dugog jezika ~ hosszú a nyelve*, ám ha egészen pontosan meg szeretnénk találni a szerb szólás magyar megfelelőjét, hogy a bőbeszédűség és a feleselés, szájaskodás is benne legyen a jelentésében, ez esetben a *hosszu a nyelve* és a *fel van vágva a nyelve* szólást kellene ötvözni.

9. *biti nekome na jeziku = a nyelvén van*

biti nekome na vrhu jezika = a nyelve hegyén van [forog, lebeg]

biti nekome navrh jezika = a nyelve hegyén van [forog, lebeg]

A szerb frazéma jelentése: 1. zamalo ne izreći, 2–3. ne moći se setiti nečega.

A magyar frazéma jelentése: 1. majdnem, kis híján kimondja, 2–4. az az érzése, hogy emlékszik vmely szóra, különösen névre, mégsem tudja kimondani; majdnem, kis híján kimondja, de nem jut eszébe.

Összehasonlítás: teljesen megfelel egymásnak a szerb és a magyar forma, azzal a minimális különbséggel, hogy a szerbben a képes helyhatározót a *na jeziku, na vrhu jezika*, a magyarban pedig *a nyelvén, a nyelve hegyén* (van) morfológiai formával fejezzük ki.

10. 1. *biti oštar na jeziku = csipős/éles/hegyes nyelve van vkinek*

2. *jezik mu je oštar kao britva = éles a nyelve, mint a borotva*

A szerb frazéma jelentése: odlučno/britko i otvoreno govori.

A magyar frazéma jelentése: szeret csipkelődni, másokra gúnyos, bántó megjegyzéseket tenni; nyíltan, kendőzetlenül megmondja a véleményét.

Összehasonlítás: megfelel egymásnak a szerb és a magyar frazéma, sőt még a szóláshasonlatnál is teljes lexikai és jelentéstani megfelelést találtunk. Az első szólás esetében a magyar frazémánál rokon értelmű szavakkal való felcserélhetőség tapasztalható: *csipős/éles/hegyes nyelve van*.

11. *biti pogana/zla jezika, imati zao (pogan i dr.) jezik = rossz nyelve van*

A szerb frazéma jelentése: rdavo/loše govoriti o komu, biti sklon ogovaranju, ogovarati.

A magyar frazéma jelentése: szeret pletykálni, másokat megszólni.

Összehasonlítás: teljesen megfelel egymásnak a szerb és a magyar lexikai és jelentéstani forma. Itt a szerb frazéma esetében van jelen a szinonimákkal való variálás: *pogan, zao*.

12. *brusiti jezik* = *köszörűli [élesíti] a nyelvét vkin/vmin vki*

A szerb frazéma jelentése: *zajedljivo i oštro govori*.

A magyar frazéma jelentése: csípős, bántó megjegyzéseket tesz rá, gúnyolódik a rovására, rágalmoz vkit.

Összehasonlítás: megegyező lexikai forma és tartalom.

13. *čuvati jezik* = *vigyáz a nyelvére*

A szerb frazéma jelentése: *paziti da se ne govori ono što se ne smije, oprezno govori*.

A magyar frazéma jelentése: óvatosan, megfontoltan beszél, vigyáz, hogy el ne áruljon vmely titkot, el ne szólja magát.

Összehasonlítás: teljes megfelelés.

14. *doći/dolaziti (naletiti, pasti) nekome na jezik* = *az ajkára/a nyelvére jön*

A szerb frazéma jelentése: *padati/pasti na pamet, trenutno ili slučajno se setiti, nepromišljeno govori*.

A magyar frazéma jelentése: keresetlenül (egyszerűen, természetesen, mesterkélttség nélkül) mond vmely szót, kifejezést.

Összehasonlítás: teljes megfelelés.

15. *imati jezik* = *van nyelve/szája*

A szerb frazéma jelentése: *znati/moći govori*.

A magyar frazéma jelentése: tud/képes beszélni.

Összehasonlítás: teljesen megfelelnek egymásnak a két nyelv szituációs idiómái.

16. *imati oštar jezik* = *csípős/éles/hegyes nyelve van vkinek*

A szerb frazéma jelentése: *odlučno i otvoreno govori (obično napadajući koga)*.

A magyar frazéma jelentése: szeret csipkelődni, másokra gúnyos, bántó megjegyzéseket tenni; nyíltan, kendőzetlenül megmondja a véleményét.

Összehasonlítás: megfelel egymásnak a szerb és a magyar frazéma (vö. a 10. jelenséggel).

17. *isplaziti jezik* = *lóg/kilóg a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: *jako se umoriti od dugog hodanja ili trčanja*.

A magyar frazéma jelentése: a megerőltető, fárasztó munkában, a sok lótás-futásban nagyon elfárad.

Összehasonlítás: teljes megfelelés.

18. *jezik je nekome otežao = nehéz a nyelve vkinek*

A szerb frazéma jelentése: s mukom/jedva govoriti (obično zbog pijanstva).

A magyar frazéma jelentése: annyira ittas, hogy alig tud beszélni.

Összehasonlítás: megfelelnek egymásnak.

19/a *jezik se nekome odrešio/razvezao = megered [elered, megoldódik v. ritk. kioldódik] a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: govoriti mnogo i opširno.

A magyar frazéma jelentése: <előzetes hallgatás után> egyszerre beszédessé válik.

Összehasonlítás: megfelelés.

19/b *razvezati (odvezati, drešiti, odrešiti) jezik = megered [elered, megoldódik] a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: mnogo govoriti, raspričati se.

A magyar frazéma jelentése: <előzetes hallgatás után> egyszerre beszédessé válik.

Összehasonlítás: teljes megfelelés.

19/c *razvezati (odrešiti) nekome jezik = megoldja/feloldja a nyelvét vkinek vki/vmi*

A szerb frazéma jelentése: izazvati/navesti koga na pričanje.

A magyar frazéma jelentése: beszédessé tesz.

Összehasonlítás: teljes megfelelés.

20. 1. *jezik se nekome omakao*, 2. *omaći se (otkinuti se, uteći i sl.) nekome s jezika = kicsúszik a száján*

A szerb frazéma jelentése: reći nešto što se ne želi reći, nehotice kazati što nepotrebno.

A magyar frazéma jelentése: véletlenül, szándéka ellenére kimond valamit, elszólja magát.

Összehasonlítás: a szerb a *nyelv* szóval, a magyar a *száj*jal fejezi ki ugyanazt. Ez gyakran előfordul a két nyelv szólásaiban.

21. *jezik se nekome prilepio (slepio) = 1. leragad a nyelve, 2. nyelvéhez ragad a nyála 3. beleragad vkibe a szó*

A szerb frazéma jelentése: zanemeti, ne moći od uzbuđenja govoriti.

A magyar frazéma jelentése: 1. nem akar vagy nem tud beszélni, 2. nem tud megszólalni, egy szót sem tud szólalni, 3. vmiért elveszti beszélőkedvét, nem akar v. nem tud többé beszélni.

Összehasonlítás: a *ragad* ige köti össze ezeket a szólásvariációkat. A magyar változatokban a *nyelven* kívül a *nyál* és a *szó* kifejezés is szerepel.

22. 1. *jezik se nekome svezao/zavezao*, 2. *vezati, zavezati jezik* = 1. *megkötődik [rég: le van kötve] a nyelve (táj)*, 2. *elakad a szava*, 3. *a torkán akad a szó*

A szerb frazéma jelentése: ne moći ni reći izustiti, zanemeti od uzbuđenja.

A magyar frazéma jelentése: 1. nem tud vagy nem szabad szólnia vmiről, 2. hirtelen nem tudja folytatni a mondanivalóját, 3. megdöbbenésében vagy ijedtében nem tudja kimondani azt, amit akar; hirtelen eláll a szava.

Összehasonlítás: lexikailag közel állnak egymáshoz, de a jelentésükben van némi eltérés.

23. *lomiti jezik* = *töri vmely nyelvet*

A szerb frazéma jelentése: o stranom jeziku: slabo/jedva/s mukom govoriti; teško izgovarati.

A magyar frazéma jelentése: nehezen, sok hibával beszél vmely nyelvet.

Összehasonlítás: megegyeznek egymással.

24. *mlatiti jezikom* = *jár a szája vkinek, jár(t)atja a száját vki*

A szerb frazéma jelentése: govoriti što bilo, blebetati, ogovarati.

A magyar frazéma jelentése: sokat, folyton beszél <feleslegesen>; mondja a magát.

Összehasonlítás: a magyarban a *száj* szó szerepel a szólásban, a szerbben pedig a *nyelv*.

25. *mleti jezikom* = *sokat darál [szapora malom sokat darál]*

A szerb frazéma jelentése: brbljati, govoriti koješta.

A magyar frazéma jelentése: fecseg, locsog.

Összehasonlítás: lexikailag megegyeznek. A magyarban találtunk egy metaforikus szólást a sokat beszélőre: *szapora malom sokat darál*.

26. *nalaziti/naći (pronaleziti, pronaći) zajednički jezik* = *megtalálja a közös nyelvet vkivel vki*

A szerb frazéma jelentése: slagati se/složiti se, saglasiti se, uzajamno se razumeti.

A magyar frazéma jelentése: 1. kellemes beszédpartnerre lel vkiben, 2. sikerül áthidalnia a közte és vki más között levő felfogásbeli különbségeket v. érdekellentéteket.

Összehasonlítás: megfelelnek egymásnak a két nyelv frazémái.

27. *obuzdavati/obuzdati jezik = féket tesz a nyelvére*

A szerb frazéma jelentése: savladavati se/savladati se u govoru, promišljeno govoriti.

A magyar frazéma jelentése: megfontoltan beszél.

Összehasonlítás: megfelelnek egymásnak a két nyelv frazémái.

28. *oštriti/naoštriti jezik = 1. köszörüli a torkát, 2. a nyelvét köszörüli [élesíti] vkin*

A szerb frazéma jelentése: 1. pripremati se/pripremiti se za govor, 2. ogovarati.

A magyar frazéma jelentése: 1. megszólalás előtt krákogó, rekedtes hangot ad, 2. megszól.

Összehasonlítás: ebben az esetben is teljes megfelelés tapasztalható.

29. *pružati, pružiti (puštati, pustiti) jezik = szabadjára ereszti a nyelvét*

A szerb frazéma jelentése: slobodno govoriti ne vodeći računa o posledicama; brzo i mnogo govoriti.

A magyar frazéma jelentése: gátlás nélkül megmondja a véleményét.

Összehasonlítás: a szerb igevariációk közül némelyik teljesen megfelel a magyar (*szabadjára*) *eresztinek (puštati, pustiti)*, a többi pedig szinonimavariáns.

30. *trošiti jezik = a nyelvét koptatja*

A szerb frazéma jelentése: uzalud govoriti.

A magyar frazéma jelentése: fölöslegesen beszél.

Összehasonlítás: megfelelnek egymásnak.

31. *tupiti jezik = a nyelvét koptatja*

A szerb frazéma jelentése: uzalud/beskorisno/besmisleno govoriti.

A magyar frazéma jelentése: fölöslegesen beszél, sokat fecseg.

Összehasonlítás: más igével fejezi ki a két nyelv az azonos jelentéstartalmat.

32. *uzimati, uzeti nekoga na jezik = (a) nyelvére [szájára] vesz vkit*

A szerb frazéma jelentése: ogovarati, klevetati koga, pričati o komu što loše.

A magyar frazéma jelentése: pletykálni kezd róla, viselt dolgait híreszteli.

Összehasonlítás: teljesen megfelelnek.

33. *zapienje nekome jezik = megakad a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: zastajati u govoru, nerazumljivo govoriti, mucati.

A magyar frazéma jelentése: vmely szót nem tud kimondani, v. általában nem tud tovább beszélni.

Összehasonlítás: megfelelnék.

34. *zli (pakosni, pogani i dr.) jezici* = <átv> rossz nyelvek

A szerb frazéma jelentése: oni koji vole da govore loše o drugima.

A magyar frazéma jelentése: olyan személyek, akik megszólhatnak, rágal-maznak másokat, gúnyos, sértő megjegyzéseket tesznek másokra.

Összehasonlítás: megfelelés.

1.2. Szerb–magyar részleges megfelelések

Ebbe a csoportba azok a frazémák kerültek, amelyek esetében lexikailag távolabbi formával, tulajdonképpen egy másik állandósult szókapcsolattal fejezzük ki ugyanazt a szemantikai tartalmat. Forrásnyelvünk itt is a szerb nyelv, a célnyelv pedig a magyar. A könnyebb összevetés végett a szerb változat jelentésének magyarázata mellett zárójelben a tükörfordítása szerepel.

35. *duša je nekome na jeziku ~ hálai jár a lélek vkibe*

A szerb frazéma jelentése: biti teško bolean, biti na smrti, umirati ('a lelke a nyelvében van').

A magyar frazéma jelentése: nagyon beteg, szinte a halálán van.

Összehasonlítás: jelentésük azonos, csak más a kifejezőeszközük. Valójában a *lélek*, és nem a nyelv lexéma köti össze ezt a két szólást.

36. *radi nekome jezik kao vodenica ~ 1. jár a nyelve, mint a pergő rokka; 2. pörög a nyelve, mint a motolla*

A szerb frazéma jelentése: previše govori ('jár a nyelve, mint a vízimalom').

A magyar frazéma jelentése: feleslegesen túl sokat beszél.

Összehasonlítás: mindkét nyelv szóláshasonlattal fejezi ki ugyanazt a jelentéstartalmat, viszont más a hasonló: a szerbben *vízimalom*, a magyarban *pergő rokka*, *motolla*. A hasonlított pedig a *járó* és *pörögő* nyelv.

37. *na jeziku med, a na srcu jed ~ szép a szava, de ördög az éha ('szíve'), [szép a szava, ördög maga], [angyal a szava, de ördög a szíve] (rég)*

A szerb frazéma jelentése: slatkorečivo priča ali je zlonameran ('a nyelvében méz, a szívében harag/epe').

A magyar frazéma jelentése: megnyerően tud beszélni, de az indulatai gonoszak.

Összehasonlítás: párhuzamos szerkesztettségük folytán megfelelnék egymásnak a főnti szólások. A magyarban nem a *mézes nyelv* és a *haragvó szív* kifejezés szerepel, ehelyett a *szép szó* és az *ördögi szív* van párhuzamba állítva.

38. *imati (nositi) tajnu pod jezikom ~ lakat van vkinek a száján*

A szerb frazéma jelentése: útati, ne odati se ('a nyelve alatt tartja, hordozza a titkot').

A magyar frazéma jelentése: kényszerűségből hallgat, nem mond el vmilyen titkot.

Összehasonlítás: ebben az esetben egészen más lexikai kifejezőeszközzel él a két nyelv.

39. *dogorevati/dogoreti nekome do jezika ~ torkig van vmivel/vkivel vki*

A szerb frazéma jelentése: postajati nesnosno/neizdržljivo, dojaditi, dozlogrditi ('a nyelvégig odaég vkinek').

A magyar frazéma jelentése: elege van vkiből, vmiből, megcsömörlött tőle, szinte utálja.

Összehasonlítás: lexikailag más a kifejezőeszközük, a jelentésük viszont ugyanaz.

40. *držati jezik na uzici (u toplu) ~ tartja a száját*

A szerb frazéma jelentése: útati, uzdržavati se od nepromišljena govora ('pórázon, zsinóron tartja a nyelvét').

A magyar frazéma jelentése: hallgat, nem beszél arról, amit tud.

Összehasonlítás: van némi hasonlóság a két nyelv szólásai között, a magyar változatban viszont nem szerepel képes helyhatározó.

41. *imati jezik kao krava ~ nagyszájú/hosszú a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: imati dug (dugačak) jezik, biti brbljiv, duga jezika ('olyan a nyelve, mint a tehénnek').

A magyar frazéma jelentése: fecsegő, locsogó; szeret feleselni, csipkelődni, másokra gúnyos, bántó megjegyzéseket tenni.

Összehasonlítás: a szerb *imati jezik kao krava* szóláshasonlatnak a magyarban szóösszetétel (*nagyszájú*), illetve hozzárendelő szószerkezet (alany–állítmány) a megfelelője (*hosszú a nyelve*).

42. *biti jak na jeziku ~ (jól) forog [pereg] a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: mnogo i argumentovano govoriti ('nyelvben erős').

A magyar frazéma jelentése: könnyedén, gyorsan, eleven beszédűséggel beszél.

Összehasonlítás: lexikailag másképpen fejeztük ki a hasonló jelentéstartalmat.

43. *biti slab na jeziku ~ harapófogóval kell kihúzni/kiszedni vkiből vmit*
A szerb frazéma jelentése: malo i nerado govoriti; ne biti rečit ('nyelvben gyenge').

A magyar frazéma jelentése: nagyon nehezen lehet szólásra bírni.

Összehasonlítás: egészen más grammatikai formával fejeztük ki az azonos tartalmat.

44/a *češati/počešati jezik ~ 1. a nyelvét köszörüli [élesíti] vkin, 2. (a) nyelvére [szájára] vesz vkit*

A szerb frazéma jelentése: ogovarati ('dörgöli/megvakarja a nyelvét').

A magyar frazéma jelentése: pletykálni kezd róla, viselt dolgait híreszteli, megszólja, gyalázza.

Összehasonlítás: más lexikai formával fejezzük ki ugyanazt a szemantikai tartalmat.

44/b *počešati jezik o koga, o što ~ 1. a nyelvét köszörüli [élesíti] vkin, 2. mar a nyelve vkit*

A szerb frazéma jelentése: podvrći oštroj kritici koga ili što ('odadörgöli a nyelvét vkihez').

A magyar frazéma jelentése: 1. csípős megjegyzéseket tesz rá, gúnyolódik rajta, 2. nagyon gúnyos megjegyzéseket szokott tenni v. gyakran rágalmaz, támad vkit.

Összehasonlítás: lexikailag egészen más a kifejezőeszközük, a jelentésük azonos.

45. *isterati nekome reč na jezik ~ megoldja/feloldja a nyelvét*

A szerb frazéma jelentése: naterati nekoga da govori ('nyelvére hajtja ki a szót').

A magyar frazéma jelentése: szólásra bírja.

Összehasonlítás: lexikailag mások, jelentésükben azonosak. Mindkettőben szerepel a *nyelv* szó.

46. *jezik gore može poseći nego mač ~ gonosz fegyver a nyelv*

A szerb frazéma jelentése: klevetanjem se može naneti veća šteta nego bilo kakvim oružjem ('jobban vág a nyelv, mint a kard').

A magyar frazéma jelentése: rágalmazással, hamis hírek terjesztésével sok bajt okozhatnak másoknak a gonosz emberek.

Összehasonlítás: jelentésben megfelelnek egymásnak, lexikailag és morfológiailag pedig van némi eltérés.

47. *jezik je nekome utekao ~ 1. eljár a szája [a nyelve]; 2. botlik [megbotlik, megsz  lik, elsz  lik] a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: re  i ne  sto   to se ne   eli re  i, nehotice kazati ne  sto nepotrebno ('elszaladt a nyelve')

A magyar frazéma jelentése: 1. elmond, kikotyog vmit, amit titokban kellene tartania, 2. olyasmit mond, amit maga sem akart mondani v. amit nem lett volna szabad elmondania.

  sszehasonl  t  s: lexikailag más, jelentésben azonosak. Mindkettőben szerepel a *nyelv*, illetve a magyarban a *száj* szó is.

48. *jezik nekome leti (ide) kao po loju ~ (jól) forog a nyelve*

A szerb frazéma jelentése: glatko i te  no govoriti. (A szerb frazéma az *ide kao po loju* hasonlatot ['megy, mintha faggy  n járna'] a nyelv m  k  d  se  re alkalmazza: 'vkinek   gy jár/sz  ll a szája, mintha faggy  n járna').

A magyar frazéma jelentése: könnyedén, gyorsan, eleven besz  d  s  ggel beszél.

  sszehasonl  t  s: lexikailag mások, jelentésben azonosak.

49. *jezik se nekome potkratio ~ nem jön ki szó a torkán vkinek*

A szerb frazéma jelentése: ne mo  i govoriti od straha, od uzbud  nja ('megrövidült a nyelve').

A magyar frazéma jelentése: <többnyire a r  m  lett  l, ill. a zavarodottságtól> nem tud megszólalni.

  sszehasonl  t  s: jelentésben azonosak, grammatikai formájukban különböznek.

50. *skratiti (potkratiti) jezik ~ csomót k  t a nyelvére*

A szerb frazéma jelentése: obuzdati govor, povesti ra  una o svojim re  ima ('megfékezi, megrövidíti a nyelvét').

A magyar frazéma jelentése: vigyáz a nyelvére, meggondolja, hogy mit mond.

  sszehasonl  t  s: egészen más lexikai formával fejezi ki a két nyelv az azonos jelentéstartalmat.

51. *jezik se nekome zaletao ~ kicsúszik/kiszaled a száján*

zaleti se nekome jezik ~ kicsúszik/kiszaled a száján

A szerb frazéma jelentése: kazati ne  sto   to nije trebalo; re  i vi  se nego   to je trebalo, zaleteti se ('megiramodott a nyelve').

A magyar frazéma jelentése: szándéka ellenére kimond vagy megmond vmit; meggondolatlanul elkotyog vmit.

  sszehasonl  t  s: lexikailag mások, jelentésben azonosak.

52. *ne držati uzde na jeziku ~ nem tesz féket a nyelvére vki*

A szerb frazéma jelentése: ne ustručavati se kazati svoje mišljenje ('nem tart kantárt, kötőféket a nyelvének').

A magyar frazéma jelentése: kertelés nélkül megmondja a véleményét.

Összehasonlítás: többé-kevésbé megfelelnek egymásnak: a szerbben nem tesznek 'csomót, kötőféket' a nyelvükre, a magyarban pedig 'fék'-et.

53. *oplesti nekoga jezikom ~ 1. a nyelvét köszörüli [élesíti] vkin, 2. mocskol, pocskondiáz, ármányt sző a nyelvével*

A szerb frazéma jelentése: izgrditi / izružiti koga ('behálóz a nyelvével').

A magyar frazéma jelentése: 1. vkinek a rovására élceket farag, csípős, bántó megjegyzéseket tesz rá, 2. gyalázó, becsmérlő, rágalmazó szavakkal illet/ócsárol, becsmérel vkit, vmit.

Összehasonlítás: lexikailag nincs megfelelés, csak jelentésben találtunk a szerb frazémának megfelelő, másmilyen lexikájú magyar szólást (*a nyelvét köszörüli [élesíti] vkin*), illetve két ideillő igét (*mocskol, pocskondiáz*).

54/a *plesti (zaplitati, saplitati, mešati) jezikom ~ megakad/akadozik a nyelve vkinek*

A szerb frazéma jelentése: nejasno/nerazgovetno govoriti, zapinjati u govoru, mucati ('összebogozza a nyelvet, megbotlik a nyelvével').

A magyar frazéma jelentése: értehetetlenül, akadozva beszél, megáll a beszédben, dadog.

Összehasonlítás: lexikailag mások, jelentésben azonosak.

54/b *plete se nekome jezik ~ akadozik a nyelve vkinek*

A szerb frazéma jelentése: nejasno/nerazgovetno govoriti, zapinjati u govoru ('összefonódik, összekötődik a nyelve').

A magyar frazéma jelentése: értehetetlenül, akadozva beszél, megáll a beszédben.

Összehasonlítás: lexikailag mások, jelentésben azonosak.

55. *pritegnuti jezik ~ féket tesz a nyelvére*

A szerb frazéma jelentése: obuzdati se u govoru, manje govoriti ('megszorítja a nyelvét').

A magyar frazéma jelentése: megfontoltan beszél.

Összehasonlítás: lexikailag mások, jelentésben azonosak.

56. *raznositi, razneti nekoga na [bablje] jezike (po jezicima) ~ nyelvére [szájára] vesz*

A szerb frazéma jelentése: razglašavati/razglasiti što nepovoljno/loše o komu, ogovarati koga ('a vénasszonyok nyelvén hordoz valakit').

A magyar frazéma jelentése: pletykálni kezd róla, megszólja.

Összehasonlítás: más lexikai formával fejezi ki a két nyelv az azonos jelentéstartalmat. A magyarban a *nyelv* és a *száj* szó egyaránt szerepelhet.

57. *uvlačiti, uvući jezik ~ befogja a száját*

A szerb frazéma jelentése: učutati, prestati govoriti ('behúzza a nyelvét').

A magyar frazéma jelentése: (el)hallgat, (többé) nem beszél.

Összehasonlítás: más igével fejezi ki a két nyelv az azonos jelentéstartalmat.

58. *vezati, zavezati (svezati) nekome jezik ~ görcsöt köt a nyelvére, (a) torkára forrasztja a szót*

A szerb frazéma jelentése: učutkati nekoga, ne dati nekome govoriti, zabraniti nekome govoriti ('megköti a nyelvét').

A magyar frazéma jelentése: elhallgattat.

Összehasonlítás: más lexikai tartalommal fejezi ki a két nyelv az azonos jelentéstartalmat.

1.3. Szerb frazéma – magyar szóösszetételpárok

Ebbe a csoportba az olyan szerb frazémákat soroltuk be, melyeknek nincs se ugyanolyan, se eltérő magyar szólásmegfelelőjük, helyettük szóösszetelt vagy átvitt értelmű kifejezést alkalmazunk.

59. *biti sladak na jeziku = édesszájú*

A szerb frazéma jelentése: biti slatkorečiv/leporečiv.

A magyar frazéma jelentése: édesszájú, kedveskedően, hízelkedően beszélő.

Összehasonlítás: nincs a magyarban a szerbnek megfelelő magyar frazéma, szóösszetétellel fejezzük ki a jelentését.

60. *biti velik na jeziku = szájhős*

A szerb frazéma jelentése: praviti se važan.

A magyar frazéma jelentése: olyan személy, aki bátorságával, nagy tetteivel nagyhangúan kérkedik, henceg, de a valóságban gyáva.

Összehasonlítás: a szerb *biti velik na jeziku* frazémát összetett főnévvel fejezzük ki a magyarban.

61. *junak na jeziku* = *szájhős*

A szerb frazéma jelentése: hvalisavac, razmetljivac.

A magyar frazéma jelentése: olyan személy, aki bátorságával, nagy tetteivel nagyhangúan kérkedik, henceg, de a valóságban gyáva.

Összehasonlítás: ugyanazt a jelentéstartalmat lexikailag nagyon hasonló szóösszetétellel fejezzük ki.

62. *kočijaški jezik* = *kocsisbeszéd*

A szerb frazéma jelentése: prostački, bezobrazan jezik.

A magyar frazéma jelentése: goromba, durva beszéd.

Összehasonlítás: a magyarban szintén szóösszetételt alkalmazunk.

63. *pogan (zao, neopran i dr.) jezik* = *rossznyelv(ű)*

A szerb frazéma jelentése: zajedljivo/pakosno ogovaranje.

A magyar frazéma jelentése: aki megszól, rágalmaz másokat, gúnyos, sértő megjegyzéseket tesz másokra.

Összehasonlítás: a szerb jelzős szerkezet helyett a magyarban összetett melléknevet használunk.

64. *prevaliti (preturiti) nešto preko jezika* = *kinyög vki vmit*

A szerb frazéma jelentése: izgovoriti nešto teško/s mukom/s mnogo ustezanja.

A magyar frazéma jelentése: nehezen, akadozva, nyögve, sok habozás után kimond vmit.

Összehasonlítás: ezt a jelentéstartalmat egyetlen igével fejezzük ki.

65. *šibati nekoga jezikom* = *ostoroz*

A szerb frazéma jelentése: oštro napadati nekoga; govoriti o nekomu zlo.

A magyar frazéma jelentése: fedd, dorgál vkit, hibájára, mulasztására ke-mény, feddő, elítélő szavakkal mutat rá.

Összehasonlítás: ezt a jelentéstartalmat szintén egyetlen igébe sűrítve fejezzük ki.

1.4. *Szerb frazémák magyar megfelelés nélkül*

Az alábbiakban olyan szerb frazémák következnek, melyeknek nincsen magyar megfelelőjük, ezért csak körülírtuk a jelentésüket.

- *biti jači na peru nego na jeziku* = írásban (tollal) jobban ki tudja fejezni magát, mint szóban (nyelvvél) ('tollal erősebb, mint nyelvvel')

- *češljati jezik* = beszél, cseveg ('fésüli a nyelvét')
- *držati jezik za zubima* (iza zuba) = hallgat ('a foga mögött tartja a nyelvét')
- *govoriti (reči, kazati) s pola jezika* = félhangosan/halkan beszél ('fél nyelvvvel beszél')
- *imati dobar jezik* = locsogó, fecsegő; főlegesen sokat beszél ('jó nyelve van')
- *imati palacav jezik* = olyan személy, aki sérteget, rosszat tesz másoknak ('nyelvét kígyó módjára ide-oda mozgatja, öltögeti')
- *izgubiti jezik* = elnémul ('elveszíti a nyelvét')
- *jezikova čorba* = állandó szemrehányás, kifogás, ellenvetés, veszekeedés, vita(tkozás), szóváltás ('nyelvből készült leves, nyelvleves')
- *jezik beži gde zub boli* = kinek hol fáj, ott tapogatja ('oda szökik a nyelv, ahol a fog fáj')
- *metnuti jezik za zube* = elhallgatni, nem beszélni akármit ('a foga mögé teszi a nyelvét')
- *nije nekoga pčela za jezik ujela* = képes jól, szabadon kifejezni magát ('nem csípte meg a méhecske a nyelvét')
- *nije mati nekome jezik ispredala* = tud, képes jól beszélni ('nem az anyja fonta be a nyelvét')
- *prevrnuti jezik (jezikom)* = megszólal ('felfordítja a nyelvét')
- *skratiti (potkratiti) jezik* = elhallgattat, megtiltja neki, hogy beszéljen ('rövidít a nyelvé')
- *svrbi nekoga jezik* = akar vmit mondani, szeretne beszélni, képtelen hallgatni ('viszket a nyelve')
- *vola za rog, čoveka za jezik* = 'az ökröt a szarván, az embert (pedig) a szaván (tkp. a nyelvé) [fogják meg]'
- *vući, povući (potegnuti i sl.) nekoga za jezik* = rávesz vkit, hogy elárulja azt, amit nem kell v. nem akar ('a nyelvénél fogva húz vkit, húzza vkinek a nyelvét')

2. A magyar–szerb frazémák összevetése

Ennél a szóláscsoportnál O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* című szólás- és közmondásgyűjteményéből indultunk ki. Az ott fellelt frazémák jelentős részének megtaláltuk a szerb megfelelőjét. Itt tehát a magyar a forrás-, a szerb pedig a célnyelv. Átfedések előfordulhatnak az előző fejezet jelenségeivel.

- *ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy* = *toliko vrediš, koliko jezika znaš*
Jelentésük: az idegennyelv-ismeret fontosságát hirdető ismert közhely.

- *a nyelvével mindent megcsinál = jak na jeziku (slab na delu)*

Jelentésük: csupán ígéri, hogy megtesz vmit, valójában azonban semmit sem segít.

- *a nyelvével vág = posekao je nekoga jezikom*

Jelentésük: élesen, sértő szándékkal mond vmit, mondanivalóját kiélezi.

- *egy nyelven beszél vkivel vki/közös nyelvet beszél vkivel vki = imati zajednički jezik*

Jelentésük: azonos a felfogásuk; egybevágunk az érdekeik; harmónia van köztük.

- *elvitte a macska/cica a nyelvedet? = maca ti je odnela/odgrizla jezik?*

Jelentésük: <főként kisgyerekeknek mondják, ha nem akarnak (társaságban) megszólalni>

- *gyorsabb/gyorsabban jár a nyelve vkinek, mint az esze = jezik mu je brži od pameti*

Jelentésük: meggondolatlanul, hebehurgyán beszél (vö. a 7. sz. jelenséggel).

- *kibicsaklik a nyelve = zapleo mu se jezik, jezik mu se vezao u čvor*

Jelentésük: <vminek kimondásakor a szokatlan hangképzés miatt> a nyelv felmondja a szolgálatot.

- *(majd) beletörik a nyelve vmibe vkinek = lomiti jezik*

Jelentésük: alig tudja kimondani, olyan bonyolult, nyelvtörő (szó, szöveg) (vö. a 23. sz. jelenséggel).

- *pedzi a nyelvét = oštri jezik*

Jelentésük: csípős válasza készül.

2. 1. Magyar frazémák szerb megfelelés nélkül

A már említett O. Nagy Gábor-féle *Magyar szólások és közmondások* könyvéből és *A magyar nyelv értelmező szótárából* gyűjtöttük össze azokat a magyar nyelvű frazémákat, melyeknek nincs szerb megfelelőjük.

- *a nyelvére vesz vmit* = szóval kimondja, kifejezi
- *csak úgy izzad a nyelve* = fázik
- *csúnya (lepcsés, mocskos, mosdatlan) szája van* = trágárul, csúnyán beszél
- *eltörik a nyelve* = hirtelen idegen nyelven kezd beszélni
- *ért vkinek a nyelvén vki ~ vkinek a nyelvén beszél vki ~ tud vkinek a nyelvén beszélni vki* = tud úgy beszélni, hogy a szavai hatnak a másokra
- *ha a nyelvét belemártja, iszik, míg a foga el nem ázik* = nem ismer mértéket az ivásban
- *(biz) (ha meghal,) külön kell a nyelvét agyonütni* = nagyon éles, pergő nyelve van, sokat, folyton beszél; nem hallgat soha

- *hét nyelven beszél* = remek, kiváló, tökéletes
- *jó volna nyelve a szőlőbe* = gyors beszédű és nyelves
- *(majd) kifecamítja a nyelvét vmi (átv, tréf)* = nagyon nehéz kiejteni vmit
- *(majd) kifecamodik a nyelve vmiben (átv, tréf)* = alig tud kimondani vmit
- *(majd) kitörik a nyelve (átv, túl)* = <idegen nevet, szót> nagyon nehezen tud kimondani, kiejteni
- *más/nem egy nyelven/nyelvet beszélnek vkik* = más a felfogásuk, más-képpen gondolkodnak a világ dolgairól
- *(meg)bicsaklik a nyelve* = <beszéd közben> nyelve megakad, néhány pillanatig nem engedelmeskedik
- *(meg)botlik a nyelve* = a) <a nyelv mozgásának zavara vagy egyéb ok miatt> helytelenül, hibásan mond vmit, b) *(átv)* olyat mond, amit nem akar (a b jelentés alapján ezt a szólást besoroltuk a szerb–magyar részleges megfelelések közé is, l. a 47. sz. jelenségnél)
- *mindenbe belenyújtja [beleölti] a nyelvét* = mindenbe beleszól, beleavatkozik
- *mindent nyelve harangjára köt* = mindent kifecseg, elhíresztel
- *nagy a nyelve, kicsi a szíve* = többet ígér, mint amit ad, jobbnak mutatják a szavai, mint amilyen valójában
- *nem akarnék nyelve lenni* = folyton jár a szája, mindig karattyol
- *nem font(ak) a nyelvéért* = sokat fecseg, pöröl, jól pereg a nyelve – kicsit emlékeztet a korábbi szerb *nije mati nekome jezik ispredala* 'nem fonta be az anyja a nyelvét' (= tud, képes jól beszélni) szólásra
- *nyelvében él a nemzet* = a nemzeti nyelv az önálló nemzeti lét fontos tényezője
- *nyelvvél veszen igazat* = csak szájhősködik
- *rágja a nyelvét* = dühöng
- *rájár a szája [a nyelve] vmire* = megszokásból szinte öntudatlanul, akaratlanul mond vmit
- *rámegy a szája, a nyelve vmire* = véletlenül v. megszokásból hirtelen, akaratlanul kimond vmit
- *rászalad a nyelve vmire* = véletlenül kimond vmit, ami nem volt szándékában

Összegzés

Az általunk összevetett állandósult szókapcsolatokat illetően megállapítható, hogy a legtöbb *nyelvvél* kapcsolatos szólásnak, szóláshasonlatnak megvan mindkét nyelvben a lexikailag teljesen azonos, hasonló vagy más lexikájú-morfológiájú-szintaktikájú megfelelője. A szerb szólások magyar megfelelőinél gyakori, hogy a *nyelv* szó helyett a *száj*, *szó* és *beszéd* kife-

jezés szerepel a frazémában. A szapora beszédre vonatkozó szerb szóláshasonlatban *vízimalom* van, a magyarban pedig *pergő rokka*, *motolla*. A szerb „megrövidíti” a *nyelvét*, a magyar *csomót köt rá*. Viszont a szerbben és a magyarban is *méz csurog a szájából* annak (*teče nekome med s jezika*), aki szépen beszél. Érdekessége még szólásgyűjteményünknek, hogy némelyik frazéma több helyre besorolható. Gyakran előfordul, hogy az egyik nyelv valamely szólására a másik nyelv két különböző frazémát használ. A *biti dugog jezika* (*imati dug [dugačak] jezika*) magyar megfelelője: *hosszú a nyelve*, de mondhatjuk rá azt is, hogy (*jól*) *felvágta [táj: kihengezték]* vkinek a *nyelvét*, ill. *fel van vágva a nyelve*. A szerb *biti velik na jeziku* és *junak na jeziku* szólások közös magyar megfelelője: *szájhős*.

Az egyik fejezetbe azokat a frazémákat soroltuk be, melyeknek nincs magyar szólásmegfelelőjük, ehelyett szóösszetételt vagy átvitt értelmű, metaforikus kifejezést használunk (*szájhős*, *kocsisbeszéd*, *édesszavú* stb.). Végül pedig megállapítottuk, hogy páratlan, azaz a mindkét nyelvre jellemző saját szólások is léteznek.

Irodalom

az állandósult szókapcsolatok tanulmányozásához

- BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László, főszerk. (1979) [Előszőr: 1959–1962]: *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BÁRDOSI Vilmos, főszerk. (2003): *Magyar szólástár*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- FORGÁCS Tamás (2004): *Magyar szólások és közmondások szótára*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- HADROVICS László (1972): *Szerbhorvát–magyar szótár* (második kiadás). Terra, Bp.
- KOVÁCS Kálmán, szerk. (1968–1975): *Szerbhorvát–magyar szótár* = *Srpskohrvatsko-madarski rečnik* 1–3. Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad
- MATEŠIĆ, Josip (1982): *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb
- O. NAGY Gábor (1966): *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Könyvkiadó, Bp.
- PALICH Emil (1982): *Magyar–szerbhorvát kéziszlótár* (harmadik, változatlan kiadás). Terra, Bp.

SERBIAN – HUNGARIAN CONTRASTIVE ANALYSIS OF PHRASEMES WITH THE KEY- WORD JEZIK – NYELV

The paper deals with the Serbian – Hungarian contrastive analysis of phrasemes with the key-word *jezik – nyelv*. The author compares and classifies idioms, similes, proverbs and one or two situational clichés or adages of the two languages. The rich compilation of examples leads us to the conclu-

sion that most of the idiomatic phrases have their counterparts in both languages; this fact raises new questions: are we confronted with borrowed/loan or universal idioms? Only a small part of the collection can be said to have only a partially adequate counterpart in the other language, while there are a great number of phrasemes which exist in only one of the two languages.

Keywords: Serbian-Hungarian contrastive linguistics, phraseology, idioms, proverbs, perfect and partial counterparts, borrowed/loan idioms, universal idioms

UTASÍTÁS

a kéziratok formai kialakításához

*Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Fakulty of Philosophy, Novi Sad*

ETO: (14-es betűnagyság, normál betűk, verzál, 1,5-es sorköz)

A szerző neve

(A szerzőt foglalkoztató intézmény neve, székhelye, a szerző elektronikus elérhetősége vagy lakcíme) Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK,

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

xxxxx@yyyyyy /*10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz/

A SZÖVEG CÍME (14-es betűnagyság, félkövér, verzál, 1,5-es sorköz)

Ha van: a szöveg alcíme (14-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz)

Rövid tartalmi összefoglaló, bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 15 sornyi).

Kulcsszavak: (a végén pont nélkül, 10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 10)

A dolgozat főszövege, 12-es betűnagyság (Times New Roman), normál, 1,5-es sorköz. Maximális terjedelem: egy szerzői ív (16 oldal vagy 30.000 karakter).

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagyköjtőjeleket, illetve a gondolatjeleket. Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).

A közcímek

(számozás nélkül) dőlt betűkkel, a hivatkozott művek címe, valamint a kiemelések is dőlt (kurzív) betűkkel írandók.

A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak. A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tölem).

A jegyzeteket lapalji jegyzet (lábjegyzet) formájában kell feltüntetni, a szövegszerkesztő program „Beszúrás”/”Insert” parancsának felhasználásával. A lábjegyzetben a rövidítéseket a helyesírási szabályoknak megfelelően (és megfelelő szóközökkel) kell jelölni: ua. (ugyanaz), uo. (ugyanott), i. h. (idézett hely), i. m. (idézett mű), vö. (vesd össze), l. (lásd) stb. A lábjegyzet kezdetén minden rövidítést nagybetűvel kezdünk.

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983) vagy oldalszámmal (PROPP 1983; 26).

Kiadás(ok)

KEMÉNY István (2001): Hideg. Versek (1996—2001). Palatinus, Bp.

PÉTERFY Gergely (2008): Halál Budán. Kalligram, Pozsony

Irodalom

Könyv:

FORSTER, E. M. (1999): A regény aspektusai. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.

HOPPÁL M.–JANKOVICS M.–NAGY A.–SZEMADÁM Gy. (2000): Jelképtár. Helikon Kiadó, Bp.

HORVÁTH Györgyi (2007): Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban. Léda könyvek. Kijárat Kiadó, Bp.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): A megértés alakzatai. Csokonai Kiadó, Alföld könyvek, Debrecen.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): Irodalom és hermeneutika. Akadémiai Kiadó, Bp.

SÍKLAKI István (1995, szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

SZILI Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Bp.

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány:

RICOEUR, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem = Narratívák 3. A kultúra narratívái.

Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp., 51—68.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon = Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47—70.

Folyóirat-publikáció:

NYOMÁRKAI István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3., 277—283.

ŽIŽEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9., 121—130.

Elektronikus forrásművek: BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. Kiadó, Kiadás helye vagy Folyóirat, szám., 24—62. URL: <http://teljes webcím...>

(Megjegyzés: Egyenlőségjelet csak kötetekre való hivatkozáskor használunk, folyóiratforrások esetében nem.)

A bibliográfiai adatok fenti jelölésmódja érvényes a lábjegyzetre vonatkozóan is. Ez utóbbiak jegyzetapparátusában sem a hivatkozott szerzők családnevének, sem művük címének feltüntetésekor nem ajánlott a dőlt (kurzív) betűk vagy a verzál írásmód (csupa nagybetű) alkalmazása.

(Részletesebb utasítások a Hungarológiai Közlemények 2009. évi 4. számában találhatók.)

Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272
VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 505-103
Készült 2010-ben 200 példányban.

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének folyóirata / felelős szerkesztő Láncz Irén ; főszerkesztő Harkai Vass Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)–.– Újvidék : Magyar Tanszék, 1976–.– 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350-2430

COBISS.SR-ID 17698

